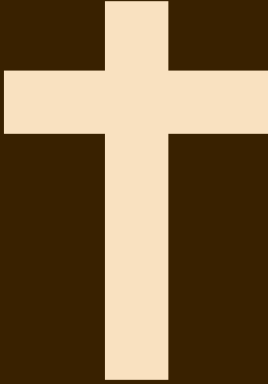

Mum Language NT
Portions

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language of
Papua New Guinea
Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 3 Mar 2023 from source files dated 29 Jan 2022

7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu	1
-----------------	---

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, anḡwimiki arikita arikita hañindu kimangima anḡwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Anḡwimiki kaniñandihin kimangimañi Maria Jisasin kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nanḡa Jisasin yivutatamahu kimuta savayi kita anḡa yahamirata, nuñandi hatin mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim anḡwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingañ simbitin pata Israel hatin anḡa miñimandi vata siritimbumi. Nanḡa anḡwimiki kaniñandihin Jisasirim kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu anḡwimiki kaniñi kuyu sambu muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi nḡamara.

Aru vana mu anḡwimiki Matyuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihanangandu aru miku yivurahiriman vata andimi. Kamata krunavundi sihananḡa nuñandi vana taya miñahandamu vata piri kindi.

Matyundu anḡwimikiyi, kuyu kutanguta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimangima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihañi Jisas apu muyi yahuta, krunavundin Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihañi, Jisas nuñandi simbirasara hañiniñirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundin ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tihiki kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundin isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Anḡwimiki kaniḡandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu maḡḡiyi. Hara anḡwimiki ni, nimata ñimbi miḡami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miḡarasimi. Kuyu kaniḡandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

Jisas Krai niḡuñḡitakiñandu ñimbi
(Luk 3.23-38)

¹ Niḡandihin Jisas Krai niḡuñḡitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niḡuñḡi. Devit nu Abraham niḡuñḡi. ² Abraham Aisak niḡuva. Aisak Jekop niḡuva. Juda niḡusinava naḡa niḡuranava niḡuva Jekop. ³ Peres naḡa Sera niḡuva Juda, nuriḡandi niḡum Tamar. Peres Hesron niḡuva, Hesron Ram niḡuva. ⁴ Ram Aminadap niḡuva, Aminadap Nason niḡuva, Nason Salmon niḡuva. ⁵ Salmon Boas niḡuva, Boas niḡum Rahap. Boas Obet niḡuva, Obet niḡum Rut. Obet Jesi niḡuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niḡuva. Devit Solomon niḡuva. Solomon niḡum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niḡuva, Rehoboam Abiya niḡuva, Abiya Asap niḡuva. ⁸ Asap Jehosafat niḡuva, Jehosafat Jehoram niḡuva, Jehoram Usia niḡuva. ⁹ Usia Jotam niḡuva, Jotam Ahas niḡuva, Ahas Hesehia niḡuva. ¹⁰ Hesehia Manase niḡuva, Manase Emon niḡuva, Emon Josaia niḡuva. ¹¹ Josaia Jehoiakim naḡa niḡuranava niḡuva. Kandihirivi hañi Babilon hati pata Israel saḡa kurihata, Israel hatiḡ miḡata uta Babilon tamahu simbira tikatika miḡamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miḡamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielḡ kavumi. Sealtiel Serubabel niḡuva. ¹³ Serubabel Abiut niḡuva, Abiut Eliakim niḡuva, Eliakim Asor niḡuva. ¹⁴ Asor Sadok niḡuva, Sadok Akim niḡuva, Akim Eliut niḡuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niḡuva, Eleasar Matan niḡuva, Matan Jekop niḡuva. ¹⁶ Jekop, Josep niḡuva, Maria nimuḡa. Maria Jisasiḡ kavuhi, Jisasiḡ Krai vandu.* ¹⁷ Jisasiḡdu krunzapayindu kimaḡgima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwiḡtimbiyitimbiiy iñi kavumu patavata Devitiyi. Devitiyi kita 14 krunzapa siwiḡtimbiyitimbiiy iñi

1:1 Stt 22.18 naḡa, 1 Sto 17.11   1:3 Stt 38.29-30 naḡa, Rut 4.18-22   1:6
2 Sml 12.24   1:7 1 Sto 3.10-16   1:11 2 Kin 24.14-15 naḡa, 1 Sto 3.15
naḡa, 2 Sto 36.10 naḡa, Jer 27.20   1:12 Esr 3.2   *   1:16 Ñimbi Krai vava
niḡandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuḡandiḡ anḡa
miḡimandi vata yihiramami vava ñimbi.

kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miŋata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miŋamu takuk hañi kita 14 krunzapa siwitiŋbiyiŋbiyi ñiŋi kavumu patavata Krais kuhirami.

Maria Jisasin kavumi
(Luk 2.1-7)

¹⁸ Jisas Krais yahami vana haŋandihin nimata. Niŋum Marian, Josepirim miŋavihumu. Hara kihiri upi maŋgarihimat kita tihi, Gotindu Maviñiŋi mavindaŋguramahi mavinaŋgandimi. ¹⁹ Nimuŋa Josep, nu tititaya kiyihiyi miŋga. Maria naŋga kihiri upi maŋgarihandu. Harim Maria kipi naŋgandihini ŋgata, krunavundindu tamiŋgaŋgimbañi piŋguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviñam hañi kita nuŋ mitirim indarimitami. ²⁰ Kamatiriman vata indarimitata kiyimiyi, kiyiyi karihata akwisihuyi Aru nimandu kutikara hamaŋ ŋgahi nuŋ nimavami, Josep, Devit niŋuñiŋgi ŋgana, ñiŋi mavi humbambu kiyi haŋandihin Gotindu Maviñiŋi mavindaŋguramahi kipi naŋgandisimi. Harim Marian uraurarim piŋimandu. ²¹ Nu kru ñiŋi kavirimandi. Nu tihi nuŋandi krunavundi ñamba vanavana andindu haŋiniŋ sihiŋgata nuriŋ ŋguramata aŋga miŋimandi. Harim nuŋ ñimbi ŋguta Jisas vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muŋambi kru naŋga kihiri upi maŋgarihatara kipi naŋgandita, kru ñiŋi kavirimandi. Kamati nuŋandi ñimbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanimavami kuyu niŋandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel ñimbi kaninandihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara naŋga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru nimandu kutikara ambami maña Marian urami. ²⁵ Hara Maria naŋga kihiri upi maŋgarihimat kiyihi ututa Maria kru ñiŋi ha kavuhi Josep ñimbi ŋguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi naŋga haŋiniŋ Jisasin ŋgirim payimu

1:18 Lu 1.27 naŋga, 1.35   **1:19** Lo 24.1   **1:21** Lu 1.31 naŋga, 2.21 naŋga, Si 4.12 naŋga, 13.23 naŋga, 13.38   * **1:21** Hibru kuyuyi ñimbi Jisas vava niŋandihin Aru nima krunavundiŋ aŋga miŋamiŋa vava kuyu maña ŋandi. Ñimbi Jisas vava ni, Grik kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu.   **1:22-23** Ais 7.14   **1:25** Lu 2.7 naŋga, 2.21

1-2 Herot aru miku miŋga kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi naŋga muvira ina yahayahavundu haŋiniŋ pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Niŋji kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuŋandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ŋgata nuŋandi niŋmbi tihuyahirim pariŋ, vamu. ³ Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuŋandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemdu krunavundi ndahara sihananŋga nuriŋandi mavi hambu avi mandimi. ⁴ Kamata Herot yahata Gotiŋ kiraŋiŋguhundu aru miku haŋiniŋ naŋga Israelindu tikatika kuyundu mirimba naŋga haŋiniŋ ambahi pata tihiruhu nuriŋ nimavamba kitihumi, Got krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami kru kandihamu pihu paŋi nzikwi yivurahimandi, vami. ⁵ Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miŋgata ambavaravara miŋga kuyu nimata yihimbivirami. ⁶ Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira haŋiniŋ niŋmbi naŋga. Nandahara niŋmbi naŋga. Nandi kru mumuŋga aru miku miŋga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatin karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

⁷ Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumuŋgan aviŋam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu haŋiniŋ ambahi payimu. Payihu nuriŋ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviyi kiniki kandiha yivurahahi ŋgamara, vami. ⁸ Kamavata nuriŋ ambami. Uta niŋji kandiha avindamata puhiramangarata ŋgata, pata yaŋ ambitira yindahara uta nuŋandi niŋmbi tihuyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu. ⁹⁻¹⁰ Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ŋgamu siwi haŋandihin ŋgata kinzihinziŋtimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuri sihindi umu. Uta tavi niŋji kiyimi haŋi kimba hambu kiyimi. ¹¹ Kamata indihuta niŋji ha naŋga niŋum Marian ŋgata tanda mikwimikwinita kipumika nuriŋandi ha piriyi tamahu miŋguhi niŋji hamandu niŋmbi tihuyahamu. Kamata paŋanŋgara ha miŋavahirita muhimimuhim miŋgata payimu haŋiniŋ, gol, naŋga sambangihivi maŋa him kirahu kinza

2:1-2 Nam 24.17 * 2:1-2 Aru miku Herot pirivisa Judia naŋga pirivisa muvira, Judia ariŋi kindu haŋiniŋ naŋga karatamarasimi. Herot aru miku miŋga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku miŋgandu tiwiyi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. 2:6 Mai 5.2 naŋga, Jo 7.42 * 2:9-10 Betlehem, Jerusalem ariŋiŋgindi, 8 kilomita taya. 2:11 Sng 72.10 naŋga, Ais 60.6

avi yahandi him, nanğa paura uvinginza avi yahandi hañandihin asihuramata Jisasın ɲgumu. ¹² Kamatihu Got akwisihuyi nurin nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindiñi nurinandi pihuyi anğa umu.

Josep tama Isip umu

¹³ Kru indarimit avi nanğa hañinin uhuhu, Aru nimandu kutikara pata akwisihuyi Josepin nimavami, Herot ñinji niman puhiravuhiraramata ɲgata yivutatamiriman vata anditihahi yahamirata ñinji nanğa niñumin timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. ¹⁴ Kutikara hama kamavahi Josep yahata niñumin nanğa ñinji haman timbuta Isip kiyiyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana niñandihinirim Aru nima, kru nuñandi kuyu miñata ambavaravara miñgan ambahi, nimavami, Yandi kru ñinji Isip kiyihi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana niñandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ñinji muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu hañinin uhuhu, Herot yan kuyusihirata mu hindiyi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu hañinin kitihuhi ambamu, Kiniki ɲgamarin ha arikinzimb umiha, vamu. Kamataharim kru muviran simbihi pihu Betlehem nanğa pihu makamaka ariñiarin kiyimuyi umu. Uta kru ñinji taya arikinzimb nanğa miñgata hañinin yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kaninjinirim Got ambahi, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel niñuñinginandu ñinjisim kimumbiramu. Kamatihu ñinji niñuminava hañinin irihinzihi tamamu. Kamatihu krunavundi muñinin pata nurin miñañjaritirin maviñam hañi kiyimu vata andihura kambu mañindarimu, vamba ambami hañandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama anğa payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihahi, Herot kimutatihahi Aru nimandu kutikara hama Josepin akwisihuyi yivurahami. ²⁰ Kamata Josepin nimavami, Ñinji niman yivutatamindañ vata andisimu hañinin kimusimu. Harim yahamirata ñinji ha nanğa niñumin timbuta pirivisa Israel anğa umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ñinji ha nanğa niñumin

urata p̄rivisa Israelirim an̄ga umu. ²² Hara, Arkelaus nījuva Herotindu upi mījata p̄rivisa Judiandu aru miku mīnga k̄iyi vahu Josep indar̄ita kand̄ihambu uhuhurim pīnitumi.* Hara Aru nima akwisihuyi Josepīn nandi indar̄imit ha kand̄i vamba ambami. Kamavahi yahata p̄rivisa Galili umu. ²³ Uta pīhu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu mījata ambavaravara hānīn̄ ambamu, Kru nima pīhu Nasaretindu mīnga vamba ambir̄imand̄iyu, vamu hān̄and̄ihin, kand̄isikwisikwi yivurahami.

3

Jon krunavundīn kukuyi mīn̄anḡirundi hama kuyu ngumi (Mak 1.2-8 nān̄ga, Luk 3.1-18 nān̄ga, Jon 1.19-28)

¹ Kand̄ihivi hānī Jon kukuyi mīn̄anḡiruhiru hama p̄rivisa Judia, kru maniman upivu umi. Uta krunavundīn nimavamba kuyu ngumi, ² Gotindu tiwiyi k̄iyihiyiha arīn̄di. Harim ñamba vanavana ha mitata mavīnḡimirumara, vami. ³ Got ambahi kru Gotindu kuyu mījata ambavaravara Aisaia Jonir̄im nimavami, Kru maniman upivu kru mumīnga kuyu k̄imbañi nimavir̄imand̄i, Aru nimarim kwimbi siw̄itamata, kwimbisiki sukisirambi hānīn̄ mīnasirivamara, vamba ambir̄imand̄i, vami. ⁴ Jonindu mikwiri ha, kamel mirikwiyi sivorimu. Kand̄ihān̄and̄ihin tamata an̄gi simbiyi yivumīnḡundi. An̄gi kand̄ihān̄and̄ihin memendu pisayi musa mīnamu. Jon kand̄ihama ñaña sikwi mañandi. Kapir̄imbativat nān̄ga mimi mikwi taya ñandi.* ⁵ Kand̄ihirivi hānu Jerusalem hati, Judia hati nān̄ga p̄rivisa kuku Jordan arīnī kirasimu hānīn̄ Jon kirasimiyi parasimu. ⁶ Kamat̄indi ñamba vanavana and̄indu hānīn̄ ambavarahuhu nur̄īn̄ Jon, Jordan kukuyi mīn̄anḡirundi. ⁷ Kamat̄ihihi Farisi nān̄ga Sadyusi muvira, utir̄īn̄ ar̄īn̄ kukuyi mīn̄anḡirum vata payimu. Kamat̄ihu nur̄īn̄ ngata nimavami, Tau ñambandu ñīn̄i nari. Nar̄īn̄ nin ambahi Got nar̄īn̄irim kitiri kita ñamba

2:22 Ais 11.1 nān̄ga, 53.2 nān̄ga, Mk 1.24 nān̄ga, Lu 2.39 nān̄ga, Jo 1.45

* 2:22 Aru miku Herot kimutat̄ihi, Rom hati nūjandi p̄rivisa hānīn̄ nūjandi ñīn̄isim̄īn̄ tīnḡirumu. Kamat̄ihu Arkelaus p̄rivisa Samaria nān̄ga Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi. 3:1 Mk 1.4 nān̄ga, 1.15 nān̄ga, Lu 3.2-3 nān̄ga, Jo 1.28 3:2 Mt 4.17 nān̄ga, Mk 1.15 3:3 Ais 40.3 nān̄ga, Mk 1.3 nān̄ga, Lu 1.76 nān̄ga, Jo 1.23 3:4 1 Sml 14.25-26 nān̄ga,

Sek 13.4 nān̄ga, Mk 1.6 * 3:4 Kru Gotindu kuyu mījata ambavaravara hama Elaija mikwiri tamandama, ñaña ñarasimi. Jon ndahara mikwiri siw̄imaña tamandama ñaña siw̄imaña ñarasimi. Kuyu kanīn̄and̄ihin 2 King 1.8 nān̄ga, Malakai 4.5 nān̄ga, Matyu 11.14 nān̄ga, 17.10-13yi ngamara. 3:7 Mt 12.34 nān̄ga, 23.33 nān̄ga, Lu 3.7 nān̄ga, Ro 5.9 nān̄ga, 1 Te 1.10

hivi ngurimandi niñandihinirim tarahirimindaŋ vata andira. ⁸ Nari maviŋgimiruriŋ nzikwi vataŋgata, muhimimuhim vana anditira kru muŋiniŋ ngamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviŋgimiruyu, vamba ambirimandiyu. ⁹ Nariŋandi indarimitiyi, Abraham ariŋandi aŋiŋgitak vamba maŋindariramamara. Nariŋ yinda ambin, Got ambiti timba muŋgimuŋgi niŋiniŋ nariŋandi upi miŋata Abraham niŋuŋiŋgiŋa yivurahahu. ¹⁰ Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihananŋa kandi mandamandu haŋiniŋ tahirandahira ahumirayi kavariŋandiyu. ¹¹ Yi nariŋ maviŋgimirumaraŋa vata kukuyi miŋaŋgirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariŋ Gotindu Maviŋiŋiyi naŋga ahumirayi miŋaŋgirumandi. Nuŋandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika tarativirandi. Yi avi miŋganzikwi ma, harim nuŋandi tandambisa ha maŋgavuhin. ¹² Nu wit taratara timba ha miŋata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimbipiri ha muvu miŋgaramiti avi haŋiniŋ muvu miŋgaramiti miŋata nuŋandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata ñambañamba haŋiniŋ ahutuvarandiyi kiririmandi, vami.

*Jon Jisasiŋ kukuyi miŋaŋgirumi
(Mak 1.9-11 naŋga, Luk 3.21-22)*

¹³ Kanditiwimi haŋi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yaŋ kukuyi miŋaŋgirumandi vata kuku Jordan umi. ¹⁴ Hara Jon nuŋ karirahiriman vata nimavami, Na yaŋ kukuyi miŋaŋgirunanda avindihi. Mumindihi kimbinzinzizi yi kini niŋi pana, vami. ¹⁵ Kamavahira Jisas kimbini nuŋ ambami, Kindam, tihu yi ambin mañandaya andi. Nanaŋga kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananŋa andimara vata piri kindi haŋiniŋ andimindaŋ, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maña andimi. ¹⁶ Kamavahi Jon, Jisasiŋ kukuyi miŋaŋgiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihini haŋiniŋ taruvihirihini, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviŋiŋi haŋandihin ngahi kava umari maña nu kiyimiyi miŋgami. ¹⁷ Kamatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur muŋandi nimavami, Niŋi niñandihin yandi mavindamandin miŋga. Yandi mavinimbu nuŋirim kinzihinziti, vami.

3:9 Jo 8.33 naŋga, Si 13.26 naŋga, Ro 2.28-29 naŋga, 4.1 naŋga, 4.11-12 naŋga, 4.16 3:10 Mt 7.19 naŋga, Lu 13.6-9 naŋga, Jo 15.6 3:11 Ais 4.4 naŋga, Mal 3.2 naŋga, Jo 1.26-27 naŋga, 1.33 naŋga, Si 1.5 naŋga, 2.3-4 naŋga, 1 Ko 12.13 3:12 Mal 3.3 naŋga, 4.1 naŋga, Mt 13.30 3:16 Ais 11.2 naŋga, Mk 1.10 naŋga, Lu 3.22 naŋga, Jo 1.32-33 3:17 Stt 22.2 naŋga, Sng 2.7 naŋga, Ais 42.1 naŋga, Mt 12.18 naŋga, 17.5 naŋga, Mk 1.11 naŋga, Lu 9.35 naŋga, Jo 12.28 naŋga, 2 Pi 1.17

4

*Satan Jisasiņ miņamiņgiri man vata andimi
(Mak 1.12-13 naņga, Luk 4.1-13)*

¹ Kanditiwimi haņi Gotindu Maviņiņi Jisasiņ, pirivisa kru maniman upivu nuņ Satan miņamiņgiri mandi vata timbuta umi. ² Kamatihi Jisas 40 hivi itihaņata inayi kiviysi maņimat aviharim kiyimi. ³ Kamatihi Satan pata Jisasiřim nimavami, Kandi na Gotindu Niņitiņgata timba muņgimunęi niņiņiņ ambina mavatimba yivurahamu, vami. ⁴ Kamavahira Jisas nuņ nimavami, Gotindu aņgwimikiyi kuyu nimata kiyi, krunavundi naņayi taya maņgindu. Hara Gotindu kuyu miņata maviņi tamata miņa tikatikatihana handa siha kiyihana, vami. ⁵ Kamavahi Satan Jisasiņ timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotiņ kiraņiņguhu tavi haņindu upiyindu tapa kimbandikatikayi tamami. ⁶ Kamata Satan yahata Jisasiņ nimavami, Gotindu aņgwimikiyi ambami, Got nuņandi kutikara haņiņiņ simbiti pata kumandamata naņ miņahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarahandiri mandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Niņitiņgata, kumbitihuta miņgu, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu aņgwimikiyi kuyu nimata ndahara kiyi. Got nandi Aru nimandu tikatkarim maniņa miņga, vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satan nuņ timbuta apu kimbandikatikayi yahumi. Kamata nuņ piri niņindu pirivisa sihananga tikatika haņiņiņ, naņga nuriņandi muhimimuhim avivi kiyimi haņiņiņ isihuramami. ⁹ Kamata Jisasiņ nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi niņbi tihuyaha. Kamatina naņ muhimimuhim kaniņiņiņ ņguriman, vami. ¹⁰ Satan kamavahi Jisas nuņ nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu aņgwimikiyi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiysi taya kiņi. Kamata nuņandi niņbi tihuyahata, nuņandi simbira taya miņa, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara haņiņiņ pata nuņ ņguramamu.

*Jisas nuņandi kimangima simbira Galili miņami
(Mak 1.14-15 naņga, Luk 4.14-15)*

¹² Jisas, Joniņ miņata kru niņba vana andihu tamandu upiyi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu

4:1 Mk 1.12-13 naņga, Lu 4.1-13 naņga, Hi 2.18 naņga, 4.15 4:2 Kis 34.28 naņga, 1 Kin 19.8 4:3 Jo 6.30-31 4:4 Lo 8.3 4:6 Sng 91.11-12 naņga, Jo 7.3-4 4:7 Lo 6.16 4:10 Lo 6.13 naņga, 10.20 naņga, Jos 24.14 4:11 Hi 1.6 naņga, 1.14 4:12 Mt 14.3 naņga, Mk 1.14 naņga, 6.17 naņga, Lu 3.19-20 naņga, Jo 4.43 4:13 Jo 2.12

Kaperneam kanduha indu Galilindu tiviyi kiyimi. Krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptalindu pirivisayi kiyimi.*
 14-16 Kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miyata ambavaravara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa nanga krunzapa Naptalindu pirivisa kanduha kwimbivat aru anakingukuyirim uhuhu tiviyi kindi. Pirivisa kanduha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kindi. Pirivisa Galili kanduhañi krunavundi sambu muvundumuvundu ninin kindu. Krunavundi kivimungwiyi kuyu haninin siha ngayu. Nanga krunavundi kimuhimurim pinjita kivimungwiyi kuyu haninin, nurinim siha yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kindanginda kuyu nguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi miyavindamami

(Sapta 4.17—9.34)

*Jisas asa miyandu ninin arikita arikita vatij uraramami
 (Mak 1.16-20 nanga, Luk 5.1-11)*

¹⁷ Kandihirivi hanu nda kita Jisas kimangima simbira miyata krunavundin nimavamba ambavarami, Gotindu tiviyi kiyihiyiha arihi payi. Harim namba vanavana andindara haninin mitata mavingimurumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tivihindivihini ndaya umi. Uta kru ninusi ninuran ngahi nurinandi kamahayi ha indu hani kavavata kiyimu. Ninusi Saimon, mu nimbambambu Pita, ninura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim miyandu ninin. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi nanga kinditira asa miyandara maña narin krunavundin miyamiharim ambaramitin ngamara, vami. ²⁰ Kamavahi arikimbat sarivayinandi nurinandi kamahayi haninin mitata Jisas nanga umu. ²¹ Kamata Jisas uhandata, ninusi ninura, Sebedindu ninisim, Jems nanga Jonin ngami. Nurinandi kamahayi haninin kundirahu sivitira kupik himba hani, ninuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatin uraramami. ²² Kamatihi sikwi nda nurinandi kupik ha nanga ninuvan mitata arikimbat Jisas nanga umu.

*Jisas kuyu ambavarata kandi miyavindamami
 (Luk 6.17-19)*

---

* **4:13** Kuha Israel hatindu krunzapa arikita, krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptali, indu Galili arihi minzimu. Hara Jisas kiyimi hiriviyi nurinandi pirivisa hanandihin pirivisa Galili kiyimi. **4:14-16** Ais 9.1-2 nanga, 42.7 nanga, Lu 2.32 **4:17** Mt 3.2 nanga, 10.7 nanga, Mk 1.14-15 **4:19** Mt 13.47 nanga, Lu 5.1-11 **4:20** Mt 19.27 nanga, Mk 10.28 nanga, Lu 18.28

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatindi nuriṅandi Got naṅga kuyundavaravara taviyi indihundiḥu krunavundiṅ ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarambara, muhimimuhim kandi naṅga muhimimuhim andihi krunavundindu kwirandi ṅambatimi haṅiniṅ miṅavindamami. ²⁴ Kamatihi nuṅambirim pirivisa Siriandu sihananṅa ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundi kru sihananṅa muhimimuhim kandi nuriṅ piṅgarahi kaṅinda aru kavumu haṅiniṅ, sundi ṅamba naṅga haṅiniṅ, kru kandi andihi miṅgata yivuta nananṅarahu kuma tanda tikatikatindi haṅiniṅ, naṅga punzi kimuhimu haṅiniṅ Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatihi sundi ṅamba haṅiniṅ piṅguvarambara, kandi naṅga haṅiniṅ miṅavindamami. ²⁵ Kamatihi krunavundi sambi pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, naṅga pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu naṅga kindandu.

5

Jisas apuyi kita kuyu ṅgumi

¹ Jisas ṅgahi krunavundi sambu payihu, apuvu yahumi. Kamata minzihi, nuṅandi simbirasara haṅiniṅ nu kiyimiyi payimu.*

Jisas krunavundiṅ kinzihinziti vanarim ambami (Luk 6.20-23)

² Jisas nuṅandi simbirasaraṅ ambaramata ambami,*
³ Krunavundindu maviṅiṅi tikatika mandihi Gotiṅ ndaya tihiraramandu haṅiniṅ kinzihinziti. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ⁴ Krunavundi iriṅgukuyi kuyu haṅiniṅ kinzihinziti. Nuriṅ Got miṅaṅiṅariti maviṅamiṅi kiyimandiyu. ⁵ Krunavundi nuriṅandi ṅimbi taṅguhu miṅgundi haṅiniṅ kinzihinziti. Nuriṅ Got pirivisa

---

4:23 Mt 9.35 naṅga, Mk 1.39 naṅga, Lu 4.15 naṅga, 4.44 naṅga, Si 10.38 4:24 Mk 6.55 4:25 Mk 3.7-8 * 5:1 Juda hatindu vanayi, kru mirimba naṅga hama krunavundiṅ ambaramirim minizita kuyu ṅgundi. Matyu 13.2, 24.3 naṅga Luk 4.20yi ndahara ṅgamara. * 5:2 Matyu 4.23-25yi naṅga, 9.35yi Jisas arikinzimbira miṅami. Krunavundiṅ ambaramarama simbira, naṅga muha muhimimuhim kandi miṅavindamatama simbira. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambu Gotindu tiwiyi kiyihiyirim krunavundiṅ ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi naṅga haṅiniṅ Jisas miṅavindamami. Matyundu aṅgwimikiyi kuyu kutanṅguta kumanzipi timu tinṅgiramata ambavarami haṅindu muhanda ni. Kuyu kuta kimangima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kaniṅandihin apuyi kita ambavarami. 5:3 Sng 51.17 naṅga, Ais 57.15 naṅga, Lu 6.20 5:4 Ais 61.2 naṅga, Lu 6.21 naṅga, Sk 7.17 5:5 Sng 37.11 naṅga, Ais 29.19

niñandihin sihananğa ngurimandı. ⁶ Krunavundi avihatihina nğanğa kukumitandıhi andınu maña avi vana andıtırım piritamandı hañiniñ kinziñizitimu. Nuriñ Got nguramıti avi vana taya andirimandıyu. ⁷ Krunavundi muñiniñ ngata sihisihitita nguramandı hañiniñ kinziñizitimu. Nuriñ ndahara Got sihisihitita nguramırimandı. ⁸ Krunavundi Gotınu avi vanarımındaya indarımıtanđu hañiniñ kinziñizitimu. Nuri Gotıñ ngımandıyu. ⁹ Krunavundi kuyumınguta kurıhahu, timu miña tamu miñata miñasırıvandı hañiniñ kinziñizitimu. Kandıhañiniñirim Got yandı ñiñisım, vırimandı. ¹⁰ Krunavundi avi vana andıtu, muñiniñ nuriñ kañında ngutu kinziñizitimu. Nuri Gotınu tiwiyi kiyımanıdıyu. ¹¹ Kamata nariñ ngıtu yandı ñiñgiñi kitıra, nariñ kuyu ñamba nguta, nariñ ñamba tanğuta kuyusihiringıyuyı ihıvarıtu ndahara kinziñizitımara. ¹² Kandıhamata musa andıtu ndahara aru kinziñizitımara. Muhımımuhım avihımıngım nariñambirim Gotınu pıhuyı kiyı. Kru Gotınu kuyu miñata ambavaravara Gotınu hañiniñ kasıramata umu hañiniñirim ndahara sihwımaña musa nda andımu, vami.

*Nari añak nğanğa siña maña
(Mak 9.50 nğanğa, Luk 14.34-35)*

¹³ Jısa sihında ambami, Nari piri niñınu añak maña, hara añak kandıha sinza yıwarıti pamatırın sihında sinzandırımandı. Kandıhamata añak hañandıhinınu simbıra mañgıdı. Harım kru tanğusıngıti tanğuyıwiwiwitihu. ¹⁴ Siwımañanzihı nari piri niñınu siña maña. Harım nimata nimbu indarımara, pıhu aru muñandihin apuhıtiyi kindi hañandihin manzipıruhi. ¹⁵ Nğanğa umbımbunğı simuvıramata sıngıyi mandarınğunahu. Sikwitaya pina himbañi tamahu siñandıhi sihananğa kru tavi humbañi kindu hañiniñ siñayı kindu. ¹⁶ Kamataharım siña maña kita, krunavundınu tamıngañi avi vana andımara. Kamatıra avi vanavana andirimandıra hañiniñ ngımandıyu. Kamata nariñandı nava nuñandı pıhuyı kiyı hamandı ñımbi tıhuyahirımanıdıyu, vami.

5:6 Ais 55.1-2 nğanğa, 65.13 5:7 Je 2.13 5:8 Sng 15.2 nğanğa, 24.3-4 nğanğa, 51.10 nğanğa, 73.1 nğanğa, 1 Ko 13.12 nğanğa, Hi 12.14 nğanğa, 1 Jo 3.2-3 5:9 Mt 5.45 nğanğa, Lu 6.35 nğanğa, Ro 14.19 5:10 2 Ko 4.17 nğanğa, 2 Ti 2.12 nğanğa, Hi 12.4 nğanğa, 1 Pi 3.14 5:11 Lu 6.22 nğanğa, Je 1.2 nğanğa, 1 Pi 4.14 5:12 2 Sto 36.16 nğanğa, Lu 6.23 nğanğa, Si 5.41 nğanğa, 7.52 nğanğa, 1 Te 2.15 nğanğa, Hi 11.32-38 nğanğa, Je 5.10 nğanğa, 1 Pi 4.13 5:13 Mk 9.50 nğanğa, Lu 14.34-35 5:14 Snd 4.18 nğanğa, Jo 8.12 nğanğa, 9.5 nğanğa, Fl 2.15 5:15 Mk 4.21 nğanğa, Lu 8.16 nğanğa, 11.33 5:16 Jo 15.8 nğanğa, 1 Ko 14.25 nğanğa, Ef 5.8-9 nğanğa, 1 Pi 2.12

Gotindu tikatika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikatika kuyu nanğa kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara haņiniņindu kuyu miņasingunziņgundirim payimi vamba maņindarimitamara. Yi nuriņandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin. ¹⁸ Yi nariņ kandi ambin, ihumbisa nanğa pırivisa ni siņgundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikatika kuyuyi kindi ndahara manziņgundirimandi. Yihi suksirambi nanğa munzi suksimbiri, Gotindu tikatika kuyuyi yihimbivıramu haņiniņ ndahara sihananğa kiyimandiyu. Kituhıtu taya ihumbisa nanğa pırivisa siņgundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikatika kuyu kanımata taya kitihiti muhimimuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru mumınga Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda tamahubırata, muņiniņirim yi andin maņa andımara viti andirimandiyu. Kandihamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi manıman miņga kiyimandi. Kru mumınga Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maņa andımara vata ambaramiti muņiniņ andirimandiyu. Kru kandihamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru nanğa miņga kiyimandi. ²⁰ Yi nariņ ambin, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nanğa haņiniņ nanğa, Farisi Got piritamandi vana andıdu. Narindahara Got piritamandi vana andımara. Kamatıra nariņandi vana ha, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nanğa haņiniņ nanğa, Farisindu vana haņiniņ tarativıram. Kandihamata vana maņandirimandıra ha, Gotindu tiwiyi maņgiyimandıra, vami.

Jisas ngatingirutingiru vanarım ambami

(Luk 12.57-59)

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiņ ambahi, nariņandi naņiņgitakiņan ambami. Krunavundiņ mayıvutatamamara. Krunavundiņ yıvutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu tamıngaņi taņguramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi nariņ nimavin, kru mumınga niņusi vaha mana niņura nanğa kuyu miņgurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu tamıngaņi taņguramirimandi. Ara kru mumınga niņusi vaha mana niņuran miķatihirimandi hama, kru Juda hatıdu kuyu miņasirıvandu haņiniņindu tamıngaņi taņguramirimandi. Siwimaņa ndaya kru mumınga

yahata kru muminggarim na kwini kwini minga virimandi hama ahutuvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Goti kirañingurim, kirañinguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nanja vaha nandi pimi vana kitingata, kirañinguhu him ha kirañinguhu pina arihañi tama. Kamata anja pata pimi ha minjasirivina avinditi, uta Goti kirañingu. ²⁵ Sihwimaña nda, kru muminga nan ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbii uhuhu nu nanja kuyu minjasiriva. Kamata mandimana ha, nan kru kandihama kru ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan kandihama ahutambundu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi. ²⁶ Yi nan kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañi kiñingani timbahiris ambirimandiyu mañamaña mut mamajata, tapirañi mambindihirimana, vami.

Jisas kru nanja navundi minjavingirivigiri vanarim ambami

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesi ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami, Kru navundi nanja nari navundi minjavingirivigirimara. Navundi kru nanja nari kru minjavingirivigirimara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi nariñ nimaviriman, kru muminga navundi muñambij ngata niñambirim ñamba hinzihi indarita mavindamandi hama, navundi minjavingirivigiri vana andindi. ²⁹ Nandi taminga kuma kandi samba hambundu pingirivigirirami ñamba vana anditangata, ivita kavara. Kamata tamingangirisi tamu nanngandaya kiñi. Kamata ñamba vana mañandirimana. Kamatina nandi kwirandibat ha sihananja Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara tamingangirisi timu mañivita kavarata ñamba vana andirimana ha nandi kwirandibat ha, sihananja Got ahutuvarandi heliyi kavarimandi. ³⁰ Sihwimañanda, nandi kuma kandiha pingirivigirirami ñamba vana anditangata pitita kavara. Kamata kuma tamu nanngandaya kiñi. Kamata ñamba vana mañandirimana. Kamatina nandi kwirandibat ha sihananja Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavarata ñamba vana andirimana ha, nandi kwirandibat ha sihananja Got ahutuvarandi heliyi kavarimandi, vami.

5:23-24 Mt 8.4 nanja, 18.15-20 nanja, 23.19 nanja, Mk 11.25 nanja, 1 Ti 2.8 nanja, 1 Pi 3.8   5:25 Mt 6.14-15 nanja, 18.34-35   5:27 Kis 20.14 nanja, Lo 5.18   5:28 2 Sml 11.2 nanja, Snd 6.25 nanja, 2 Pi 2.14   5:29 Mt 18.9 nanja, Mk 9.47 nanja, 1 Ko 9.27 nanja, Kl 3.5   5:30 Mt 18.8 nanja, Mk 9.43

*Jisas kru navundiŋ piŋguvaravara vanarim ambavarami
(Matyu 19.9 naŋga, Mak 10.11-12 naŋga, Luk 16.18)*

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Kru mumuŋga nimburiŋ piŋguvarim aŋgwimiki yihimbivirata nimburiŋ ŋguta nuŋ piŋguvarimandi, vamba ambami. ³² Hara yi nariŋ ambin, kru mumuŋga, nimburiŋ saŋiŋaŋga piŋguvarimandi. Kru mamiŋaviŋgiriŋdi. Kamati uta kru mumuŋgaŋ yawiriŋandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamiŋgaŋi navundi kru miŋaviŋgiriŋgiri ŋambi andiŋdi maŋa andiriŋandi. Kamati kru uta yawiriŋandi hama ndahara Gotindu tamiŋgaŋi, kru navundiŋ miŋaviŋgiriŋgiri miŋga andiŋdi maŋa andiriŋandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata nariŋandi kuyu ha tikatikatiŋamata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vataŋgata, Aru nimandu tamiŋgaŋi ambiriŋandira maŋa andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariŋ nimaviriŋan, kuyu munda tikatikatiŋamata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata ihumbisa vata ndahara maŋambamara. Ihumbisa ha Gotindu minziminzi maka tihi. ³⁵ Nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata piri vata ndahara maŋambamara. Piri niŋandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata Jerusalem vata maŋambamara. Jerusalem pihu aru Got aru miku tikatika naŋga nimandu tihi. ³⁶ Nariŋandi miku mini ha nariŋambi anditira kitiri yivurahata suŋi yivurahata mandihi. Harim nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata miku vata maŋambamara. ³⁷ Nari kandi naŋga maŋiŋga ndaya vamaŋa. Kuyu muvira nariŋandi kuyu tikatikatiŋamata ambiriŋandira haŋiŋiŋ, kaŋiŋiŋ Satanindu kuyu, vami.

*Kimbiŋgimbi vana maŋandimara
(Luk 6.29-30)*

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ

5:31 Lo 24.1-4 naŋga, Jer 3.1 naŋga, Mt 19.7 naŋga, Mk 10.4 5:32 Mt 19.9 naŋga, Mk 10.11-12 naŋga, Lu 16.18 naŋga, Ro 7.3 naŋga, 1 Ko 7.10-11 5:33 Kis 20.7 naŋga, Wkp 19.12 naŋga, Nam 30.2 naŋga, Lo 23.21 5:34 Ais 66.1 naŋga, Mt 23.22 naŋga, Si 7.49 naŋga, Je 5.12 5:35 Sng 48.2 naŋga, Ais 66.1 5:37 Kl 4.6 naŋga, Je 5.12 5:38 Kis 21.24 naŋga, Wkp 24.20 naŋga, Lo 19.21

ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami, Kru muminga, mumingandu taminga minasipiriti ngata kimbi ndahara nuñandi taminga handahara minasipiram. Siwimañanzihikru muminga, mumingandu mikahiris ha yivukuviti ngata, kimbi ndahara nuñandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi nariñ nimaviriman, kru nanñ namba vana anditi ndahara, kimbi mañandi. Kru muminga ñungi nandi ha timu yivuvanditi ngata kimiruramina tamu ndahara yivum. ⁴⁰ Sihwimaña nda kru muminga nan kru ngatingirutingiru hañiniñindu kumañgimbañi tamata nandi mikwiri ha miñiti ngata, nandi mikwiri kuta ha nanğa ngu. ⁴¹ Sihinda kru muminga yandi maku ni kavuta uta muhiviri ndañura tama vata tikatikati ngata, kavuta uta ambirimandi mikwi hanu itivata siwimañangirivi utara tama. ⁴² Kru muminga nambirim muhimirim kitihuta yan ngu vitingata sikwitaya ngu. Nanğa kru muminga nandi muhim nda miñata muhivira kimbi ngutin viti ndahara mirimiri mande. Kimbi muyivira ngu vata mañamba. Sikwitaya ngu, vami.

*Nariñandi miku hañiniñ maviñi tamamara
(Luk 6.27-28 nanğa, 6.32-36)*

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami. Nari krunavundi nariñandi pihuyindu miñata maviñi tamamara. Kamata nariñandi miku hañiniñ tikitikitimara, vamba ambami. ⁴⁴ Hara yi nariñ nimavin, Kru miku tamandara hañiniñ miñata maviñi tamamara. Kamata Got nanğa kuyundavaritira, kru nariñ namba vana andindu hañiniñ Got avindamam. ⁴⁵ Kamatirimandira handa nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu ñiñi kiyimandira. Nu ina nuñandi andihi kru namba niñiñ nanğa aviniñirim nanğa yahandi. Nanğa andihi kuku kru tititaya kiyihiyi, nanğa titi mañgihiyi niñiñirim nanğa miñgandi. ⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, kru nuriñ miñata maviñi tamandu hañiniñ ndaya maviñi tamandu. Harim nari, nuri andindu maña kru nariñ miñata maviñi tamandu hañiniñ ndaya miñata maviñi tamirimandira ha, nariñ Got muhim mañgurimandi. ⁴⁷ Kru Gotin mañgandu hañiniñ nuriñandi niñusi niñuran ndaya avingivi ngundu. Harim nari, nuri andindu maña

---

5:39 Wkp 19.18 nanğa, Ais 50.6 nanğa, Lu 6.29 nanğa, Jo 18.22-23 nanğa, Ro 12.17-19 nanğa, 1 Ko 6.7 nanğa, 1 Pi 3.9 5:40 1 Ko 6.7 5:42 Lo 15.8-10 nanğa, Lu 6.30 nanğa, 6.35 5:43 Lo 23.6 nanğa, Sng 41.10 5:44 Kis 23.4-5 nanğa, Lu 23.34 nanğa, Si 7.60 nanğa, Ro 12.14 nanğa, 12.20 nanğa, 1 Ko 4.12-13 nanğa, 1 Pi 2.23 5:45 Jop 25.3 nanğa, Ef 5.1

maṅandimara. Kru muṅiniṅ ndahara avinggivi ṅgumara. Kamata nuriṅ tarativirata avi vana sikwi andirimandira. ⁴⁸ Nariṅandi Nava nuṅandi pihuyi avinzikwi kindi. Harim narindahara nu maña avinzikwi kiyimara, vami.

6

Jisas kru muṅiniṅ ṅguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Tamiṅga naṅga kindamara. Nariṅandi avi vana ha krunavundindu tamiṅgaṅgimbañi anditira maṅgamu. Kandihatirimandira ha nariṅandi Nava nuṅandi pihuyi kiyi hamandu muhimimuhim maminiṅmandira. ² Kru movira krunavundiṅ kuyusihiritiriṅ ariṅandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru muminggaṅ simbiḥu Got naṅga kuyundavaravara taviyi naṅga kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihihi kru kuyusihirandu haṅiniṅ sihindi undu. Kamata kru kandihaniniṅ krunavundi muhimimuhim maniman haṅiniṅ timbahiris ṅgundu. Harim nuri andindu maña nari maṅandimara. Nariṅ yi kandi ambin, kru kandihaniniṅindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ³ Krunavundi muhimimuhim maniman haṅiniṅ timbahiris ṅguta, kru muṅiniṅ maṅamba. ⁴ Kamataharim sihisihim simbira andirimandira haṅandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ṅgandi hama, nu taya nariṅ muhimimuhim ṅgurimandi, vami.

Jisas Got naṅga kuyundavaravara vanarim ambami
(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru movira krunavundiṅ kuyusihiritiriṅ ariṅandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got naṅga kuyundavaravara taviyi naṅga kindi hiṅgiriñi taṅguramandu. Kamata krunavundi ṅgimandiyu vata Got naṅga kuyundavarambara kuyu piṅgiriviṅgiririm piritamandu. Harim nuri andindu maña nari maṅandimara. Nariṅ yi kandi ambin, kru kandihaniniṅindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu naṅga kuyundavarim nandi karihahariha upiyi indihuta kindiṅariha yihita nu naṅga kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita naṅ muhimimuhim ṅgurimandi. ⁷ Krunavundi

5:48 Wkp 11.44 naṅga, 19.2 naṅga, Lo 18.13 naṅga, Lu 6.36 naṅga, Kl 1.28 naṅga, 1 Pi 1.15-16 6:1 Mt 6.5 naṅga, 6.16 naṅga, 23.5 6:3 Mt 25.37-40 6:4 Mt 6.6 naṅga, 6.18 6:5 Mt 23.5 naṅga, Mk 11.25 naṅga, Lu 18.10-14 6:6 2 Kin 4.33 naṅga, Mt 6.4 naṅga, 6.18 6:7 1 Kin 18.26-29 naṅga, Ais 1.15

muvundumuvundu njini, Got ariñandi kuyu indarimandi vata Got naŋga kuyundavarata kuyu piŋgirindu. Harim nariñandi Nava Got naŋga kuyundavarim, krunavundi muvundumuvundu kuyundavarata kuyu piŋgirindu maña kuyu mambiŋgirimara. ⁸ Nariñandi Nava Gotiñ muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ngandi. Kamataharim nuri andindu maña mañandimara. ⁹ Indarimara, nimavamba kuyundavaramara, Ariñandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzikwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tihu naŋga muyivindahara nandi tiwiyi kiyimu. Nandi pihuyi kindu hañini na piritamandana vana taya miñahandandu. Krunavundi piri niñi ndahara na piritamandana vana taya miñahandamu. ¹¹ Kamata musi hivirim ariñ ñaña ngu. ¹² Ariñ kru muñiniñ ñamba vana andihu nuriñ kuŋgi kuyivandariñ maña, ara nañ ñamba vana andindariñ hañandihinindu kuŋgi kuyiva. ¹³ Na mitina ariñ Satan ñamba vana anditirim miñamiñgiti. Ara ñamba vana andiritiriñ ariñ nguramina ñamba vana mañandim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriñ ambami, Krunavundi muñiniñ ñamba vana anditu nuriñ kuŋgi mañguyivirimandira ha, nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama ndahara nariñ kuŋgi mañguyivirimandi. Hara krunavundiñ kuŋgi kuyivirimandira ha, nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama ndahara nariñ kuŋgi kuyivirimandi, vami.

Jisas ñaña itihañaña vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niñiniñ ñaña itihañata kindayu virimandiyu vata kru kandihaniniñ kipumika ñambayi tihirandu. Hara nari ñaña itihañata ngata kru niñiniñ andindu maña kipumika ñambayi mandihiramara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ¹⁷ Hara nari ñaña itihañata ngata, nariñandi kipumika ha ñimburiñara. Kamata kwirandiyi tañgusiharaha kinza avi yivurahandi him mikuvu tañgusiharata ñaña mañitihañata kindimañandimara. ¹⁸ Kandihamatira krunavundi

6:8 Mt 6.32   **6:9** Lu 11.2-4   **6:10** Sng 103.19-21 naŋga, Mt 7.21 naŋga, 26.39 naŋga, 26.42 naŋga, Lu 11.2 naŋga, 22.42 naŋga, Si 21.14   **6:12** Mt 6.14-15 naŋga, 18.21-35   **6:13** Mt 26.41 naŋga, Lu 22.40 naŋga, 22.46 naŋga, Jo 17.15 naŋga, 1 Ko 10.13 naŋga, 2 Te 3.3 naŋga, 2 Ti 4.18 naŋga, Je 1.13 naŋga, 2 Pi 2.9
6:14-15 Mt 18.35 naŋga, Mk 11.25-26 naŋga, Ef 4.32 naŋga, Kl 3.13 naŋga, Je 2.13   **6:16** Ais 58.5-9   **6:18** Mt 6.4-6

nariᅇambirim niᅇiniᅇ ᅇñaña maᅇitihaᅇayu, vamba ambirimandiyu. Hara ᅇñaña itihaᅇandara ha, nariᅇandi Nava ᅇgandi. Nu miᅇᅇiyamiᅇᅇiya muᅇimimuhim sipiruta kiyihiyi him ᅇgandi. Kamatira Nava nariᅇ muᅇimimuhim kimbi ᅇgurimandi, vami.

*Avihimiᅇᅇim yivutihiruramarama vana
(Luk 12.33-34)*

¹⁹ Jisas sihinda ambami, Nariᅇandi muᅇimimuhim avihimiᅇᅇim miᅇamiᅇa piri niᅇi mayivumiᅇᅇumara. Piri niᅇi akavativati tavihandu. Kamatihi ᅇaᅇᅇwi yivuta muᅇimimuhim ᅇambatindu. Kru kipa naᅇga haᅇiniᅇ ndahara tapa yivuvirihuta kipa miᅇandu. ²⁰ Hara nariᅇandi muᅇimimuhim avivi haᅇiniᅇ Gotindu pihuyi yivumiᅇᅇumara. Gotindu pihuyi akavativati mandavihandi. Kamatihi ᅇaᅇᅇwi mayivundi. Kru kipa naᅇga haᅇiniᅇ ndahara tapa yivuvirihuta kipa mamandi. ²¹ Nariᅇandi muᅇimimuhim avivi kiyimandi upi haᅇi, nariᅇandi indarimit handahara upi kandihaᅇi ndaya kiyimandi, vami.

*Tamiᅇga niᅇandihin kwirandimbatindu siᅇa
(Luk 11.34-36)*

²² Jisas sihinda ambami, Tamiᅇga niᅇandihin kwirandimbat niᅇandihinindu siᅇa, tamiᅇga nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara sihanaga siᅇanzaᅇinzaᅇ ndirimandi. ²³ Hara tamiᅇga nandi ha ᅇambatirimandi ha, nandi kwirandi ha sihanaga kivimiᅇᅇwitiᅇimandi. Kamataharim siᅇa nandi kwirandi humba hambu kiyimandi ha kivimiᅇᅇwiti, kivimiᅇᅇwi kandiha arutirimandi, vami.

*Miᅇᅇiya miᅇᅇandaya arikimbatindu tiwiyi maᅇᅇiyihi
(Luk 16.13)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Simbirakara miᅇᅇiya miᅇᅇandaya, aru miku arikimbatindu tiwiyi maᅇᅇiyihi. Muhamaᅇ miᅇata maviᅇi tamata, muhamaᅇ kutivu mandamahi. Naᅇga arikimbatindu kuyu maᅇindarihi. Kamataharim nari Gotindu tiwiyi, naᅇga timbahirisindu tiwiyi maᅇᅇiyihara, vami.

*Jisas muᅇimimuhimirim indarihitihititi vanarim ambami
(Luk 12.22-31)*

6:19 1 Ti 6.17 naᅇga, Hi 13.5 naᅇga, Je 5.2-3 **6:20** Mt 19.21 naᅇga, Lu 12.33-34 naᅇga, 18.22 naᅇga, Kl 3.1-2 naᅇga, 1 Ti 6.19 naᅇga, 1 Pi 1.4 **6:21** Lu 12.34 **6:22** Lu 11.34-36 **6:24** Lu 16.13 naᅇga, Ga 1.10 naᅇga, 1 Ti 6.17 naᅇga, Je 4.4 naᅇga, 1 Jo 2.15

25 Jisas sihinda nimavami, Kamataharim yi nariḡ ambin, nariḡandi kwirandi ha ḡaḡa naḡga mikwiriḡ tarativirandi. Harim indarihithita mum ḡata, mum kuvirimindaḡ. Kamata mikwiri paḡundu kwirandi yivupihavimindaḡ vamba maḡindarimara. 26 Nari kava niḡiniḡ ḡgamara. Nuri ḡaḡa maḡurindu. Naḡga nuri ḡaḡa kayivata taviyi mandamandu. Hara nariḡandi Nava nuḡandi pihuyi kindi hama ḡguhahi ḡandu. Harim nari kavaḡi tarativirandara. 27 Kru kira haḡindu muvat miḡga piri niḡi sihinda muhivivi simbiri avinzirisirivi kiyihiyi vanarim indarimitandi. Hara nuḡandi indarimit kandihandaḡi arumari hirivi kiyihi vaha. Maniḡga nzikwisikwi. 28 Kamataharim mumirim mikwiririm indarihithitindara. Sumi niḡiniḡ ḡgamara, nuri simbira tikatika mamindaḡ. Naḡga nuri mikwiri manzivirindu. 29 Hara yi nariḡ ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi niḡiniḡ Solomonindu mikwiri avivi kandihaniniḡ tarativirandu. 30 Musi tipanzimasima niḡiniḡ kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavariḡandiyu. Tipa kanimata niḡiniḡ Got nuriḡ kanzi miḡayahuramandi. Kamataharim nimata nimbu ḡgamara. Got nariḡ ndahara kanzi miḡayahuramirimandi. Nari kru indarimaḡaramaḡara vana sukisimbiri naḡga ḡiniḡ. 31 Kamataharim indarihithita nimavata maḡambamara. Mum ḡata mum kuvirimindaḡ. Naḡga muhimiyyi kwirandi yivupihavimindaḡ vata maḡambamara. 32 Gotiḡ maḡandu haḡiniḡ muhimiḡuhim kaniniḡ sihananḡa ḡgimindaḡ vata puhirandu. Hara nariḡandi Nava nuḡandi pihuyi kiyi hama, muhimiḡuhimirim kirivitindara haḡiniḡ ḡgandi. 33 Hara kimaḡgima him andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiyi taya kiyihiyirim indarimara. Kamata avi vana taya miḡahandamara. Kamatira nariḡ muhimiḡuhim kandihaniniḡ ndahara ḡgurimandi. 34 Kamataharim muhimiḡuhim vana amu yivurahirimandirim maḡindarimitamara. Pimi amundu haḡandihin amu hivindu. Pimi musindu haḡandihin musi hivindu, vami.

7

*Kru muḡiniḡindu vanarim maḡaḡiḡgirumara
(Luk 6.37-38 naḡga, 6.41-42)*

6:25 Sḡ 55.22 naḡga, Fl 4.6 naḡga, 1 Ti 6.6-8 naḡga, Hi 13.5 naḡga, 1 Pi 5.7
6:26 Jop 38.41 naḡga, Sḡ 147.9 naḡga, Mt 10.29-31 naḡga, Lu 12.6-7 naḡga,
12.24 6:29 1 Kin 10.4-7 naḡga, 2 Sto 9.3-6 6:32 Mt 6.8 6:33 1 Kin
3.13-14 naḡga, Sḡ 37.4 naḡga, 37.25 naḡga, Ro 14.17 6:34 Kis 16.4 naḡga,
16.19 naḡga, Mt 6.11

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru munjiniḡindu vana ḡgata ḡgatiḡḡiruta ndaḡiniḡ ḡnamba ḡniḡ vata maḡambamara. Kamavitira nariḡ Got sihwimaḡa musa andirimandi. ² Nari kru munjiniḡ ḡgatiḡḡirundara maḡa, Got ndahara nariḡ ḡgatiḡḡurimandi. Kamata nuriḡ muhimimuhim musa andara maḡa, nariḡ ndahara kimbis andirimandi. ³ Mumindihi nasindu tamaḡga haḡi ayiwirsi sukiiḡipu ha ḡgata ambandana. Hara nandi tamaḡga haḡi ahusiḡga aru haḡandihinirim maḡindarindana. ⁴ Nandi tamaḡga haḡi ahusiḡga ha kitihiti, mumirim yasi nandi tamaḡga haḡi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbihaḡiha miḡga. Ati ahusiḡga nandi tamaḡgaḡi ha wisa miḡata kavara. Kamata tihiramaḡgarata sihinda nasindu tamaḡga haḡi ayiwirisiiḡipu kiiḡimandi haḡandihin ḡgamaḡgarata tihuyikira. ⁶ Muhimimuhim Gotirim yihiramaḡdu haḡiniḡ miḡgata upiriḡ maḡumara. Nariḡ aḡga kimiruramata situmandihi. Naḡga nariḡandi miḡza avivi haḡiniḡ sambarim maḡgavaramara. Kamatiranda tandayi taya taḡgumiḡḡutumandihi, vami.

Kitihuta miḡimana
(Luk 11.9-13)

⁷ Jisas sihinda ambami, Got naḡga kuyundavarata nuḡ kitiiḡitira nariḡ muhimimuhim ḡgurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata ḡḡimandi. Kamata tavi kindiḡari yivuyivuramitira nariḡambirim Got kindiḡari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiḡ kitihundu haḡiniḡ muhimimuhim miḡandu. Kamata muhimimuhimirim puhiravuhiraramandu haḡiniḡ ḡgandu. Naḡga tavi kindiḡari yivuyivuramandu haḡiniḡirim Got kindiḡariha pihirindi. ⁹ Kira niḡindu muvat miḡgandu ḡiḡi, niḡuvaḡ mavatimbarim kitiiḡiti niḡuva nuḡ timba ḡguhi vaha. Maniḡganziḡkwi. ¹⁰ Naḡga nuḡandi ḡiḡi niḡuvaḡ asarim kitiiḡiti tau ḡguhi vaha. Maniḡganziḡkwi. ¹¹ Niḡuvanin nari ḡnamba vana sambis andara. Hara nariḡandi ḡiḡisimiiḡ avihimiḡḡim ḡgurim mavindamandara. Kamataharim ḡgamara. Nariḡandi Nava nuḡandi pihuyi kiiḡi hama naḡga kuyundavaritira, muhimimuhim avihimiḡḡim ḡgurim kinziḡinziḡirimandi. ¹² Muhimimuhim vana

7:1 Lu 6.37 naḡga, Ro 2.1 naḡga, 1 Ko 4.3-5 naḡga, Je 4.11-12 7:2 Mk 4.24 7:3 Lu 6.41-42 7:6 Mt 10.14 7:7 Jer 29.13-14 naḡga, Mk 11.24 naḡga, Lu 11.9-10 naḡga, Jo 14.13-14 naḡga, 15.7 naḡga, 15.16 naḡga, 16.23-24 naḡga, Je 1.5 naḡga, 1 Jo 3.22 7:8 Snd 8.17 naḡga, Jer 29.12-13 naḡga, Lu 11.10 naḡga, Je 1.5 naḡga, 1 Jo 3.22-23 naḡga, 5.14-15 7:9 Lu 11.11 7:11 Lu 11.13 naḡga, Je 1.17 7:12 Mt 22.39-40 naḡga, Lu 6.31 naḡga, Ro 13.8-10 naḡga, Ga 5.14 naḡga, 1 Ti 1.5

nariŋ kru muŋiniŋ andimu vata piri tamirimandira ha, sihwimaña musa kru muŋiniŋ ndahara andimara. Kanimata vana niŋandihin Gotindu tikitika kuyundu kuyu sapa. Nanŋa kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara haŋiniŋindu kuyuyindu kuyu sapa, vami.

*Nari kindiŋari kiŋŋinayi indihumara
(Luk 13.24)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yiwarayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Nanŋa pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambu kwimbi kandihañi undu. ¹⁴ Hara pihu sihaŋgiyihiyindu kwimbisiki haŋandihin sukisimbiri sikwi. Nanŋa kwimbisiki kandihañi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miŋgiyavativat taya kwimbisiki kandiha ŋgata kandihañi undu, vami.

*Kuyusihiri nanŋa ŋiniŋirim tamiŋga nanŋa kindamara
(Luk 6.43-44 nanŋa, 13.25-27)*

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara ŋiniŋ vamba ambirimandiyu. Harim tamiŋga nanŋa kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariŋ kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara nariŋandi indarimit hambu miŋawinikwinitirim andirimandiyu. Kandihamata haŋiniŋ upiri saŋara maña sipsip visa tariŋguramata ariñi uta sipsip mu miŋahandimindaŋ vata andindu. ¹⁶ Nuri andirimandiyu musa ha ŋgata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara ŋiniŋ vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris miŋirim siki punzi nanŋaŋi uta maminiŋandu, nanŋa kru ahu fik kiris miŋirim tipa sihivi nanŋaŋi uta maminiŋandu. ¹⁷ Kamata maña sihananŋa ahu avivi haŋiniŋ kandi avivi tamandu. Ahu ñamba haŋiniŋ kandi ñamba tamandu. ¹⁸ Ahu avi haŋiniŋ kandi ñamba mandamandu. Ahu ñamba haŋiniŋ kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihananŋa ahu kandi avi mandamandu haŋiniŋ tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ŋgata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara ŋiniŋ vamba ambandu, vamba ambirimandira.

7:13 Lu 13.24 nanŋa, Jo 10.7-9 nanŋa, Si 14.22   **7:15** Ese 22.27 nanŋa, Mt 24.4 nanŋa, 24.24 nanŋa, Mk 13.22 nanŋa, Lu 6.26 nanŋa, Si 20.29 nanŋa, 2 Pi 2.1 nanŋa, 1 Jo 4.1   **7:16** Mt 7.20 nanŋa, 12.33 nanŋa, Lu 6.43-44 nanŋa, Ga 5.19-22 nanŋa, Je 3.12   **7:17** Jer 11.19   **7:18** Lu 6.43   **7:19** Mt 3.10 nanŋa, Lu 3.9 nanŋa, Jo 15.2 nanŋa, 15.6   **7:20** Mt 12.33

21 Krunavundi sambi sañinaŋga yaŋ ambandu, Aru miŋga, Aru miŋga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihaninŋ Gotindu tiwiyi maŋgiyimandiyu. Kru Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya miŋahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi. 22 Got kuyu miŋasirivirimandi hivi hañi, krunavundi sambi yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru miŋga nandi ñimbiyi ara Gotindu kuyu miŋata ambavaran-dariŋ. Naŋga nandi ñimbiyi taya ara sundi ñamba piŋguvarata muhimimuhim nzihisi sihirandariŋ, vamba ambirimandiyu. 23 Kamavitu kandihivi hañi nurinŋ yi kuyu kimbañi ambiriman. Yi nariŋ maŋgahandandin. Nari ñamba vana andindara. Harim yi kin niñi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)

24 Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita miŋahandandi hama, kru indarimit avi naŋga miŋga nuŋandi tavi timba himbañi tihundi maña miŋga. 25 Kumba kayivata miŋguta timba parapara aru ha ŋgandi. Kamata timba himba hañi tavi tipi hañinŋ tararamandi. Kamataharim, kuku miŋgata kukuwiri taŋgundi, naŋga wini tikatika pandi. Kamata miŋaŋgiraŋhi ndahara tavi kandiha mamingata yivundi. 26 Hara kru yandi kuyu indarita mamihandandi hama, kru indarimit avi maniman miŋga nuŋandi tavi kasiyi tihundi maña miŋga. 27 Kamatihi wini pandi. Naŋga kuku miŋgandi. Kamata kukuwiri taŋguta tavi ha miŋaŋgiraŋhi sikwitaya miŋgata yivundi, vami. 28-29 Jisas kandi kuyu niŋinŋ, tikatika kuyundu mirimba naŋga hañinŋ kuyu ŋgundu maña maŋgumi. Maniŋga. Nurinŋ kru ñimbi naŋga hama kuyu ŋgumañandimi. Kamatihi krunavundinŋ maviyahavarami.

8

Jisas kru kandi lepra naŋga miŋganŋ miŋavindamami
(Mak 1.40-44 naŋga, Luk 5.12-14)

1 Jisas apu ha mitata miŋguhi krunavundi sambu nu naŋga umu.* 2 Kamatihi kru kandi lepra naŋga miŋga Jisas

7:21 Hos 8.2 naŋga, Mt 21.31 naŋga, Lu 6.46 naŋga, Si 19.13 naŋga, Ro 2.13 naŋga, Je 1.22 naŋga, 1.25 7:22 1 Ko 13.2 7:23 Sng 6.8 naŋga, Mt 10.33 naŋga, 13.41-42 naŋga, 25.12 naŋga, 25.41 naŋga, Lu 13.25-27 naŋga, 2 Ti 2.19

7:24 Lu 6.47-48 7:28-29 Mk 1.22 naŋga, Lu 4.32 naŋga, Jo 7.46 * 8:1 Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha ŋgamara. 8:2 Mt 9.18 naŋga, Mk 1.40-44 naŋga, Lu 5.12-14 naŋga, Si 10.25

kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru miŋga. Naŋ piriti nda yaŋ miŋavindamina Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋaŋirandihin, vami.* ³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihamaŋ ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu tamiŋgaŋi himbaŋi ŋaŋirandi, vami. Kamavahi sarirwayi ŋandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama ŋaŋirandimi.* ⁴ Kamata Jisas nuŋ karikarita ambami, Uta kru mumiŋgaŋ naŋ yivurahi vana nirim maŋambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotiŋ kiraŋiŋguhu hamaŋ isihurama. Kamata Mosesindu tikitika kuyu miŋahandata, Gotiŋ kiraŋiŋguhu him ŋgu. Kamatina Gotiŋ kiraŋiŋguhu hama kiraŋiŋgum. Kamatina kru muŋiniŋ ŋgata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

Sanġanzarandu arumiku miŋga Jisasirim indarimaŋgarami
(Luk 7.1-10)

⁵ Jisas piŋu aru Kaperneam indihuhi Romindu 100 sanġanzarandu arumiku muhama pata Jisasiŋ ambasihiŋhita nimavami, ⁶ Aru miŋga, yandi simbirakara hama kandikimuhi kuma tanda kimuramata uhi kaŋinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Uta miŋavindamitin avindirimandi, vami.* ⁸ Jisas kamavahi, sanġanzarandu arumiku hama ambami, Aru miŋga, yi avi miŋganzikwi ma, harim yandi taviyi maŋu. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. ⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ŋimbi naŋga haŋiniŋ karatamahu nuriŋandi tiwiyi kindin. Yandi sanġanzara haŋiniŋ yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Paŋi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaraŋ uta kaŋġim simbira miŋa vamba ambahin, uta miŋandi, vami.

* **8:2** Juda hatindu tikitika kuyu ambami, Krunavundi kandi lepra naŋga haŋiniŋ Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi naŋga ŋiniŋ kindu. Ara ŋgahi kandi lepra ha yiwarahi uta kiraŋiŋguhu haŋiniŋ ŋgandu. Kamatiŋu kiraŋiŋguhu haŋiniŋ ŋgahu kandi lepra ha siŋgundihi ambandu, Krunavundi niŋiniŋ Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋaŋira yivurahayu, vamba ambandu, vami. Wok Pris 13 naŋga 14yi ŋgamara. * **8:3** Juda hatindu tikitika kuyu muha ambami, Kandi lepra naŋga miŋgandu kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋindirimana, vami. Jisas kru kandihamandu kwirandi haŋi kuma tamami. Hara Jisas ŋiŋi mandimi. Kru hamaŋ miŋavindamami. Kamatiŋi kandi lepra ha yiwarahi avindimi. **8:4** Wkp 14.1-32 naŋga, Mt 9.30 naŋga, Mk 5.43 naŋga, 7.36 naŋga, Lu 5.14 naŋga, 17.14 **8:5** Jo 4.47 * **8:7** Juda hati Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋintiriŋjima vata krunzapa muŋiniŋindu taviyi maŋundu. Kandi kuyu niŋandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ŋgimandira. Hara Jisas kuyu kandihanaŋdihin miŋjata maviŋi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi.

¹⁰ Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu nanğa kindamu hañiniñirim ambami, Nariñ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatiñ ngahin kru nimandu indarimanğaramanğara vana maña manğindi. ¹¹ Nariñ yinda ambin, krunavundi sambı pırivisa ina yahayaha nanğa ina miñgumiñguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jekop nanğa minzita ñirimandiyu. ¹² Hara krunavundi kuha nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañirim kiyimandiyu vata yihiramami hañiniñ, Got kavariñi tapıra kiviñiñgwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Pihu kiviñiñgwi kandihañi irihariha mika satipirimandiyu, vami. ¹³ Kamata Jisas sanğanzarandu arumiku hamañ ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandiñirivi hañindaya sanğanzarandu aru miku hamandu simbirasara hama avindimi.

Jisas Pita nimburi niñumindakıñ miñavindamami
(Mak 1.29-31 nanğa, Luk 4.38-39)

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ngahi Pita nimburi niñumindaki kandikimuhi nuñandi kwirandi ha ahupimbi maña kiyihi, karihata kiyimi. ¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihañambindu kumañi miñasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ñaña siwitamami.

Jisas krunavundi sambı miñavindamami
(Mak 1.32-34 nanğa, Luk 4.40-41)

¹⁶ Kamata ina miñgurim andihitihi, krunavundi sambı sundi ñamba arıngumu hañiniñ timbuhavuta Jisas kiyimiyi payımu. Kamatihi, sundi ñamba hañiniñ ambahi krunavundi kandihañiniñ tihimitata umu. Kamata krunavundi sambı kandi nanğa hañiniñ miñavindamami. ¹⁷ Kanımata musa niñandihiniñirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi arıñandini, nuñambi miñata piñguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambami kuyu hañandihin Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas nuñandi vana miñahandahanda vanarim ambami
(Luk 9.57-60)

¹⁸ Jisas ngahi krunavundi sambı kiyimi hañi tihiruhu nuñandi simbirasarañ ambami, Nari nanğa indu timukari ndambu indiwimi, vami. ¹⁹ Kamavahi tikatika kuyundu

---

8:10 Mt 15.28   **8:11** Sng 107.3 nanğa, Lu 13.29   **8:12** Mt 13.42 nanğa, 21.43 nanğa, 22.13 nanğa, 25.30 nanğa, Lu 13.28 nanğa, 2 Pi 2.17 nanğa, Ju 1.13   **8:14** Mk 1.29-34 nanğa, Lu 4.38-41 nanğa, 1 Ko 9.5   **8:16** Mk 1.32 nanğa, Lu 4.40-41   **8:17** Ais 53.4 nanğa, 1 Pi 2.24   **8:19** Lu 9.57-58

mirimba nanğa muhama pata Jisasıñ nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nananğa urımanı, vami. ²⁰ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Upiri sañarandu upi ha pırhumbañi kindi. Nanğa kava ndahara ñıñgi nanğa ñiniñ. Hara Krundu Ñıñji hamandu karıhahariha upi mañgindi, vami. ²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasıñ ambami, Aru miñga. Mitina uta yavandakiñ tuñgiñi tamitin wisa, vami. ²² Kamavahi nuñ Jisas ambami, Kru kimuhımu hañiniñ nurıñambira tuñgiñi tamamı. Pata yi nanğa kindı, vami.

Jisas ambahi winıñgasa aru sıngundimi
(Mak 4.36-41 nanğa, Luk 8.22-25)

²³ Kamata Jisas kupik hañi minzihi, nuñandı simbirasara hañiniñ ndahara minzita, umu. ²⁴ Uta indu pırıñimbiriñ kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik hañi indihuramata miña sıngirim andimi. Kamatihira Jisas akwarıhata kiyimi. ²⁵ Kamatihi Jisasıñ miñahimiruta ambamu, Aru miñga, kwimitiriñimandihi ariñ ngurama, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indarimañgaramanğara vana sukisimbiri nanğa ñiniñ. Mumirim piñitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhi wini ha sıngundihi, kuku sakiri handara mitami. ²⁷ Kamatihi indarihıtihitita ambamu, Kru kanıma pamata miñga. Harim wini nuñandı kuyu indarihi, kuku aviñam kiyi, vamu.

Sundi ñamba piñguvarami
(Mak 5.1-17 nanğa, Luk 8.26-37)

²⁸ Jisas uta indu Galili timukari, pırivisa pıhu Gadara hati nduvu yıvurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi ñamba sambı ariñgumu hañiniñ, kru kimuhuhu tamandu upi virañi kita pata nuñ ngamu. Arikimbat kandihañiniñ krunavundiñ yıvuvarandu. Harim kwimbi kandihañi mañgindandu. ²⁹ Arikimbat nimavamba avanğaramu, Na Gotıdu Ñıñji, ariñ mumindirımana. Got ariñ pişingarimandi hivi ha kwisi. Hara ariñ pişingarim pana, vamu. ³⁰ Sambanzivi sambı kutañimari kiñıñgiñi, ñata kiyımu. ³¹ Harim sundi ñamba hañiniñ Jisasıñ añañgarata nimavamu, Ariñ piñguvarata ngata, mitina uta sambanzivi ndañiniñıdu kwırandi humbañi miñguramim, vamu. ³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ñamba hañiniñ kru arikimbatıñ mitata

uta sambanzivi hañiniñindu kwirandiñi indihuramamu. Kamatihi sambanzivi kandihaniñi sihananga tivaramata ñamba humba muyi miñgumu. Miñguta kuku ñata kimumbiramumu. ³³ Kamatihi kru samba karatamandu hañiniñ ngata tivaramamu. Kamata pihu aru hañi yivurahata, krunavundiñ muhimimuhim yivurahamirim ambavaramu. Nannga, kru arikimbat sundi ñamba aringumu hañiniñ, Jisas sundi ñamba hañiniñ piñguvarahi ngamurim ndahara ambavaramu. ³⁴ Kamatihi sihananga krunavundi pihu kandihaniñ ngati Jisas kiyimiyi payimu. Pata Jisasiñ, añangarañgara arinandi pirivisa niñandihin mitata uhu vamba ambamu.

9

*Jisas kru kuma tanda kimumi miñgan miñavindamami
(Mak 2.1-12 nannga, Luk 5.17-26)*

¹ Kamata Jisas kupik muhañi minzita indu timukari anga indihuta, nuñandi pihuyi yivurahami.* ² Kamatihi kru mumingga kuma tanda atinda kimumi miñgan, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihañi tamahu karihata kiyimi. Kamatihi Jisas ngahi kru hañiniñ nuñirim indarimanngarahu ngata kandi nannga hamañ ambami, Yandi ñiñi tikatikata kiñi. Ñamba vanavana andindana hañiniñ kuñgi kuyivin, vami. ³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba nannga muvira yahata nurinambi masamasa kuyundavarambara Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi miñata kuyu kanimata ni ambi, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nurinandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihi indarimit ñamba hañiniñ narinandi maviñi kiyi. ⁵ Yi kru nimarim nandi ñamba vanavana hañiniñ kuñgi kuyivin virim avirimandamahir. Nannga yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahir. ⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu Ñiñi hama piri niñi nu ñimbi nannga miñga. Kamataharim ñamba vanavanandu kuñgi kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamañ tihiratuta ngata ambami, Yahamirata nandi pina ha miñata nandi taviyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuñandi taviyi umi. ⁸ Kamatihi, kruñ Got tikatika nannga ñimbi ngumiha ngata piñitumu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

* **9:1** Kandihirivi hañi Jisasiñdu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara. **9:2** Mt 8.10 nannga, Mk 2.3-5 nannga, Lu 5.18-20 **9:4** Sng 94.11 nannga, Mt 12.25 nannga, Lu 6.8 nannga, 9.47 nannga, Jo 2.25 **9:5** Mk 2.5 nannga, 2.9 nannga, Lu 5.20 nannga, 7.48 **9:6** Jo 5.8 nannga, 17.2

*Jisas Matyuṅ uraramami
(Mak 2.13-17 naṅga, Luk 5.27-32)*

⁹ Jisas uta kru mumṅgaṅ ṅgami. Nuṅandi ṅimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris miṅandu taviyi minzita kiyimi. Kamatihi Jisas nuṅ ambami, Na yi naṅga pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu naṅga umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas naṅga nuṅandi simbirasara haṅiniṅ, Matyundu taviyi kru gavaman ndamarim timbahiris miṅamiṅa haṅiniṅ naṅga, kru muvira ṅamba vanavana andindu haṅiniṅ naṅga kihiri minzita ṅamu.* ¹¹ Kamatihi Farisi haṅiniṅ ṅgata, Jisasindu simbirasaraṅ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miṅamiṅa ndaṅiniṅ, naṅga kru muvira ṅamba vanavana andindu ndaṅiniṅ, siwimaṅamasa ndamata nariṅandi ahusiki ndama naṅga kihiri ṅandu, vamu.* ¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman haṅiniṅ uki kahahaha miṅga kindiyi maṅundu. Kru kandi naṅga haṅiniṅ ndaya uki kahahaha miṅga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yaṅ saṅinaṅga kiraṅṅgundararim pirimandamandin. Hara muṅiniṅ siṅgamara vata piritamamaṅgarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniṅandihinirim indarimitata ṅgamara. Yi tititaya kiyihiyi haṅiniṅ uraramirim mambayimin. Yi ṅamba vanavana andindu haṅiniṅ uraramirim payimin, vami.

*Jisas ṅaña itihaṅaña vanarim ambavarami
(Mak 2.18-22 naṅga, Luk 5.33-39)*

¹⁴ Kanditiwimi haṅi Jonindu simbirasara haṅiniṅ pata Jisasiṅ kitihuta nimavamu, Mumindihi ara naṅga Farisi ṅaña itihaṅahariṅ nandi simbirasara haṅiniṅ ṅaña maṅitihandaṅdu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru mumṅga navundi uririm andindi. Kamata nuṅandi kru mindu haṅiniṅ naṅga kiyihihiniṅ nuṅambirim indarihu

9:10 Lu 15.1-2 * **9:10** Aṅgwimikiyi niṅandihin ninimbahandu taviyi sikwi ṅata kiyimuvu avindamata maṅambami. Kru sambi Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniṅandihin Mak 2.15yi ṅgamara. Hara kru muvira Jisasiṅdu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 naṅga,

Mk 2.16 naṅga, Lu 5.30 naṅga, 19.7 * **9:11** Farisi tikatika kuyu sambi miṅahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniṅiniṅ manihandandu haṅiniṅ ṅamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamaṅgaṅgimbaṅi ṅiṅi naṅga kindu. Juda hati kru Rom hati naṅga kindu haṅiniṅ Gotindu tamaṅgaṅgimbaṅi ṅiṅi naṅga kindu. Naṅga Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miṅandu haṅiniṅ ndahara Gotindu tamaṅgaṅgimbaṅi ṅiṅi naṅga kindu. **9:12** Mk 2.17 naṅga, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 naṅga, Mt 12.7 naṅga, Mk 2.17 naṅga, Lu 5.32 naṅga, 1 Ti 1.15 **9:14** Lu 18.12 **9:15** Jo 3.29

mavindihi manjirihandu. Kiyihandata kru munjiniḡ kru kandihamanḡ timbuta muvu undu. Kamatiḡu nuḡandi kru mindu haḡiniḡ niḡambirim indariḡu mavindihi ñaña itihaḡandu. ¹⁶ Siwimaḡanda, kru muminḡa mikwiri kiji siḡga miḡata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira humbañi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ñimburiḡ. Kamatiḡi mikwiri kiji siḡga kumba yivuvihita sivirindi haḡandihin uta sukiiyipuḡindi. Kamata mikwiri kiji siḡga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimanḡarandi. ¹⁷ Kru muminḡa wain kiji ḡandi meme visa atinduyi manḡapirandi. Kamatiḡi meme visa ha pirihuhi wain ha piriyi miḡaramandi. Kamatiḡi meme visa handahara ñambatindi. Kamataharim wain kiji, meme visa kihiyi kapirandi. Kamatiḡi ariḡinḡim avindaya kindu.*

*Ñiḡi miḡahimiruta muḡambinḡ miḡavindamami
(Mak 5.22-43 naḡga, Luk 8.41-56)*

¹⁸ Jisas Jonindu simbirasara haḡiniḡ ambavarahihi, aru miku muminḡa pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miḡasarina aḡga yahamiram, vami. ¹⁹ Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama naḡga uhi, nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ndahara nu naḡga kihiri umu. ²⁰⁻²¹ Kamatiḡi navundi 12 simbi sikwi ñanḡwi yivukuvita kindi ḡambi nuḡambi ambami, Nuḡandi mikwiri kuta niñi ñapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiriman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihañi pata kumandamata nuḡandi mikwiri kuta hañi timbusarami. ²² Kamatiḡi Jisas kimiruramata ḡgata nimavami, Yandi ñiḡi tikatikata kiñi. Na yanḡirim indarimanḡarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi haḡambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi. ²³ Kamatiḡi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ḡgahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru haḡiniḡ piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. ²⁴ Kamatiḡu Jisas nurinḡ ambami, Mikitamata umara. Navundiyipu ni manḡwimi. Saḡ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuḡ irimindihimu. ²⁵ Kamatihura nurinḡ

* **9:17** Juda meme yivuta nuḡandi pisa ha miḡata sivirihu meme visa ha uta kuku tihitihi vunḡi aru maña yivurahahi wain kapirandu. Wain kiji meme visa kandihañi tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindindi. Kandihirivi hañi wain ha kihata meme visa atindu paña haḡandihin anditi kundirahi. **9:18** Mk 5.22 naḡga, Lu 8.41-42 **9:20-21** Mt 14.36 naḡga, Mk 5.25 naḡga, Lu 8.43 **9:24** Jo 11.11

piᅅguvarahi tapirañi pindihamu. Kamata Jisas indihuta navundi ñañira haᅅambindu kuma hañi miᅅahandahi yahamirami. ²⁶ Kandihamatimi hañindu vana ha pirivisa kandihañindu pihu muvumuvu panzaᅅarami.

Tamiᅅa ñumi arikimbatin miᅅavindamami

²⁷ Kamata Jisas kandi pihu ha mitata umi. Kamatihi tamiᅅa ñumi arikimbat Jisas uhihi sihindi uta nimavamu, Devit niᅅuñᅅgi, avinda vaha ariᅅ siᅅᅅgahana, vamu.*

²⁸ Kamavahu Jisas taviyi indihuhi, kru arikimbat tamiᅅa ñumi haᅅinin Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi nurin kitihuta nimavami, Yi andiriman vana niᅅandihinirim nari indarimaᅅgarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miᅅga, ara indarimaᅅgararin, vamu.

²⁹ Kamavahu Jisas nurinandi tamiᅅa hañi miᅅasarata ambami, Nari yambirim indarimaᅅgarara, harim ambara maña narin yivuraham, vami. ³⁰ Kamatihi arikimbatindu tamiᅅa ha taruvihirimi. Kamatihi Jisas arikimbatin tikatika kuyu ᅅguta nimavami, Nimata musa andihin ᅅgara nirim uta muᅅinin maᅅambavaramara, vami. ³¹ Hara arikimbat uta krunavundi pirivisa kandihani hatin Jisas avi vana andimi haᅅandihinirim ambavaramu.

Maᅅuyundavaravara miᅅgaᅅ miᅅavindamami

³² Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi ñamba ariᅅguhi mika pimitihi maᅅuyundavarandi hamaᅅ, Jisas kiyimiyi timbuta payimu. ³³ Kamatihi Jisas sundi ñamba ha piᅅguvarahi kuyundavarami. Kamatihi ᅅgata krunavundi sihanaᅅga indarihitihitita ambamu, Kuha Israel pirivisayi mayivurahandi vana yivurahi, vamu. ³⁴ Kamavahura Farisi ambamu, Nuᅅ sundi ñambandu aru miku hama tikatika ᅅguhi sundi ñamba haᅅinin piᅅguvarandi, vamu.

Jisas nuᅅandi simbirasaᅅ simbira ᅅgumi

(Sapta 9.35—10.42)

Jisas krunavundin ᅅgahi mavindimi

9:27 Mt 15.22 naᅅga, 20.29-34   * **9:27** Juda hati ᅅgandu, Kru Got krunavundi nuᅅandin ᅅga miᅅimandi vata yihiramami hama, Aru miku Devitindu krunzapayindu miᅅga yivurahimandi, vandu. Tamiᅅa ñumi arikimbat Jisasirim nimata indarimaᅅgaramu, Kru kanimarim ndihi Israel hati taviramu, vamu. **9:29** Mt 8.13   **9:30** Mt 8.4   **9:32** Mt 12.22   **9:33** Mk 2.12   **9:34** Mt 10.25 naᅅga, 12.24 naᅅga, Mk 3.22 naᅅga, Lu 11.15

³⁵ Jisas pihu aruru nanğa pihu suksirambi sihanangayi kindami. Kamata krunavundiñ Got nanğa kuyundavaravara tavihumba nurinandiñi nurin ambaramami. Kamatindi kuyu avivi Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Kamatindi kru muhimimuhim kandi nanğa hañiniñ miñavindamami. ³⁶ Kamata krunavundi sambinğahi indarihu timindimindihi ñamba sikwi kita sip-sip kara manimani hañiniñ kindu maña kiyimu. Kamatiñu nuñ mavinzañinzañinidimi. ³⁷ Kamatiñi Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Kivayi ñaña sambiminditi. Hara krunavundi ñaña yivutihiruramarama hañiniñ mañgiyu. ³⁸ Kamataharim kiva niñuva hama nanğa kuyundavarata kitihumara. Kamatira simbirasarañ simbiti uta nuñandi ñaña hañiniñ yivutihirumu, vami.

10

*12 simbirasara hañiniñindu ñimbi
(Mak 3.13-19 nanğa, Luk 6.12-16)*

¹ Jisas nuñandi 12 simbirasara hañiniñ ambahi payihu ambami, Yi nariñ yihiramamin. Harim uta sundi ñamba hañiniñ piñguvarata, krunavundi muhimimuhim kandi nanğa hañiniñ miñavindamamara. ² Simbirasara kandihañiniñindu ñimbi hañiniñ nimata, kimangima hama Saimon, mu ñimbi nuñandi Pita, muhama niñura Andru. Nanğa Jems Sebedi ñaniñ nanğa niñura Jon. ³ Muhama Filip, muhama Bartolomyu, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandihama nu gavaman ndamarim timbahiris miñamiña miñga. Muhama Jems, Alfius ñaniñ. Muhama Tadius. ⁴ Muhama Saimon, Selot vat miñga, imbi hama Judas Iskariot. Kandihama Jisasiñ kru ñamba niñiniñindu kumañi tamirimandi. Kamati nuñ ñamba tañgurimandiñu.

*Jisas 12 simbirasarañ simbira ngumi
(Mak 6.7-13 nanğa, Luk 9.1-5)*

⁵ Jisas kru 12 vat kandihañiniñ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi mañumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara mañindihumara.* ⁶ Nari sipsip Israel hatindu atinda yiwaramu hañiniñ ndaya

9:35 Mt 4.23 nanğa, Mk 1.39 nanğa, Lu 4.44 **9:36** Nam 27.17 nanğa, 1 Kin 22.17 nanğa, 2 Sto 18.16 nanğa, Ese 34.5 nanğa, Sek 10.2 nanğa, Mt 14.14 nanğa, Mk 6.34 **9:37** Jo 4.35 **9:37** Lu 10.2 **10:1** Mt 9.35 nanğa, Mk 3.13-15 nanğa, 6.7 nanğa, Lu 9.1 **10:5** Si 13.46 * **10:5** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiñgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin Matyu 10.5-42yi kiyi. Jisasiñdu simbirasara krunavundiñ Gotindu kuyu ambavaririmitu nurin muhimimuhim vana yivurahirimandirim ambami. **10:6** Jer 50.6 nanğa, Mt 15.24

kinduyi umara. ⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñindi ha, vamba ambamara. ⁸ Uta kandi nanğa hañiniñ miñavindamata, kru kimumu hañiniñ anditira anğa yahamiramumu. Kamata kru kandi lepra nanğa hañiniñ anditira ñañirañgiyimu. Kamata sundi ñamba hañiniñ piñguvaramara. Nariñ simbira miñamiñarim yihiramin vana niñandihin mut miñata mamijara. Nari sañ miñara. Harim nari uta krunavundiñ nguramata, mut miñamiñarim mañambamara. ⁹ Nariñandi pañanğarayı gol, timbahiris silva, nanğa kopa kimbarita mañumara. ¹⁰ Urim, nariñandi paña, kwirandi yivupihavihavi arikita, tandambisa, nanğa makirutim mamijamara. Kru simbira miñandi hamañ nuñandi ñaña ha ngundu. ¹¹ Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihañi kru avinzikwisikwi nanğa tititaya kiyihiyi miñanğanğamara. Kamata kru kandihamanañandaya kita uta pihu kandiha mitamara. ¹² Tavi muyi indihutañgata, krunavundi tavi kandihañindu niñiniñirim kuyu avivi nguta ambamara. Gotindu maviñam nari nanğa kiyim, vamba ambamara. ¹³ Kamatira tavi kandihañindu krunavundi nariñirim kinzikitunğata, nariñandi kuyu avi ha anditi maviñamiñi kiyimandiyu. Ara nariñirim kinzhinzi manditunğata, Gotiñ kitiwitira maviñamiñi kiyihiyi vana ha nuri nanğa mañgiyimandi. ¹⁴ Kamata kru muminğa nariñ tavi nuñandiñi timbuta mañutinğata, nanğa nariñandi kuyu mañindarinğata, tavi vaha, mana pihu aru kandiha mitata urim nariñandi tanda hañi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihañi ngati ngata ambirimandiyu, Namba vana andihariñ nimata vana ni andiyu vamba ambirimandiyu.* ¹⁵ Yi nariñ kandi ambin, Got krunavundiñ ngatinğuriman vata yihiramami hiviyi hañi, krunavundi pihu kandihañi hati pimi kavirimandiyu. Kamatu Sodom nanğa Gomora hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 nanğa, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Nğara. Yi nariñ sipsip maña simbihin upiri sañara ñinğiniñ ura. Harim tau andindi maña andimara. Indarimañgaratara muhimimuhim

10:7 Mt 3.2 nanğa, 4.17 nanğa, Lu 10.9-11   **10:7** Lu 10.4-12   **10:9** Lu 10.4   **10:10** Nam 18.31 nanğa, Lu 10.7 nanğa, 1 Ko 9.14 nanğa, 1 Ti 5.18

10:12 Lu 10.5-6   **10:14** Si 18.6   * **10:14** Kuyu siwimaña Mak 6.11yi nanğa Simbirasara 13.51yi ngimandira.   **10:15** Stt 19.24-28 nanğa, Mt 11.24 nanğa, Ju 1.7   **10:16** Lu 10.3 nanğa, Jo 10.12 nanğa, Si 20.29 nanğa, Ro 16.19 nanğa, 1 Ko 14.20 nanğa, Ef 5.15

vana ha andimara. Nanğa kava umari andindu maña andimara. Namba vanavana anditirim mañindarimara. 17 Kruņ ęgamangaramara. Nariņ kru Juda hatindu kuyu miņasirivandu hañiniņindu kumañi tamimandiyu. Kamata Got nanğa kuyundavaravara tavi nuriņandiyi nariņ piņgirawisirimandiyu. 18 Nari yandi simbirasara ęiniņ. Harim nariņ gavaman ndama nanğa aru miku hañiniņ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru hañiniņ nanğa krunavundi muvundu-muvundu hañiniņ ndahara ambavaritira indarimandiyu. 19 Nariņ kru ęgatiņgirutiņgiru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariņ ambituņgata mumvamba ambavarimindaņ, vata mañindarihitihitimara. Kanditiwimi hañi nariņandi indarimit hambu, Got nuņambi ambavarititi ambavarimandira. 20 Kuyu ambavarimandira ha nariņambi maņambavarimandira. Nariņandi Navandu Maviñiņi nariņ indarimit ęguti ambavarimandira. 21 Kru niņuraņ vaha mana niņusiņ vaha ęgatiņgiruta ambiti yivutatamirimandiyu. Siwimañanzihini nda niņuvanin yahata nuriņandi ñiņiņ andirimandiyu. Nuriņandi ñiņi hañiniņ ndahara niņum niņuvaņ miku tamata, kru muņiniņ simbitu niņum niņuvaņ yivutatamirimandiyu. 22 Nari yandi ęiniņ. Harim nariņambirim sihanaņga krunavundi kitiri ñimandiyu. Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriņ anğa miņimandi. 23 Krunavundi pihu muyindu hañiniņ nariņ namba vana andituņgata, tivaramata pihu muyi umara. Yi nariņ kandi ambin, simbira nariņandi Israelindu pihu makamaka mamituramitiratira, Krundu Nęiņi hama payimandi. 24 Nęiņi nuņandi ahusikiņ mandarativirandi, nanğa simbirakara hama nuņandi aru miku hamaņ tarativirata kimbañi maņindi. 25 Nęiņi nuņandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanğa simbirasara, nuņandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niņuvařim Belsebul vamba ambandu. Harim ñiņisim tavi kandihañi kindu hañiniņ ñimbi namba sikwi ęgumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piņitumu
(Luk 12.2-7)

10:17 Mt 24.9 10:17 Mk 13.9-11 nanğa, Lu 12.11-12 nanğa, 21.12-15 10:18 Si 25.23 nanğa, 27.24 10:19 Jo 14.26 nanğa, 1 Ko 2.4 10:21 Mai 7.6 nanğa, Mt 10.35 nanğa, Lu 21.16 10:22 Mt 24.9 nanğa, 24.13 nanğa, Mk 13.13 nanğa, Lu 21.17 nanğa, Jo 15.18-21 10:23 Mt 16.28 10:24 Lu 6.40 nanğa, Jo 13.16 nanğa, 15.20 10:25 Mt 9.34 nanğa, Mk 3.22 nanğa, Lu 11.15 * 10:25 Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiyi.

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariņ kru kandihaniņiņ ñamba vana andirimitu ndahara mambiņitumara. Muhimimuhim tariņguramata kindi haņiņiņ mamaņi yivurahimandi. Kamati kuyu tariņguramata kindi haņiņiņ ndahara sihananġa kru indarimandiyu. ²⁷ Nariņ kuyu kiviyi ambavaradin haņiņiņ, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiņa indarimandira haņiņiņ, uta tihirutihiru upiyi kuyu kimbaņi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piri niņindurim mambiņitumara. Nariņandi kwirandimbatu ha yivutatamirimandiyu, hara nariņandi maviņiņi ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piņitumara. Nu taya nariņandi kwirandi nanġa maviņiņi ha pișiņgarata, ahutuvarandi heliyi kavari mandu. ²⁹ Nari ŋandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamiņgaņi mut miņandu. Hara nariņandi Nava kava suksirambi kandihaniņiņ karatamaņgarandi. Harim, kava kandihaniņdu muvat piriyi mamiņgatayivum vitiņgata, mamiņgata yivirimandi. ³⁰ Nanġa, Got nariņandi miku mini niņiņiņ minza minimini ŋgatiņgiruta mitundi. ³¹ Nari Gotindu tamiņgaņi aruņiņiņ nziķwi kindara, kava sukisirambiņi tarativiramaņgarandara. Kamataharim mambiņitumara, vami.

Ara Jisasindu ñiņgiņindu niņiņ vavarim siwimanziwima mandimi

(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru mumiņġa krunavundiņi nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñiņgiņindu miņġa vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuņandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru mumiņġa krunavundiņi, nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñiņgiņindu miņġa ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuņandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndamamaņgaramu

(Luk 12.51-53 nanġa, 14.26-27)

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata maņindarimitamara. Nu piri niņi saņġa kirahirim payimi vamba maņindarimitamara. Yi saņġa kirahirim mambayimin. Yi tuki kuta miņġata payimin. ³⁵ Yi saņġa piruramirim payimin. Kru niņi hama niņjuvarim

10:26 Mk 4.22 nanġa, Lu 8.17   **10:28** Ais 8.12-13 nanġa, Lu 12.4 nanġa, Je 4.12 nanġa, 1 Pi 3.14   **10:30** Lu 21.18 nanġa, Si 27.34   **10:31** Mt 6.26 nanġa, 12.12   **10:32** Lu 12.8 nanġa, Ro 10.9-10 nanġa, Sk 3.5   **10:33** Mk 8.38 nanġa, Lu 9.26 nanġa, 2 Ti 2.12   **10:34** Lu 12.49-53   **10:35** Mai 7.6

miku tamirimandi, navundi ñiñi hañambi niñumirim miku tamirimandi, nimbasi nipahiñ miku tamirimandi. ³⁶ Nuñandi kru ñiñi, navundi ñiñi, nimburi, nimbasi, nurinambi masamasa miku tamimandiyu. ³⁷ Kru niñum navañ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. Kru nuñandi kru ñiñi nañga navundi ñiñiñ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. ³⁸ Nañga kru, nuñandi ahuandi maña pimi kavuta yi nañga mañgindirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman.* ³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, siñgindirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihañgiyimandi, vami.

Kru nguramirimandi hama muhimimuhim miñimandi
(Mak 9.41)

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru nariñirim kinzhinzitirimandi hama, yañirim kinzhinzitirimandi. Ara kru yañirim kinzhinzitirimandi hama, Gotirim kinzhinzitirimandi. Got yañ simbihi payimin. ⁴¹ Hara, kru mumuñga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavarandi miñgañ nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamañ nuñandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ miñandu maña muhimimuhim avivi miñimandi. Nañga, kru mumuñga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi miñgañ nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamañ nuñandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi miñga muhimimuhim avivi miñandi maña, miñimandi. ⁴² Kru mumuñga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara ñiñgiñindu ñimbi maniman muvatiniñ nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuñ nguramirimandi. Harim yi

10:36 Sng 41.9 nañga, 55.13   **10:37** Lo 33.9 nañga, Lu 14.26   **10:38** Mt

16.24 nañga, Mk 8.34 nañga, Lu 9.23   * **10:38** Krunavundi muvundumu-
vundu nañga simbirasara sañiñiniñ ñamba vana andihu Rom hati ahuandiñi
tañgiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuñambi
nda ahuhirivi ha kavuta tañgiraramarama upiyi urasimi. Jisas ahuandi
kavuhavundu tih kuyu nguta ambami kaniñandihin krunavundiñ pimi kavuta
kimuhimurim mambiñitumara vata ambami.   **10:39** Mt 16.25 nañga, Mk
8.35 nañga, Lu 9.24 nañga, 17.33 nañga, Jo 12.25   **10:40** Mk 9.37 nañga, Lu
9.48 nañga, 10.16 nañga, Jo 13.20   **10:41** 1 Kin 17.10 nañga, 2 Kin 4.8   **10:42**
Mt 18.5-6 nañga, 25.40 nañga, Mk 9.41 nañga, Hi 6.10

nariŋ kandi ambin, kru kandihamandu avihimĩngim ha manziŋgundiŋimandi, miŋimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(Sapta 11.1—16.20)

Jon nuŋandi simbirasaraŋ simbihi Jisas kiyimiyi umu
(Luk 7.18-35)

¹ Jisas nuŋandi simbirasara 12 vatiŋ ambaramata mituta, kandi pihu ha mitata pihu makamaka kandihanu kindanŋinda krunavundiŋ ambaramama, nuriŋ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru ñamba vana andihi tamandu upiyi kita, Kraisi muhimimuhim simbira miŋamindu kuyuhinzi indarimi. Kamata nuŋandi simbirasaraŋ ambami, Uta Jisasiŋ nimavamba kitihumara, ³ Jon ambi, Naŋinda vaha Got simbihi piri niŋi payimana, mana mumĩngan vaha tavirimindaŋ, vamba ambi, vamba ambamara, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbi nimavami, Uta Joniŋ muhimimuhim vana indarira, naŋga ŋgara niŋiniŋ ambavaramara. ⁵ Krunavundi tamĩnga ñumi haŋiniŋ tihirañayu. Tanda ñamba haŋiniŋ kindavarayu. Kandi lepra naŋga haŋiniŋ ñaŋira yivurahayu. Kinzihi ñamba haŋiniŋ kuyu indariyu. Naŋga kru kimuhimu haŋiniŋ aŋga yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman haŋiniŋ ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Naŋga kru yaŋ ŋgitu nuriŋandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha mamĩngata yivirimandi haŋiniŋ, kinzihinzitimu, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara haŋiniŋ indarita umu. Uhuhu Jisas krunavundiŋ Joniriŋ ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka miŋa ñiŋuñiŋu ndihi ŋgiriŋ maŋundara. ⁸ Naŋga, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi haŋiniŋ tamata kiyihi ŋgiriŋ maŋundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi ŋiniŋ tamata kindu haŋiniŋ aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihaniniŋ ŋgiriŋ maŋundara. Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara mumĩngan ŋgiriŋ undara. Nariŋ yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara sihananŋan tarativiramaŋgarahi. ¹⁰ Gotindu aŋgwimikiyi Joniriŋ ambami, Got ñiŋi nuŋandiŋ

11:2 Mt 14.3   11:3 Mal 3.1   * 11:5 Kuha kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatiŋ ŋguramirimandi, vami. Kuyu kaniŋandihin, Aisaia 35.1-7yi naŋga, 61.1-4yi kiyi.   11:6 Mt 13.57 naŋga, 26.31   11:7 Mt 3.5   11:9 Lu 1.76   11:10 Mal 3.1 naŋga, Mk 1.2 naŋga, Jo 3.28

ambi, Ngana. Yi kru muminganj simbitin kasiramata yandi kuyu ni minjata ambavarata, nambirim kwimbi minjasirivirimandi. Kamati na sihindi payimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Narij yi kandi ambin, Jon kukuyi minjagiruhiru hama kru pirivisayi yivurahamu hanjinij tarativirandi. Hara kru nimbimanimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Jonij tarativirimanjarimandi. ¹² Jon kukuyi minjagiruhiru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sangandu tikatika nanja hanjinij, Gotindu tiwiyi kiyimindaŋ vata tikatikatindu. Kamatindi muvitamuvita sanja kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu hanjinij pimi aru ngundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjinij, nanja tikatika kuyundu angwimiki ninjandihin, Gotindu kuyu ambavarahuhu Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaninjandihin indarimindaŋ vataŋgata indarimara. Gotindu angwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kaninjandihin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi nanja hama, kuyu ninjandihin minjatamamanjarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu ninjinjindu vana hanjinijirim ambavaririm, tihi kuyu pamatavu ambiriman. Nuri ninji maña tihirutihiru upiyi minzita kindu. Kamata ninji muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruharij nari manduturamara. Mavimavi sihipuri yivurij, hara narij mavindihi manjirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandingandi mañata wain manjovirandi, nanja ambandu, Sundi ñamba nu nanja kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu Ninji hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Ninjamara, kru nima ñaña sambimñata wain sambimkuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris minjandu, nanja kru ñamba vanavana andindu muvirandu nimbihim, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kaninjini minjahandata simbira minjandu. Kamatihi krunavundi muvira nurinandi simbiravu taya ngandu. Kamatihi Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

Krunavundi mavi manjimiruyu hanjinij pimi

11:12 Lu 16.16 * **11:12** Grik kuyuyi kaninjiniirim manjambamangarami. Kru muvira nurinandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yanjirim idarimanjarandu hanjinij ambitin, Rom hati nanja kurihata nurin pingubarimandiyu. Kamata Gotindu kwimbi minjasirivitu muhimimuhim nujandi tiwiyi kiyihiyi hanjinij piri niñi yivurahimandi, vamba ambami, vandu. **11:14** Mal 4.5 nanja, Mt 17.10-13 nanja, Mk 9.11-13 **11:18** Mt 3.4 **11:19** Mt 9.10-14 nanja, Lu 7.35

*kavirimandiyu**(Luk 10.13-15)*

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihi sambu sihirahira mavi mangimirumu. Kamatihu kanditiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihanu hatiñ Jisas ambahimumbirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin nanğa Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru mumınga uta pihu Tair nanğa Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ngandara maña nu ndahara sihirahi. Kamati ngata, nuri atında ñamba vanavana andindu hanjınjirim indariramata maviñgimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu. ²² Kamataharım yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatıngurıman vata yihıramami hıviyi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair nanğa Saidon hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariñ Got tihuyahiti nuñandi pihuyi yawimındañ, vamba ambandara, manınganzikwi. Hara nari kimuhimu njınjindu upiyi mıngurımandira. Yi nari nanğa kita muhimimuhim nzihi sihirahin ngandara maña kru mumınga uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyihi wisa. ²⁴ Kamataharım yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatıngurıman vata yihıramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Nari yi kiyıman niñi pata avirikimumara**(Luk 10.21-22)*

²⁵ Kandihirivi hanu Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa nanğa piri niñindu Aru mınga. Yi nan kuyu avi ngwin, na muhimimuhim kandihanjınjın indarimit avi nanğa mirimba nanğa hanjınjirim sipıuramamana. Kamata kru nuriñambi tanġuhu mınguhi ñiñi maña kindu hanjınjın isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihatımana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumañi tamami. Kru mumınga ndahara Ñiñi hamañ mangandi. Niñuva nuñambi ngandi. Nanğa, kru mumınga Niñuvañ mangandi. Ñiñi hama nuñambi ngandi. Nanğa kru Niñuvañ isihuramahi ngandu hanjınjın ndaya Niñuvañ ngandu. ²⁸ Kru simbira tikatika mıñata pimi aru kavundara nari, sihananğa yi kiyıman niñi pata avirikimumara. ²⁹ Nari

11:21 Ais 23.1-18 nanğa, Ese 26.1—28.26 nanğa, Jol 3.4-8 nanğa, Amo 1.9-10 nanğa, Jna 3.6 nanğa, Sek 9.2-4   11:23 Stt 19.24-28 nanğa, Ais 14.13-15
 11:24 Mt 10.15 nanğa, Lu 10.12   11:25 1 Ko 1.26-29   11:27 Mt 28.18 nanğa, Jo 1.18 nanğa, 3.35 nanğa, 10.15 nanğa, 17.2 nanğa, Fl 2.9   11:28 Jer 31.25   11:29 Jer 6.16 nanğa, Sek 9.9 nanğa, Jo 13.15 nanğa, Fl 2.5 nanğa, 1 Jo 2.6

yaŋ ŋandara. Yi yambi taŋguhin miŋguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ŋgata, yandi kuyundu tiwiyi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu piŋgwiyi piŋgirimandiyu vata tamandu maña yandi tiwiyi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariŋandi piŋgwiyi tamin haŋandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Nanŋa nariŋ kavuhavu him ŋgundin ha pimi ma, vami.

12

Avirikimuhimu Hiviyi simbirarim karikaritindu vanarim ambami

(Mak 2.23-28 nanŋa, Luk 6.1-5)

¹ Kamata Avirikimuhimu Hivi muyi, Jisas wit kiva itiniitiñi umi. Kamata nuŋandi simbirasara haŋiniŋ avihatihi, wit kiris haŋiniŋ miŋamiŋa ñamu. ² Kamatihu Farisi haŋiniŋ ŋgata Jisasiŋ nimavamu, Niŋga, nimata vana nandi simbirasara niŋiniŋ andiyu niŋandihin, Avirikimuhimu Hiviyi andihu avimandi, vamu.*
³ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbi nimavami, Kuha Devit nuŋandi hati nanŋa aviharim ŋgita andimi vana ha nari ŋgatiŋgiruta mambaha ŋandara. ⁴ Devit Gotindu taviyi indihuta, mavatimba amuti ndu tak Gotindu tamingangimbañi kiyihi, Gotiŋ kirañinguhu haŋiniŋ tamahu mambirañi kindi. Kandihaŋandihin miŋata nuŋandi hati nanŋa ñamu. Mavatimba kandiha kru saŋiniŋ mañarasimu, Gotiŋ kirañinguhu haŋiniŋ ndaya ñarasimu. Hara Devit nanŋa nuŋandi hati ñamu.
⁵ Nanŋa, tikatika kuyundu aŋgwimikiyi kindi haŋandihin ŋgatiŋgiruta mambaha ŋandara. Avirikimuhimu Hiviyi ndahara Gotiŋ kirañinguhu taviyi Gotiŋ kirañinguhu haŋiniŋ simbira miŋandu. Hara nuriŋ kuŋgi maŋgahandi.
⁶ Harim nariŋ yi ambin, kru niñi kiyi miŋga Gotiŋ kirañinguhu tavi ha tarativiri. ⁷ Got ambami, nari yaŋ saŋinaŋga kirañingundararim pirimandamandin. Hara muŋiniŋ sihiŋgamara vata piritamamaŋgarandin, vamba ambami. Harim kuyu kaniŋandihindu kuyu sapa ha ŋgamaŋgarandaranditi, kru pimi manimani niŋiniŋirim

11:30 1 Jo 5.3   **12:1** Lo 23.25 nanŋa, Mk 2.23-28 nanŋa, Lu 6.1-5   **12:2** Kis 20.10 nanŋa, Mt 12.10 nanŋa, Lu 13.14 nanŋa, Jo 5.10 nanŋa, 7.23   * **12:2** Juda hatindu tikatika kuyuyi Avirikimuhimu Hiviyi simbira miŋamiŋarim karikaritimi. Simbira miŋamiŋarim tikatika kuyu nuriŋ karikaritimi muha, ñaña minditiŋiniŋ yivutihiruramarama simbira. Anŋa Miŋamiŋa, 34.21yi ŋgamara. Farisi ambamu, Simbirasara nandi niŋiniŋ tamahubirata tikatika kuyu kaniŋandihin miŋata kavaray, vamu.   **12:3** Wkp 24.9 nanŋa, 1 Sml 21.1-6   **12:5** Nam 28.9-10   **12:6** Mt 12.41-42 nanŋa, Lu 11.31-32   **12:7** Hos 6.6 nanŋa, Mt 9.13

pimi manguhara. ⁸ Harim Krundu Nini hama nujambi Avirikimuhimu Hivi karatamandi, vami.

*Jisas kru kuma kimuhimu mingan minjavindamami
(Mak 3.1-6 nannga, Luk 6.6-11)*

⁹ Jisas kandi upi hanu mitata uta pihu muyi yivurahami. Kamata Got nannga kuyundavaravara tavi nurinandiyi indihumi. ¹⁰ Kandihani kru muminga kiyimi, kru kandihama kumamaka timu kimuhimu minnga. Kru movira kuyusihirata Jisasi nujandi miku ninin ndu kumangimbañi tamimindañ vata kitihuta ambamu, Kru kandi nannga haninin Avirikimuhimu Hiviyi minjavindamahanin vaha, mana mambaha minjavindamahanin, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas nurin ambami, Narijandi kru muminga nujandi sipsip minzaminza nandi Avirikimuhimu Hiviyi kumbañi minguti pingiriti, yahahi. ¹² Hara kru sipsip maña him ma, sipsipin kru tarativiramangarandi. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nannga haninin minjavindamahanin, vami. ¹³ Kamavata kru kuma kimuhimu haman ambami, Kuma nandi ha titi tama, vahi, kuma nujandiha titi tamahi avindita kuma tamu maña kiyimi. ¹⁴ Kandihamatihini ngata, Farisi haninin Got nannga kuyundavaravara tavi ha mitata uta tihirumu. Kamata kuyundavarata Jisasi yivutatamirin kwimirimandi vata kindimbuhiramu.*

Jisas Gotindu simbirakara sikwi minnga

¹⁵ Farisi haninin Jisasi mindahirahu ngami. Harim kandi pihu ha mitata umi. Uhihi krunavundi sambu kandi nannga haninin sihindi umu. Kamatihu krunavundi kandi nannga haninin sihananga minjavindamami. ¹⁶ Kamata Jisas krunavundin karikarita ambami, Uta yambirim kru muninin manjavaramara, vami. ¹⁷ Jisas kandihamata vana andihi, Got ambahi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia ambami kuyu hanandihin kandisikwisikwi yivurahami. Aisaia ambami, Got ambi, ¹⁸ Ninandihin yandi simbirakara minnga. Yi nuj yambi

12:10 Lu 14.3 **12:11** Kis 23.4-5 nannga, Lo 22.4 nannga, Lu 14.5 **12:14** Mt 26.4 nannga, 27.1 nannga, Mk 3.6 nannga, Lu 6.11 nannga, Jo 7.1 nannga, 7.19 nannga, 11.53 *

12:14 Farisi, kru kandi nannga haninin minjavindamatama vanarim simbira maña vamba indariramarasimu. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nannga ninin mamjavindamata simbira mamjarasimu. Hara Jisas kru kandi nannga haninin Avirikimuhimu Hiviyi minjavindamarasimi. Kamatihu Farisindu mavimbu ninambirim nambatirasimi. Harim nuj yivutatamindañ vata kindimbuhiramu. Luk 13.14yi, nannga Jon 5.16yi kita uta 18yi ngamara.

12:15 Mk 3.7-10 **12:16** Mt 8.4 nannga, Mk 3.12 **12:18** Ais 42.1-4 nannga, Mt 3.17 nannga, 17.5

yihiramamin. Yi nuṅ mavindamamaṅgarandin, naṅga yandi mavinimbu nuṅambirim kinzihinziṅamṅgari. Yandi Maviñiṅi nu naṅga tamiman. Kamatin titi vanarimindaya krunavundi pirivisa muvundumuvundu haṅṅiniṅ ambavarimandi. ¹⁹ Nu krunavundiṅ ukari saṅganzaṅgandindi mambihuravirimandi. Naṅga kindimakamakayi taṅguramata ambavarititi krunavundi maṅṅindarimandiyu. ²⁰ Kuki tikatikama haṅṅandihin nu maminaṅavirimandi. Naṅga umbi mandumaṅgarimandi ha maminaṅawimirimandi. Nu simbira miṅata anditi tititaya kiyihiyi vana ha ñamba vanavana haṅṅiniṅ tarativirimandi. ²¹ Kamati krunavundi pirivisa muvundumuvundu haṅṅiniṅ, nuṅṅirim indarimaṅgarata ariṅ ṅguramirimandi vata tavirimandiyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Jisas Belsebul naṅga simbira miṅandi vamu
(Mak 3.20-30 naṅga, Luk 11.14-23 naṅga, 12.10)*

²² Kandihirivi hañi kru sundi ñamba ariṅgumi miṅgaṅ Jisas kiyimiyi miṅata payimu. Kru kandihama tamaṅga ñumi naṅga kuyu maṅguyundavarandi miṅga. Kamatiḥu Jisas nuṅ miṅavindamahi, kandihama kuyundavarata tihirañami. ²³ Kamatiḥi krunavundi sihanaṅga pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niṅṅuñṅi vaha, vamu. ²⁴ Hara, Farisi haṅṅiniṅ kuyu kandihama indarita yahata ambamu, Kru nima, sundi ñambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ñamba piṅguvarandi, vamu.* ²⁵ Hara Jisas nuriṅandi indarimit hambu ṅgami. Harim nuriṅ nimavami, Pirivisa minzayindu ṅiniṅ sihirata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniṅniṅ ñambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayindu ṅiniṅ tamarahata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniṅniṅ tikatika mandihu. ²⁶ Kamata maña, Satan yahata Sataniṅ piṅguvariti tamarahata arikinzapa kita kurihitu, Sataniṅdu tikatikata nuriṅ karatamatamandu maṅṅiyimandi. ²⁷ Harim yaṅ Belsebul ṅguramahi sundi ñamba haṅṅiniṅ piṅguvarandintingata, nariṅandi hatiṅ ninindaya ṅguramahi sundi ñamba haṅṅiniṅ piṅguvarandu. Harim nari ambara kuyu haṅṅinirim nariṅandi hati nariṅ ṅgatiṅgurimandiyu. ²⁸ Hara, yaṅ Gotindu Maviñiṅi ṅguramahi sundi ñamba haṅṅiniṅ piṅguvarandintingata, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha pata

12:22 Mt 9.32-33   12:24 Mt 9.34 naṅga, 10.25 naṅga, Mk 3.22 naṅga, Lu 11.15   * 12:24 Belsebul ñimbi ni Sataniṅdu mu ñimbi.   12:25 Mt 9.4 naṅga, Jo 2.25 naṅga, Sk 2.23   12:28 Dan 2.44 naṅga, 7.14 naṅga, Lu 1.33 naṅga, 17.20-21 naṅga, Si 10.38 naṅga, 1 Jo 3.8

ara nanğa kiyiha, vamba indarimara. ²⁹ Kru mumınğa kru tikatika mıngandu taviyi pamata indihuta nuñandı muhimimuhim miñahi. Kamatırım kru tikatika hamañ siki nanğa simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim miñahi. ³⁰ Kru yañ mindu mandamandı hama, yañ miku tamandı. Ara kru yañ nguramata krunavundiñ mayivutihiruramandı hama, piñguvarahi siñunziñgu undu. ³¹ Kamataharım nariñ yi ambin, krunavundi muhimimuhim ñamba vanavana andirimandıyu, nanğa Gotiñ ambasuvirimandıyu hañiniñ, Got kuñgi kuyivirimandı. Hara kru Gotıdu Maviñiñiñ ambasuvirimandı hamandu kuñgi, Got mañguyivirimandı. ³² Kru mumınğa Krundu Ñiñiñ kuyu ñamba ambirimandı. Hara ñamba vana kandihaniñiñ Got kuñgi kuyivirimandı. Hara kru Gotıdu Maviñiñiñ kuyu ñamba ambirimandı hamandu ñamba vana hañandihin, tihu nanğa mutihu ndahara Got kuñgi mañguyivirimandı, vami.

*Ahu ñamba hañandihin kandi ñamba tamandı
(Luk 6.43-45)*

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi hañandihin nuñandı kandi handahara avindirimandı. Ara ahu ñamba ha kandi nuñandı handahara avi mandirimandı. Kamataharım kru ndahara ñaña kandihambu nganğaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba niñiñ maña. Pamata kuyu avi ambavarimandıra. Kru nuñandı maviñgukuyi muhimimuhim indarimit kindi hañiniñ ambavarandı. ³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambı nuñandı mavi humbavu kindi. Harım avi vana taya andıdi. Ara kru ñamba hamandu indarimit ñamba sambı nuñandı mavi humbavu kindi. Harım ñamba vana taya andıdi. ³⁶ Hara yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatiñgurimandı hivi hañi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu hañiniñirim indarımarama ngatiñgurimandı. ³⁷ Harım nandı kuyuvu taya nganğaramata Got ambirimandı, Kru na ñamba miñga, na avi miñga vamba ambirimandı, vami.

*Kru muvıra Jisasiñ muhim nzihi sihirasiharım kitihumu
(Mak 8.11-12 nanğa, Luk 11.29-32)*

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ

12:29 Ais 49.24 nanğa, Lu 11.21-23 nanğa, 1 Jo 4.4 12:30 Mk 9.40 nanğa, Lu 9.50 nanğa, 11.23 12:31 Mk 3.28-29 nanğa, Lu 12.10 nanğa, Si 7.51 nanğa, 1 Ti 1.13 nanğa, Hi 6.4-6 nanğa, 10.26 nanğa, 1 Jo 5.16 12:32 Mt 11.19 nanğa, Lu 12.10 nanğa, Jo 7.12 nanğa, 7.52 nanğa, 1 Ti 1.13 12:33 Mt 7.16-20 nanğa, Lu 6.44 12:34 Mt 3.7 nanğa, 15.18 nanğa, 23.22 nanğa, Lu 3.7 nanğa, 6.45 12:38 Mt 16.1 nanğa, Mk 8.11 nanğa, Lu 11.16 nanğa, Jo 6.30 nanğa, 1 Ko 1.22

nanğa Farisi muvira Jisasın nimavamu, Ahusiki, muhim nzihisi sihirinana ngim vata piri kirin, vamu. ³⁹ Kamavahu Jisas nurin kimbisi ambami, Nimati hiriviyindu krunavundi namba ninin. Harim Gotin ndaya mavini mandamandu. Imutamut muhimimuhim nzihisi ngimindan vata ananganandu hara mangimandiyu, maninga. Muhim nzihisi sihirahi ngimaña ha, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Jona sihirami handaya ngimandiyu. ⁴⁰ Jona asa arundu mavingumbañi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimañanda Krundu Ninji hama ndahara arikikwiri hivi sava humbañi kiyimandi. * ⁴¹ Krunavundin Got ngatinguriman vata yihiramami hiviyi, Ninive hati krunavundi sihananğa Gotindu tamingañi namba vana andindurim tanguramirmandiyu. Kamata narinanditiwimiyi krunavundi namba vanavana andindurim kuyu kimbañi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavarahi nganğa mavingimirumu. Hara kru muminga narininigiñi kiyi minga, Jonan tarativiri. ⁴² Krunavundin Got ngatingurimandi tiwimiyi, Navundi aru miku Sebandu hanambi ndahara Gotindu tamingañi tanguramirmandi. Kamata krunavundi tihundu nininindu namba vanavanarim kuyu kimbañi ambavarimandi. Navundi aru miku kandihanambi, pirivisa ninindu mandambuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nunandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru muminga niñi kiyi minga Solomonin tarativiramangari, vami.

Sundi namba anğa payimi
(Luk 11.24-26)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi namba kru mumingan mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi mangimandi. ⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi tavi kiyimin hañi anğa uta kiyiman, vamba ambirimandi. Kamavata uta kiyimi tavi ha ngiti ikirañata kanzi minyahuramintu sangiyimandi. ⁴⁵ Kamati uta sundi namba kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata vat namba vanandu supirisupiri haninin timbuta pata indihuta tavi kandihani kiyimandiyu. Kru kandihama kuha namba

---

^{12:39} Mt 16.4 nanğa, Mk 8.12 nanğa, Lu 11.29-32 * ^{12:40} Jona 1.17yi ngamara. Kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Jonandu angwimikiyi Jona uta pihu aru Ninive hati krunavundin Gotindu kuyu ambavarahi, nunandi kuyu indarita mavingimirumurim ambavarami. Jona 3.5yi ngamara. ^{12:41} Jna 3.5 ^{12:42} 1 Kin 10.1-10 nanğa, 2 Sto 9.1-12 nanğa, Mt 12.6 ^{12:43} Jop 1.7 nanğa, Lu 11.24 nanğa, 1 Pi 5.8 ^{12:45} Hi 6.4 nanğa, 2 Pi 2.20-22

kiyimi, hara tihu ñambatimanğarimandi. Krunavundi tihundu niñiniñ siwimañanzihî yivurahimandi, vami.

*Nininin Jisas niñum naŋga niñuranava
(Mak 3.31-35 naŋga, Luk 8.19-21)*

⁴⁶ Jisas krunavundiñ kuyu ŋguyihi niñum naŋga niñuratakiña pata Jisas naŋga kuyundavarimindañ vata tapirañi kiyimu. ⁴⁷ Kuyundavarahihi, kru muminga pata ambami, Namaka naŋga naratakiña nananğa kuyundavarimindañ vata pata tapiravu nda kuyu, vami.* ⁴⁸ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yamaka naŋga yaratakiña kandihanjiniñ nininin, vami. ⁴⁹ Kamavata nuñandi simbirasarañ isihuramata ambami, Nğamara, niñiniñ ndihi yandi yamaka naŋga yaratakiña. ⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuñandi pihuyi kindi hamandu vana taya miñahandahandarim pirikindu hañiniñ ndaya, yandi yamaka, yarimandakiña naŋga yaratakiña, vami.

13

*Wit kiris ndu tihi kuyu
(Mak 4.1-9 naŋga, Luk 8.4-8)*

¹ Kandihivi hañindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapirañi pindhata uta indu aru hañindu tiviyi minzita kiyimi. ² Kamatihi krunavundi sambî nu kiyimi hañi payihu, kupik hañi yahuta minzimi. Kamatihi krunavundi sihananğa indu tivi hambu taŋguvatamu. ³ Kamatihi Jisas nurin tihi kuyu sambî ambavarata, nimavami, Indarimara. Kru muminga wit kiris kivayi sisiviriman vata umi.* ⁴ Kamata kiva hañi sisivata uhihi muvira kindimbatiyi miŋgaramahu kava pata ñamu. ⁵ Muvira piri timba naŋga virañi miŋgaramamu. Piri kandihanju simbiyi simbiyi kiri hambu timba naŋga. Kamataharim wit kiris kandihanjiniñ piri kandihanju miŋgaramata sariwayi timiravaramu. ⁶ Hara kundur ha kavarahi piri humbañi mamingumi. Harim ina kirahimuhi sahata kimumbiramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñiñgiñi miŋgaramamu. Kamatihi siki punzi naŋga hañiniñ timirata wit hañiniñ

12:46 Mt 13.55 naŋga, Mk 3.31 naŋga, Jo 2.12 naŋga, Si 1.14 * **12:47** Kru mirimba naŋga muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi niñandihin Matyu nuñambi mayihimbivirami. Kru muminga kuyu Mak 3.32yi naŋga Luk 8.20yi kiyi hañiniñ ŋgata, kuyu siwimañara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi niñandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 naŋga, Ro 8.29 naŋga, Ga 5.6 naŋga, 6.15 naŋga, Kl 3.11 naŋga, Hi 2.11 **13:2** Lu 5.1-3

* **13:3** Matyundu aŋgwimikiyi kuyu kutanğuta kumanzipi timu tiŋgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 13.3yi kita uta 52yi tihî kuyu sambî Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambami.

tariŋgumu. ⁸ Hara wit kiris muvira piri aviyi miŋgaramata timirata kandi tamamu. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamu. ⁹ Kru kinzihi naŋga hama, kuyu niŋandihin miŋatamamaŋgarata indarim, vami.

*Jisas tihi kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 naŋga, Luk 8.9-10)*

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuŋ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundiŋ tihi kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariŋ Got anditi muhimimuhim nuŋandi tiwiyi kiyihiyi haŋindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ŋgimandira. Hara krunavundi maŋgimandiyu. ¹² Kru mumingandu kandihamata him muhimimuhim kiyimandi haŋi nuŋ Got sihinda muvira ŋgurimandi. Kamati nuŋandi muhimimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim maŋgiyimandi ha, muhimimuhim miŋahandata kiyimandiyipu ha Got piŋguvarata mitirimandi. ¹³ Kanimata sapayirim nuriŋ tihi kuyu ŋgundin. Nuriŋandi tamiŋgaŋgiris ha tihiraŋandi, hara muhim maŋgimandiyu. Miŋatamandu hara, kuyu mu maŋindarimandiyu, kamatu nuriŋandi mirimba vu mandaruvihirimandi. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata niŋiniŋirim ndihi Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambi ŋimbiri indarimandira. Hara kuyu sapavu maŋgimandira. Muhiminda ŋgimindaŋ vata sambi ŋimbiri tihiraramirimandira, hara maŋgiyimandira. Krunavundi kandaŋiniŋindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihi nuriŋandi kinizihini haŋiniŋ kuyu avi indaritaririm yakwirivarandu. Nuriŋandi tamiŋgaŋgirisini ha miŋayihindu. Kamataharim nuriŋandi tamiŋga ha muhim maŋgimandi. Kamati nuriŋandi kinzihi ha muhim kuyu maŋindariti, nuriŋandi mavi humbavu kuyu sapa ha maŋgimandi. Kandihamata vana maŋandita, maviŋgimiruta yi kiniyi patu nuriŋ miŋavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, naŋga muhimimuhim ŋgandara. Harim nari kinzihinzitimara. ¹⁷ Yi nariŋ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara naŋga kru tititaya kiyihiyi haŋiniŋ sambi muhimimuhim tihu ŋgara niŋiniŋ ŋgimindaŋ vata piritamamaŋgaramu, hara maŋgamu.

13:12 Mt 25.29 naŋga, Mk 4.25 naŋga, Lu 8.18 naŋga, 19.26 13:13 Lo 29.4

13:14-15 Ais 6.9-10 naŋga, Mk 4.12 naŋga, Jo 12.40 naŋga, Si 28.26-27 naŋga, Hi 5.11 13:16 Lu 10.23-24 naŋga, Jo 8.56 naŋga, Hi 11.13 naŋga, 1 Pi 1.10-12

Nanğa kuyu indarindara niñiniñ indarimındañ vata piritamamañgaramu, hara mañjandarimu, vami.

*Wit kirisindu tihi kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nanğa, Luk 8.11-15)*

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru mumıñga kivayi wit kiris kavaramindu tihi kuyu hañindu kuyu sapa ambitin indarimara. ¹⁹ Wit kiris kwımbiyi mıñgaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nuñandı sapavu mañgandı. Kamatihi Satan nu kindiyi pata sariwayıñandı kuyu Got nuñandı maviñgukuyi kurindi hañiniñ piñguvarandı. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirıvu timba nanğa virañi mıñgaramata sariwayıñandı timravarami maña handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayıñandı indarita kinzhinzitindi. Hara nuñandı indarimañgaramağara vana ha wit kiris kundur manıman maña, harim nuñandı indarimañgamagağara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzhinzitindi. Hara kru nuñandı indarimañgaramagağara vana hañandihirim pimi ñguhu, nuñandı indarimañgaramagağara vana ha mıngata yıvundi. ²² Ara wit kiris muvıra siki punzimbunzi ñıñgiñi mıñgaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niñindu himirim timutimutindi, nanğa timbahiris sambı mıñatıhiruramaramarım indarindi. Kamatihu kandi vana hañiniñ Gotindu kuyu hañiniñ yıvutarıñguhi kandimandamandı. ²³ Hara wit kiris piri aviyi mıñgaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ñgamañgarandı. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandı, vami.

Tıpa ñamba kivayi timravaramindu tihi kuyu

²⁴ Jisas nurıñ tihi kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru mumıñga nuñandı kivayi wit kiris avi hañiniñ kavarami maña. ²⁵ Hara krunavundi karıhahuhu kru hamandu miku mınga pata tıpa ñambandu kiris wit avi ñıñgi hañi kavarata umi. ²⁶ Kamatihi kiyıhandata wit hañiniñ aruta kandi tamirim andihi ñgahura tıpa ñamba hañiniñ ndahara kandi tamirim kiyimi. ²⁷ Kamatihu simbirasara hañiniñ uta kiva niñuva hamañ nimavamba ambamu, Aru mınga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niñi kavaramana vamba indarindariñ. Hara mumindihi tıpa ñamba nda nanğa timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nurıñ ambami, Miku hıru mumıñga kandi musa ha

andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Nginangata uta tipa ñamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nurin ambami, Kitirangitirangwisa. Tipa ñamba haninin kumbiravarambara wit avi haninin nannga kumbiravaritiramandih. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira minimandiyu hanininjirim ambiriman, Tipa ñamba haninin wisa tahirandahira kiti kahanngaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi haninin yivutihiruramata huyimandavi yandiyi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tih kuyu
(Mak 4.30-32 nannga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nurin tih kuyu munandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maña. Kru mumingga mastet kiris ha minjata nunandi kivayi sisivami. ³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muviran tarativirata ahu maña arutindi. Kamatih kava pata nunandi maka hañi ñinngi tihundu, vami.

Yisindu tih kuyu
(Luk 13.20-21)

³³ Jisas nurin sihinda tih kuyu munandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maña. Navundi munambi wit samb minjata yis nannga tarayivarata tamahi kihata sinngi ha nannga kihirihiritindi, vami.

Jisas tih kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.33-34)

³⁴ Jisas sihanannga kuyu krunavundin ambavarami nininin, tih kuyuyi taya ambavarami. Minjamamañi ndamata manambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara mumingandu mikatimbayi Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñi yivurahami hirivi hañinda kita patavata tihundu takuk niñi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tih kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andih kandisikwisikwi yivurahami.

Tipa ñambandu tih kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundin mitata tavi humbañi indihuhi nunandi simbirasara haninin nu kiyimiyi pata nimavamba kitihumu, Tipa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ngaharin vaha, vamu. ³⁷ Kamavahu Jisas nurin ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Nini. ³⁸ Ara kiva ha piri ninandihin. Ara wit

kiris avi haḡiniḡ krunavundi Gotindu tiwiyi kiyihiyi haḡiniḡ. Ara tpa ḡamba haḡiniḡ, kaḡiniḡ krunavundi Satanindu. ³⁹ Kru miku miḡga tpa ḡamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahira tiwimi haḡandihin piri niḡandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahira haḡiniḡ Gotindu kutikara. ⁴⁰ Kru tpa ḡamba kumbirata kiramu maḡa ha, piri niḡindu imbihiviyi andirimandiyu. ⁴¹ Krundu ḡiḡi hama nuḡandi kutikara haḡiniḡ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihi krunavundindu indarimaḡaramaḡara vana ḡambatindi haḡiniḡ naḡga, kru sihanaḡga ḡamba vana andindu haḡiniḡ, piḡguvarimandiyu. ⁴² Kamata kavariḡa ahumira aruyi urimandiyu. Ahutuḡḡi kandihaḡi irihariha mika satipirimandiyu. ⁴³ Kanditiwimi haḡi krunavundi tititaya kiyihiyi haḡiniḡ, nuriḡandi Niḡuvandu tiwiyi kiyihiyi haḡi ina timirata siḡandindi maḡa siḡandirimandiyu. Kru kinzihi naḡga hama, kuyu niḡandihin miḡatamamaḡarata indarim, vami.

Timbahiris tupi piriḡumbaḡi sipiruta kindindu tihi kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itiḡi piri kayivata sipirumu maḡa ḡandi. Kamatiḡu kru mumḡga ḡgata sihinda sipirumi. Kamata kinziḡinzita uta nuḡandi muhimimuhim ambahi mut miḡahu timbahiris ha miḡata uta kiva kandiha mut miḡami, vami.

Wiriri avinziḡwi ḡandindu tihi kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tihi kuyu muḡandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisindu ariku miḡga wiriri avirim puhirata kindimaḡandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muḡandi ḡgahi avinziḡwisikwi tihi, uta ambahi muhimimuhim nuḡandiha mut miḡahu timbahiris ha miḡata uta wiriri avinziḡwi kandiha mut miḡami, vami.

Kamahayindu tihi kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tihi kuyu muḡandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kamahayi indu muyi kavarahu miḡguhi muhimimuhim asa miḡandu maḡa. ⁴⁸ Kamahayi ha yavuriḡi piḡḡirita pata tiḡḡivu tamamu. Kamata minizita itihata asa avivi haḡiniḡ maki isi muyi tamata, asa ḡamba haḡiniḡ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niḡindu

---

13:40 Mt 7.16 naḡga, Jo 15.6   **13:41** Mt 24.31 naḡga, 25.31-46 naḡga, Mk 13.27   **13:42** Mt 8.12   **13:43** Dan 12.3 naḡga, 1 Ko 15.42 naḡga, 15.53 naḡga, 15.58   **13:44** Ais 55.1 naḡga, Mt 19.29 naḡga, Lu 14.33 naḡga, Fl 3.7-8 naḡga, Sk 3.18   **13:46** Snd 2.4 naḡga, 3.14-15 naḡga, 8.10 naḡga, 8.19   **13:47** Mt 22.9-10   **13:49** Mt 13.42 naḡga, 25.32 naḡga, Lu 13.28

imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ñiniñ kru tititaya kiyihiyi ñiñgi hañi kiyimandiyu hañiniñ miñimandiyu. ⁵⁰ Kamata kavariu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutuñgi aruyi kavariu irihariha mika satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara hañiniñ kitihuta nimavami, Kuyu sihananga kaniniñindu kuyu sapa ngandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, Ngandariñ, vamu. ⁵² Kamavahu nurin ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ tikatika kuyu ngandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ngandu. Nuri tavi aru muñandihinindu niñuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim nuñandi avivi kuhandu nanga kihi yavurita kindi hañiniñ, sihananga miñaramahi tapirañi pindihami, vami.

*Nasaret hati Jisasin kutivu tamamu
(Mak 6.1-6 nanga, Luk 4.16-30)*

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tih kuyu kaniniñ ambavarata mituta piñu kandiha mitata nuñandi piñuyi umi. Uta Got nanga kuyundavaravara tavi nurinandiñ indihuta, krunavundiñ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananga nuñandi kuyu ha indarihu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kanima indarimit avi nanga muhim nzihi sihirandi vana niñandihin pañundu miñami. ⁵⁵ Ara ngandariñ, kru nima niñuva tavi tihutiñ miñga. Niñum Maria, niñuranava, Jems, Josep, Saimon nanga Judas. ⁵⁶ Nanga niñurimañgati sihananga kihiri kirin. Kru kanima tikatika nanga indarimit avi niñandihin pañundu miñata kandi vana niñiniñ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata nuñirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nurin nimavami, Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga mupiñu mupiñu nu ñimbi nanga miñga kindi. Hara nuñandi piñu timbanzikwiñ nanga nuñandi taviñ nu ñimbi maniman miñga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niñambirim mañindarimañgarahu, piñu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiñgandi nzikwi manzihirami.

14

*Herot Jisasirim Jon kukuyi miñangiruhiru hama vaha vami
(Mak 6.14-29 nanga, Luk 3.19-20 nanga, 9.7-9)*

^{13:53-54} Mt 2.23 nanga, 7.28 nanga, Mk 6.1 nanga, Lu 4.16 nanga, 4.22 nanga, Jo 7.15   ^{13:55} Jo 6.42   ^{13:57} Mt 11.6 nanga, Mk 6.3-4 nanga, Lu 4.24 nanga, Jo 4.44   ^{13:58} Mk 6.5-6

1 Kandihirivi hañi Herot pìrivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihi andimi vana ha indarimi.* 2 Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita nuñandi simbirasara hañiniñ nimavami, Kru kandihama Jon kukuyi miñangiruhiru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita anga yahamirami. Harim muhimimuhim nzihisihirandu tikatika nuñandi kiyi, vami. 3-4 Kuha Herodiasin Herot urami, nu niñura Filip nimburi. Kamatihi Jon Herotin nimavami, Navundi kañambiñ urahana avimandi, vami. Kamavahi Jonin Herot miñahandata siki takiri maña tikatika himiñi kahañata ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. 5 Kamata Herot Jonin yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonin kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piñitumi. 6 Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot nañga niñum nuñ kavumi hivi hañandihinirim indaramata ñamu. Kamatihi kandihivi hañi Herodiasindu navundi ñiñi hañambi pata nuri kiyimu itihañi tuturamami. Kamatihi Herot tuturamami hañandihinirim mavindamangarami. 7 Kamata Herot tikatika kuyu kahañata nimavami, Kandisikwisikwi, yañ muhimirim nda kitwina nguriman, vami. 8 Kamavahi Herodias, navundi ñiñi hañambi niñum, nuñandi navundin ambami. Kamatihi nuñandi navundi hañambi Herotin ambami, Jon kukuyi miñangiruhiru hamandu mikumunçi ha maki muyi tamata kavuta pata yañ ngu, vami. 9 Kamavahi aru miku hama kuyu kandiha indarihi nuñandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahañami hañandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ñamu hañiniñindu tamingangimbañi sihumi ngavitinima vata, sanganzaran ambahi navundi ñiñi hañambi ambami maña andimu. 10 Kru mumingang simbihi kru ñamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta sanganzara muhaman ambahi Jonin piñgwi pitimi. 11 Kamata maki muyi miku ha tamata miñata uta navundi ñiñi hañambiñ ngumi. Kamatihi niñum kiyimiyi miñata umi. 12 Kamatihi Jonindu simbirasara hañiniñ pata Jonindu pati ha kavuta uta, sava humbañi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

* 14:1 Herot kanima, mu ñimbi nuñandi Antipas, pìrivisa Galili karatamandi. Herot kandihama niñuvandu ñimbi Herot. Niñuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin kavumi. Matyu 2yi ngimandira. 14:3-4 Wkp 18.16 nañga, 20.21 nañga, Mt 11.2 nañga, 21.26 nañga, Lu 3.19-20 nañga, 20.6 nañga, Mt 17.12 nañga, Mk 6.27 nañga, Lu 9.9

*Jisas 5,000 kruŋ ñaña ngumi**(Mak 6.31-44 naŋga, Luk 9.10-17 naŋga, Jon 6.1-13)*

¹³ Jisas Joniŋ yivutatamatama kuyu indarimi, harim kandi pihu ha mitata nuŋandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kupik miŋata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambi Jisas uyi vava kuyu indarita, pihu aru haŋiniŋ mitata, nuŋ puhirata piriyi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ngahi krunavundi sambi kiyimu. Kamatihi ngahi mavindihi, nurinandi krunavundi kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ¹⁵ Kamata kivitititihim simbirasara haŋiniŋ pata Jisasiŋ nimavamu, Niŋu kru maniman upivu, naŋga ina miŋguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiŋ simbina pihu makamaka uhuhu nurinambirim ñaña mut miŋamu, vamu. ¹⁶ Kamavahu Jisas nuŋandi simbirasaraŋ ambami, Mumirim urimandiyu. Nariŋambinda ñaña ngutira ñamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuŋ ambamu, Ariŋandi ñaña niŋi sambi maŋgiyi. Mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita taya kiyi, vamu.* ¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatimba naŋga asa kandiha yi kini niŋi miŋata payimara, vami. ¹⁹ Kamatihi Jisas krunavundiŋ ambahi tipa haŋi minzimu. Kamatihi mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita haŋiniŋ miŋata, kimba niŋbu kuta yahuta Gotiŋ kuyu avivi ngumi. Kamata miŋasihiraramata nuŋandi simbirasaraŋ nguhi krunavundiŋ tiŋgirumu. ²⁰ Kamatihi sihananŋa ñahu kipitimi. Kamata mitamu haŋiniŋ kiyihi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamu, tanda arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ²¹ Kru ñamu haŋiniŋ 5,000 vat krundaya. Hara navundi naŋga ñiŋisiŋin mayihitiŋgirumu.

*Jisas indu himbaŋi kindavarami**(Mak 6.45-52 naŋga, Jon 6.16-21)*

²² Jisas nuŋambi kita krunavundiŋ simbitin urimandiyu vata andimi. Harim nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kupik haŋi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami. ²³ Kamata krunavundiŋ simbihi uhuhu nu nuŋambi apuvu Aru nima naŋga kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miŋgumi hiriviyi nu nuŋambi apu hambu kiyimi. ²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ñapiru hambu pata kuku ha naŋga kupik ha tarayikirahi minza haŋu ndaya kiyimi.

14:14 Mt 9.36 naŋga, Mk 6.34   * **14:17** Mavatimba Juda hati musa miŋandu haŋiniŋ aru sikwi ma. Mavatimba ariŋandi skon vandu hangim maŋa. Mavatimba kumanzipi tiŋgiruramata haŋiniŋ arikimbat taya ñahu.

14:19 Mt 15.35-39 naŋga, Mk 8.6-10   **14:20** 2 Kin 4.44 naŋga, Mk 6.42-43 naŋga, Lu 9.17 naŋga, Jo 6.11-13   **14:23** Lu 6.12 naŋga, 9.28

²⁵ Kamata kwisi pihirita siñandihhi Jisas kuku himba hañi tanjuramata uta nuñandi simbirasara hañiniñ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuñ ngahu indu himba hañi payihi piñituta nanangarata ambamu, Ni sundi ñamba muñandi, vamu. Kamavata piñituta pati avangaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiñandi Jisas nurinñ nimavami, Tikatikatita kiyimara. Nimbu yitihhi piñimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuñ kimbi nimavami, Aru miñga, na tiñgata, ambina yindahara kuku himbaniñi na kina hañi tanjuramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara pañi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba hañi tanjutanjuramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ngahi wini ha tikatika sikwitihhi piñitumi. Kamata kuku hañi tihita miñguhandami. Harim yahata kuyu kimbañi nimavami, Aru miñga, yanñ ngurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiñandi Jisas kumandamata Pitan miñahandata nimavami, Yanñirim indarimañgaramañgara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik hañi yahuhu wini ha tihimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba hañi kiyimu hañiniñ Jisasindu ñimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Ñiñi, vamu.

*Kandi nañga hañiniñ Genesaret miñavindamami
(Mak 6.53-56)*

³⁴ Jisas nañga nuñandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihu Genesaret ariñi yivurahamu. ³⁵ Kamatihi kru kandihañu hati Jisasiñ ngata, nuñ ngandu, harim sihananğa pihu kandihañu ariñi kinđu hañiniñirim kuyu tamahu umi. Kamatihi krunavundi sihananğa kandi nañga hañiniñ timbuta nu kiyimiyi payimu. ³⁶ Kamata Jisasiñ, mitina krunavundi kandi nañga niñiniñ nandi mikwiri ñapiru hañi miñasarata avindimu vata añangaramu. Kamata krunavundi sihananğa kandihatimamu hañiniñ, avindimu.

15

*Gotindu tikatika kuyu añiñgitakiñandu kuyu tarativirahi
(Mak 7.1-13)*

¹ Kandihirivi hañu Farisi nañga tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ Jerusalem mitata Jisas kiyimiyi umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niñiniñ ariñandi añiñgitakiñandu

tikatika kuyu arin ngumu nininin minjata kavarandu. Nirim, kuma nimburitara mañandu, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya minjahandata, Gotindu tikatika kuyu minjata kavarandara. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiyi taya kita nuriñandi kuyu taya minjahanda. Nanğa, kru niñum niñuvañ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru muminga niñum niñuvañ nguramaramandu timbahiris hañandihin ndaya kiti, yahata niñum niñuvañ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotin ngurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niñum niñuvandu tiwiyi mañgiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niñum niñuvañ timbahiris mañguta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotindu kuyu hañandihin tanguhara miñgundi. Kamata nariñandi nañingitakiñandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyusihirimbihipiha ninin. Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi nimbini nuriñandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriñandi maviñguku nanğa indarimit hañinin yambirim kutañi nzikwi kindi. ⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotindu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi nimbini sañ nanğa tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Gotindu tamingañi niñindindirim ambami
(Mak 7.14-23)

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitin indarimañgarata mirimbañi tamamara. ¹¹ Muhimimuhim mika humbañi indihundi hañinin andihi Gotindu tamingañi kru niñi mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihi, Gotindu tamingañi kru niñindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hañinin pata nuñ nimavamu, Farisi ndañinin kuyu kandini indarihu nuriñandi mavi ndambu avimandiha nganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nanğa miñga.

* **15:2** Simbirasara hañininindu kuma hañinin niñindimbazikwi mandihira ñamu. Niñi nanğa himinda Gotindu tamingañi minjata, nuriñambi niñi nanğandituma vata Juda hati piñitundu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma nimburita Gotindu tamingañi sihinda ñañiranditara ñañandu ñandi kindi.
15:4 Kis 20.12 nanğa, 21.17 nanğa, Wkp 20.9 nanğa, Lo 5.16 **15:8** Ese 33.31 **15:8** Ais 29.13 **15:9** Kl 2.18-22 nanğa, Ta 1.14 **15:11** Mt 12.34 nanğa, Si 10.15 nanğa, Ro 14.14 nanğa, 14.17 nanğa, 1 Ti 4.4 nanğa, Ta 1.15 **15:13** Jo 15.2 nanğa, 1 Ko 3.7

Harim muhimimuhim nu manjurimi hanjinj kundur hanjinj nanja kumbiravarimandi. ¹⁴ Kanjinjirim kandi vata manjambamara. Nuri taminga n̄umi njinj maña. Taminga n̄umi minga yahata taminga n̄umi muhaman kwimb̄i isihuramiriman vata arikimbat kumbañi minguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasij kitihuta nimavami, Krunavundinj muhimimuhim andihi Gotindu tamingañi n̄injindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa arinj ambavarina indariharij vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kw̄in̄ikw̄initira wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ngandara. Muhimimuhim mika humbañi indihundi ha mavi humbañi mingundi. Kamatihi mavi ninandihin sihusihu taviyi pinjgavarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu mika ninandihin ambavarandi hanandihin mavinjuku nimbundu yivurahandi. Kandi vana hanandihin andihi Gotindu tamingañi kru n̄injindindi. ¹⁹ Yi krundu mavinjukuyindu muhimimuhim n̄amba vana nimata ninjinj yivurahandirim ambin. Indarimit n̄amba. Kruj yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman nanja kru navundi maniman minavinjirivinjiri vana. Navundi kru nanja hanjinj, nanja kru navundi nanja hanjinj pisingarahara vana. Kipa minamija vana. Ngatingirutingiru tiwimiya kuyusihiringuyu ambavaravara vana, nanja munjinj n̄amba tanjutangu vana. ²⁰ Kandi vana ninjinj andihi, Gotindu tamingañi kru n̄injindindi. Hara kru kuma n̄imburimati n̄andi hanandihin andihi Gotindu tamingañi kru n̄inji mandindi, vami.

*Kenanindu navundi Jisasij indarimanjarami
(Mak 7.24-30)*

²¹ Jisas pihu Genesaret mitata, pihu aru Tair nanja Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi njambi pata kuyu kimbañi Jisasij nimavami, Aru minga, na Devit Ninuñngi yan sihinja. Yandi navundi n̄inji ninambinj sundi n̄amba aringuta pisingarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuj kuyu kimb̄i mu ndahara manjambami. Kamatihira navundi hanambi tuvirata sihindi payihi Jisasij simbirasara hanjinj pata Jisasij nimavamu, Navundi ninambi sihindi nimbu avangarata sirindamata payitih̄i simbina anja umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yan simbihi Israel hatiñ ndaya, sipsip singundindu maña hanjinj nguramirim

15:14 Ais 9.16 nanja, Mal 2.8 nanja, Mt 23.16 nanja, Lu 6.39 nanja, Ro 2.19

15:18 Mt 12.34 nanja, Je 3.6 15:19 Stt 8.21 nanja, Snd 6.14 nanja, Jer 17.9

nanja, Mt 12.34 nanja, Mk 7.21 15:24 Mt 10.5-6 nanja, Si 3.25-26 nanja,

Ro 15.8

payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi haṅambi pata Jisas kiyimi hañi tandamikwimikwita, naṅgwindarata piriṅimbu tihirata nimavami, Aru miṅga, yaṅ ṅgurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Niṅindu ñaña ni miṅata upiririm kavaritiriṅ utima, vami.* ²⁷ Kamavahira navundi haṅambi nimavami, Aru miṅga, kandi ambana. Hara ñiṅi haṅiniṅ ñahu, ñaña miñi niṅuvandu pina tiwivu miṅgaramandi haṅiniṅ upiri ñandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarita navundi haṅambirim nimavami, Navundi na, nandi indarimaṅgaramaṅgara vana ha aru sikwi. Harim indarimitana him ha yivuraham, vami. Kamavahi navundi haṅambindu ñiṅi haṅambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi.

Jisas kandi naṅga haṅiniṅ sambi miṅavindamami

²⁹ Jisas pihu kandiha mitata indu Galili kuku tiyiyindiṅiñi ndaya umi. Kamata apuvu yahuta minzimi. ³⁰ Kamatihi krunavundi sambi nu kiyimiyi payimu. Kamata tanda ñamba, tamiṅga ñumi, punzi kimikimi, maṅguyundavaravara haṅiniṅ, naṅga muhimimuhim kandi naṅga haṅiniṅ sambi timbuta pata nuṅandi tandanzapa hañi tamamu. Kamatihi nurin miṅavindamahi, avindimu. ³¹ Kamatihi krunavundi ṅgahu maṅguyundavarandu haṅiniṅ kuyundavarahu, punzi kimikimi haṅiniṅ avindiṅ, tanda ñamba haṅiniṅ kindavarahu, tamiṅga ñumi haṅiniṅ tihirañamu. Kamatihi indarihitita Israelindu Gotindu ñimbi tihuyahamu.

*Jisas 4,000 krun ṅñaṅ ṅgumi
(Mak 8.1-10)*

³² Jisas nuṅandi simbirasaraṅ uraramahi payihu nimavami, Krunavundi niṅiniṅirim yaṅ mavindi. Ara naṅga ariki hivi sikwi kiyihu kwiri hivi niñi ñaña nurinandi maṅgiyi. Harim aviharim kitu simbitin utu avi mandirimandi. Tamiṅganzihisihitinda kwimbiyi miṅgata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuṅandi simbirasara haṅiniṅ Jisasiṅ nimavamu, Nimbirañi kru maṅgiyi. Harim ara mavatimba sambi paṅundu miṅata krunzivi kaniṅiniṅ ṅgutiriṅ ñirimandiyu, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nurin kitihuta nimavami, Nariṅandi mavatimba pamata kiyi,

* **15:26** Jisas navundi haṅambin taṅgutini miṅgum vata maṅandimi. Maniṅga. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyi wisa umi, kamati sihindivura muṅiniṅ indarimu vata piri tamami. Kamataharim Jisas tih kuyu kaniṅandihin gumi. Niṅisirambi haṅiniṅ Israel hati maña, upiri haṅiniṅ krunzapa muṅiniṅ maña. Hara Jisas navundi haṅambindu indarimaṅgaramaṅgara vana ha ṅgata nuṅ ṅguramami. **15:28** Mt 8.10 naṅga, 8.13 **15:31** Mk 7.37 **15:32** Mt 14.14

vami. Kamavahi ambamu, Ariḅandi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiḅgiruramata kiyi, naḅga asa sambi sikwi maḅgiyi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundiḅ ambahi piriyi kambaminzimu. ³⁶ Kamatiḅu mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiḅgiruramata haḅiniḅ naḅga asa haḅiniḅ miḅami. Kamata Gotiḅ kuyu avivi ḅguta miḅasihiraramata nuḅandi simbirasaraḅ ḅgumi. Kamatiḅi nuḅandi simbirasara haḅiniḅ krunavundiḅ ḅgumu. ³⁷ Kamatiḅu sihanaḅga ḅahu kipitimi. Kamata ḅata mitamu haḅiniḅ yivutihiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinzipi tiḅgiruramatayi kundamu. ³⁸ Kru minzita ḅamu haḅiniḅ kruḅ ndaya yiḅitiḅgiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi naḅga ḅiḅi sirambiḅ mayiḅitiḅgirumu. ³⁹ Kamata Jisas krunavundiḅ simbiḅi uhu, kupik miḅjata Magadanindu vu umi.

16

Jisasiḅ muḅim nziḅi siḅirina ḅḅim vamu
(Mak 8.11-13 naḅga, Luk 12.54-56)

¹ Farisi naḅga Sadyusi Jisasiḅim anditi ḅḅim vata pata nuḅ ambamu, Na Gotindu simbiḅa miḅandanatiḅgata muḅim nziḅi siḅirina nandi kuma munzi ḅḅim, vamu. ² Kamavahura nurinḅ kimbḅi nimavami, Kivititi ambandara, Ihumbisa nimbu ḅaḅḅwindi. Harim avinḅiḅi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisiḅu ambandara, Kukumuwava ndaḅguta ihumbisa nimbu kitiriti. Harim musi kuku naḅga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nimbu muḅimimuhim nziḅi yivurahandi haḅiniḅ ḅgamaḅḅarandara. Hara muḅimimuhim nziḅi tiḅḅḅirivi yivurahandi niḅiniḅ maḅḅamaḅḅarandara. ⁴ Krunavundi tiḅundu niḅiniḅ ḅamba ḅiniḅ nziḅi, harim Gotiḅ ndaya maviḅi mandamandu. Kamatiḅi imutamut muḅim nziḅi ḅḅimindaḅ vata tuviraḅdu, hara muḅim nziḅi muyipu ndahara maḅḅimandiḅu. Muḅim nziḅi miḅḅiyamiḅḅiya, Gotindu kru kuyu miḅjata ambavaravara Jonandu handaya ḅḅimandiḅu, vami. Kamavata Jisas nurinḅ mitata umi.

Farisi naḅga Sadyusindu yisiḅdu tiḅi kuyu
(Mak 8.14-21)

⁵ Jisas naḅga nuḅandi simbirasara haḅiniḅ uta indu timukari yivurahamu. Hara nuḅandi simbirasara haḅiniḅ kwiniḅwiniḅa mavatimba miḅjata maḅḅumu. ⁶ Kamatiḅu Jisas nurinḅ ambami, Nari Farisi naḅga Sadyusindu yisiḅim tamiḅḅa naḅga kindamara, vami. ⁷ Kamavahi nuḅandi

simbirasara hañiniñ nuriñambi masamasa kuyudavarata ambamu, Mavatimba mambaha mamijata payihariñ yisirim ambi, vamu. ⁸ Kamavahu indarita Jisas nuriñ ambami, Kru indarimanğaramanğara vana suksimbiri nanğa nari. Mumindihi nari ariñandi mavatimba manğiyi, vamba ambara. ⁹ Nari indarimitata mambaha nğara. Mavatimba kumanzipi timu tinğiruramata 5,000 kru ñahu, pamata tiwatiwayi kundamara. ¹⁰ Nanğa nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tinğiruramata 4,000 kru ñamu. Kamatihi tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. ¹¹ Nari mumindihi indarimitata manğara. Nariñ yi mavatimbarim indarimitata kuyu manğwin. Yi ambin, nari Farisi nanğa Sadyusindu yisirim tamınğa nanğa kindamara vata ambin, vami. ¹² Kuyu kandiha indarita ambamu, Yis mavatimba nanğa kirandu hañandihiniñim manğambavari. Farisi nanğa Sadyusindu kuyurim tamınğa nanğa kindamara vata ambi, vamu.

*Pita Jisasın ambami na nuhaya vami
(Mak 8.27-30 nanğa, Luk 9.18-21)*

¹³ Jisas piñu aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kanditiwimi hañi nuñandi simbirasarañ kitihuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu Ñiñi, vamba ambandu, vami. ¹⁴ Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi miñanğiruhiru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jeremaia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñindu muvat miñga vaha, vamba ambandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas nuriñ kitihuta ambami, Hara nariñambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. ¹⁶ Kamavahi Saimon Pita kimbi nimavamba ambami, Na Got krunavundiñ anğa miñimandi vata yihiramami hama. Na Got sihanğiyihiyi hamandu Ñiñi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Saimon, Jon ñaniñ, na kinziñziti. Kandi kuyu niñandihin nañ piri niñindu kru mumınğa manğambaramami. Yandi Yavandak nuñandi piñuyi kiyi hama nañ kuyu kandiñi ambarami. ¹⁸ Kamataharim nañ ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihananğa yañirim indarimanğarandu hañiniñ timba himba kandihañi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yañirim indarimanğarandu hañiniñ tanğuti mamınğumandiyu.* ¹⁹ Yi nañ Gotindu tiwiyi

16:9 Mt 14.17-21   **16:10** Mt 15.34-38   **16:14** Mt 14.1-2 nanğa, Mk 6.14-15 nanğa, Lu 9.7-8   **16:16** Jo 6.68-69 nanğa, Hi 1.2 nanğa, 1.5 nanğa, 1 Jo 4.15

16:17 Mt 17.5 nanğa, 1 Ko 2.10 nanğa, Ga 1.15-16 nanğa, Ef 2.8   **16:18** Jo 1.42

nanğa, Ef 2.20 nanğa, Sk 21.14   * **16:18** Grik kuyuyi, ñimbi Pita niñandihin,

timba, vava kuyu maña nğandi.   **16:19** Mt 18.18 nanğa, Jo 20.23

kiyihiyindu kindin̄ari pihirivihiri siki hañin̄in̄ ṅguriman. Kamatin̄ muhimimuhim vana piri niñi kahañirimananaṅa Got ndahara nuṅandi pihuyi kahañirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivirimananaṅa Got ndahara nuṅandi pihuyi kuyivirimandi, vami. ²⁰ Kamavata Jisas nuṅandi simbirasara hañin̄in̄ karikarita ambami, Nari krunavundin̄ nimavamba maṅambamara, Jisas krunavundin̄ aṅga miñimandi vata Got yihiramami, vamba maṅambamara, vami.

Jisas ambami andindin̄ maña andimara vami

(Sapta 16.21—20.34)

Jisas kimuta aṅga yahamiriman vami

(Mak 8.31—9.1 naṅga, Luk 9.22-27)

²¹ Kandihivi hañinda kita Jisas nuṅandi simbirasaraṅ ambami, Yi Jerusalem utini, yaṅ Israelindu aru miku hañin̄in̄, naṅga Gotin̄ kirañin̄guhundu aru miku hañin̄in̄, naṅga tikatika kuyundu mirimba naṅga hañin̄in̄indu kumañi tamimandiyu. Kamatu kañinda sambi kavitin, yaṅ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikingivi kita kwiri hañi aṅga yahamiriman, vami. ²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasiṅ timbuta tivi hambu uta nuṅ ambahimuta ambami, Aru miṅga, mañin̄ganzikwi. Naṅ kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. ²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitaṅ ambami, Satan yandi kutin̄imbu uhu. Na yandi kwimbi kiviherim andina. Na Gotindu indarimit miṅgata maṅandina. Na krundu indarimit miṅgata andinandih, vami. ²⁴ Kamavata Jisas nuṅandi simbirasara hañin̄in̄ ambami, Kru mumin̄ga yi naṅga payiman vatangata, nuṅambi tanguti miṅgum. Kamata yi pimi kaviriman maña nu ndahara kavum. ²⁵ Kru mumin̄ga kandihamata vana maṅandita nuṅandi kwirandi haṅandihin̄irimindaya timutimutirimandi hama siṅgundirimandi. Hara kru mumin̄ga yambirim indariramata kwimirimandi hama siṅguyimandi. ²⁶ Kru mumin̄ga piri niñindu muhimimuhim miñimandi. Hara nuṅambi siṅgunditi muhimimuhim kandihañin̄in̄ sihananga nuṅ maṅguramirimandiyu. Naṅga nuṅandi kwirandi haṅandihin̄ muhimimuhim kandihañi mut mamiñimandi. ²⁷ Krundu Ñiñi miṅga nuṅandi kutikara

16:20 Mt 17.9 naṅga, Mk 9.9   **16:24** Mt 10.38 naṅga, Lu 14.27 naṅga, Si 14.22 naṅga, 2 Ti 3.12   **16:25** Mt 10.39 naṅga, Lu 17.33 naṅga, Jo 12.25   **16:26** Sng 49.7-8 naṅga, Mt 4.8-9   **16:27** Sng 62.12 naṅga, Snd 24.12 naṅga, Sek 14.5 naṅga, Mt 25.31 naṅga, 26.64 naṅga, Mk 8.38 naṅga, Lu 9.26 naṅga, Ro 2.6 naṅga, 1 Pi 1.17 naṅga, Sk 22.12

hañiniñ nanğa niñuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandihivi hañi krunavundi sihananğa muhimimuhim vana andindu hañiniñ nğaharamama nurin muhimimuhim nğurimandi. Avi vana andindu hañiniñ avi him nğurimandi. Namba vana andindu hañiniñ namba him nğurimandi. ²⁸ Yi narin kandi ambin, kru tanğuramata kuyu niñindu muvira manğwimitutu, Krundu Nini minğan nğitu aru miku minğa maña payimandi, vami.

17

Jisasindu kwirandi muvita yivurahami
(Mak 9.2-13 nanğa, Luk 9.28-36)

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, nanğa niñura Jonin Jisas timbuta apu kimbantikakayi yahuta nurinambi kiyimu. ² Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuñandi kipumika ha ina timirimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañiniñ suñindita siña maña yivurahami. ³ Kamatihi Jisasindu simbirasara hañiniñ nğahu Moses nanğa Elaija yivurahata Jisas nanğa kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata nğata Jisasin ambami, Aru minğa, niñi kitirin avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, nanğa mu Elaijarim, vami. ⁵ Pita kuyundavarahihi kanzirisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi nđandi nurin kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihañi kuyu samur muñandihin ambami, Nini niñandihin yandi, niñambirim mavindamamanğarata, niñambirim kinzhinzitini. Kamataharim nuñandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwirivat kuyu kandiha indarihu nurin piñitih, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu minğumi. ⁷ Kamatihi Jisas arihañi pata nurin minhandatanda ambami, Piñimanduta yahamiramara, vami. ⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru arikimbatin manğamu. Jisasin ndaya nğamu. ⁹ Kamata apu ha mitata minğuminğu Jisas nurin tikatika kuyu nğuta ambami, Nğara vana niñandihin kru muminğan manambavarahandamara, ututa Krundu Nini hama sava humbañi kita anğa yahamiram, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasin kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ

16:28 Mk 9.1 nanğa, Lu 9.27 17:1 2 Pi 1.17-18 17:5 Stt 22.2 nanğa, Lo 18.15 nanğa, Sng 2.7 nanğa, Ais 42.1 nanğa, Mt 3.17 nanğa, 12.18 nanğa, Mk 1.11 nanğa, Lu 3.22 17:9 Mt 8.4 nanğa, 9.30 nanğa, 12.16 nanğa, 16.20 17:10 Mal 4.5

ambandu, Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamumu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbis ambami, Ambandu kuyu hanandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim minasirivirimandi. ¹² Hara yi narin ambin, Elaija payihira kru nuhan maghamangarandu. Kamataharim nurinandi indarimitiyi Elaijan namba vana andindu. Harim siwimaña vanayi Krundu Ninji haman namba tanjurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nuhandi simbirasara haninin ambamu, Jon kukuyi minangiruhiru hamarim ambi, vamumu.

*Jisas ninji muhandi sundi namba pinguvarami
(Mak 9.14-29 nanga, Luk 9.37-42)*

¹⁴ Jisas nanga nuhandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambis kiyimu hani yivurhamu. Kamatihi kru muminga pata Jisas kiyimi arihahi tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru minga, ninji yandi ninandihin kwinkwinitihini nuhandi kwirandi ni nambatindi. Kamata sambis nimbiri ahutungiyi mingundi, nanga kukuyi ndahara mingundi. Harim ninji yandi ni sihinaga. ¹⁶ Nandi simbirasara nininin kiyuyi minata payihin andihura avimandi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbis ambami, Krunavundi tihundu nari, narinandi indarimanngaramangara ha tikatikama. Nanga narinandi indarimit nanga andindara vana haninin avima. Pamata nimbiri nari nanga kininiginini narinandi pimi kaviriman. Ninji kandiha nihi minata pañi, vami. ¹⁸ Kamatihi Jisas sundi namba hanandihin ambahimuhi sarwayinandi sundi namba ha ninji hanandihin tihimitahi sikwi avindimi. ¹⁹ Kamata munimbiri nuhandi simbirasara haninin Jisasin nuhambis kiyihini pata nimavamba kitihumu, Pamatihi ara sundi namba kandihanandihin pinguvaramindan vata andiharin maningandimi, vamumu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nurin ambami, Narinandi indarimanngaramangara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambinguvarahara. Narin yi kandi ambin, narinandi indarimanngaramangara vana ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi namba ha pinguvarahara. Hara narinandi indarimanngaramangara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi namba mambinguvarahara. Nari apu ninandihininim yahamirata ndambu uhu vitira,

^{17:12} Mt 11.14   ^{17:13} Lu 1.17   ^{17:17} Lo 32.5 nanga, 32.20 nanga, Jo 14.9
^{17:19} Mt 10.1   ^{17:20-21} Mt 21.21 nanga, Mk 11.23 nanga, Lu 17.6 nanga, 1
Ko 12.9 nanga, 13.2

uhi. Narijandi indarimanjaramangara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

Jisas kimuta yahamiriman vamba sihinda muñimbiri ambami

(Mak 9.30-32 nanğa, Luk 9.43-45)

22-23 Jisas nanğa nuñandi simbirasara hañiniñ pirivisa Galili tihiruta nuriñ nimavamba ambami, Krundu Ñiñi miñgañ krundu kumanjimbañi tamata, nuñ yivutatamirimandiyu. Kamatu arikingiyi kita kwiri hañi anğa yahamirimandi, vami. Kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarihu nuriñandi maviha pimitimanjarami.

Kirañinguhu taviyirim timbahiris ŋgumi

24 Kamata Jisas nanğa nuñandi simbirasara hañiniñ uta pihu aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatihu Gotiñ kirañinguhu tavi hañindurim vata kru timbahiris miñandu hañiniñ payimu. Pata Pitañ nimavamba kitihumu, Nariñandi ahusiki ndama Gotiñ kirañinguhu tavi niñandihin miñasirivasirivarim timbahiris ŋguhi vaha, vamu. 25 Kamavahu Pita ambami, Ara, ŋguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta manjuyundavarahihi Jisas nuñ nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miñandu. Kandihaniniñ timbahiris ninindu taya miñandu. Nuriñandi krunzapandu miñandu, mana muñiniñindu taya miñandu, vami. 26 Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muñiniñindu taya miñandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriñandi krunzapandu timbahiris mamñandu. 27 Hara kamatiriñ ariñ ambituma. Kamataharim uta indu ndañi atinggi kavara. Kamata asa kimanjima piñgirimana hañandihin nuñandi miķa ha miñativata timbahiris muñandihin ŋgina kiyimandi. Timbahiris kandiha miñata nananğa ariñambirim tama, vami.

18

Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi nanğa miñga

(Mak 9.33-37 nanğa, Luk 9.46-48)

* 17:20-21 Kru indarimit avi nanğa muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Got nanğa kuyundavaravara vana nanğa itihañaña vana andimara. Kandihamata vana andita sundi ñamba kandihamata ha piñguvarahara. Mu kwimbi manjgii, vamba ambami, vandu. 17:22-23 Mt 16.21 17:24 Kis 30.13 nanğa, 38.26

1 Kandihirivi hañi Jisasindu simbirasara hañiniṅ pata Jisasiṅ nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru naṅga miṅga kiyimandi, vamu. 2 Kamavahu Jisas ñiṅi muṅandi uraramahi payihi nuri kiyimu piriṅ hañi taṅguramaramamata 3 ambami, Yi nariṅ kandi ambin, nari mavi maṅgimiruta ñiṅisirambi kindu maña maṅgiyimandiraṅa, Gotindu tiwiyi maṅgiyimandira.* 4 Kru mumuṅga nuṅambi taṅguti miṅguti ñiṅi nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi naṅga miṅga kiyimandi. 5 Ara kru mumuṅga yaṅirim indariramata ñiṅi sukuyipu nimatarim kinzihinziṅirimandi hama, yaṅirim kinzihinziṅirimandi, vami.

Ñamba vanavana andihi indarimaṅgaramaṅgara vana ñambatindi

(Mak 9.42-48 naṅga, Luk 17.1-2)

6 Kamata Jisas sihinda ambami, Kru mumuṅga anditi ñiṅi mu yambirim indarimaṅgarandi ṅandi ñamba vanayi miṅgata yiviti, kandihamaṅ avinda timba muṅgi aru miṅgata nuṅandi piṅgwi hañi simahata kavariṅa añakiṅguku tuṅgwi miṅguta kimum. 7 Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muviraṅ piṅgiriviṅgiriramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañiniṅ pimi kavirimandiyu. Hara kru piṅgiriviṅgiriramandu hañiniṅ pimi aru kavirimandiyu. 8 Nandi kuma vaha mana tanda vaha piṅgiriviṅgiriramiti ñamba vana anditaṅgata pitita kavarina umi. Kamata avinda kuma timu naṅga tanda tamu naṅgandaya kita sihaṅgiyimana. Nandi kuma arikita naṅga tanda arikita kitunda naṅ Got ahu maṅgimuhimu tuta sihaṅgindi hañi kavariṅa unamandihini. 9 Nandi tamaṅga timu piṅgiriviṅgiriramiti ñamba vana anditaṅgata, tamaṅga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata tamaṅga timu naṅgandaya kitanda sihaṅgiyimana. Nandi tamaṅga arikita kitanda naṅ Got ahutuvarandi heliyi kavariṅa unamandihini. 10-11 Nari indarimara. Ñiṅi sukisirambi niñindu munirim nda, ñimbi maniman saṅ vitirama.

18:1 Lu 22.24 18:3 Mt 19.14 naṅga, Mk 10.15 naṅga, Lu 18.17

* 18:3 Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiṅgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniṅandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas naṅga kindandu hañiniṅ muhimimuhim vana nuriṅambi masamasa andimu vata ambavarami. 18:4 Mt 20.27 naṅga, 23.11 18:5 Mt 10.40-42 naṅga, Lu 9.48 naṅga, 10.16 naṅga, Jo 13.20 18:6 Mt 17.27 naṅga, Lu 17.1-2 naṅga, 1 Ko 8.12 18:7 Lu 17.1 naṅga, 1 Ti 4.1 18:8 Mt 5.30 naṅga, Mk 9.43 18:9 Mt 5.29 naṅga, Mk 9.47 18:10-11 Stt 48.16 naṅga, Sng 34.7 naṅga, Lu 19.10 naṅga, Jo 3.17 naṅga, 12.47 naṅga, Hi 1.14

Nariŋ yinda ambin, Gotindu pihuyi, ñiŋi kaniŋiŋiŋindu kutikara haŋiŋiŋ, Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama naŋga sihaŋgindu, vami.*

Sipsip yiwaraindu tih kuyu

(Luk 15.3-7)

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumingandu sipsip 100 kiti, miŋgiyataya yiwariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maniŋga, 99 sipsip haŋiŋiŋ mititi apuvu kituhitu, uta sipsip miŋgiyataya yiwarahi haŋandihin puhirahi. ¹³ Yi nariŋ kandi ambin, sipsip haŋandihin aŋga miŋata kinziŋzitihi. 99 sipsip manziŋgundihu haŋiŋiŋirim kinziŋzitiŋaŋgarahi. Hara sipsip miŋgiyataya siŋgundimi haŋandihin aŋga miŋata, kinziŋzitiŋaŋgarahi. ¹⁴ Kamata maña nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama, ñiŋi suksirambi kaniŋindu muŋandihin yiwaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi ñamba vana andihu miŋasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi ñiŋgiŋindu muvat naŋ ñamba vana anditi, uta nuŋ ŋga. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuŋandi haŋiŋiŋirim miŋasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritingata nuŋ aŋga miŋimana. ¹⁶ Ara nandi kuyu maŋindaritingata, sihinda uta miŋgiyavatiŋ vaha mana arikimbatin vaha timbuta uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. ¹⁷ Kamatina nurinandi kuyu maŋindaritingata, uta krunavundi Jisasirim indarimaŋgarandu ŋiŋiŋ amba. Kamatina krunavundi Jisasirim indarimaŋgarandu haŋiŋiŋ ndu kuyu ndahara maŋindaritingata, nuŋ Gotiŋ maŋgaha miŋga, naŋga kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa miŋgaŋ ŋgimaŋandi. ¹⁸ Yi nariŋ kandi ambin, muhimimuhim vana piri niŋi kahaŋirimandiraŋa, Got ndahara nuŋandi pihuyi kahaŋirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niŋi kuyivirimandiraŋa, Got ndahara nuŋandi pihuyi kuyivirimandi. ¹⁹ Nariŋ yi sihinda ambin, piri niŋi nari arikimbat muhimirim nda mavi minzayi tamata,

* **18:10-11** Kru indarimit avi naŋga muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniŋi kiyi. Jisas ambami, Krundu Ñiŋi hama krunavundi ñamba vana andita siŋgundimu haŋiŋiŋ aŋga miŋirim payimi, vamba ambami, vandu. **18:15** Wkp 19.17 naŋga, Lu 17.3 naŋga, Ga 6.1 naŋga, Je 5.19-20 naŋga, 1 Pi 4.8 **18:16** Lo 19.15 naŋga, Jo 8.17 naŋga, 2 Ko 13.1 naŋga, 1 Ti 5.19 **18:17** Ro 16.17 naŋga, 1 Ko 5.9 naŋga, 5.13 naŋga, 6.1-6 naŋga, 2 Te 3.6 naŋga, 3.14 **18:18** Mt 16.19 naŋga, Jo 20.23 **18:19** Mt 28.20 naŋga, Mk 11.24 naŋga, Jo 14.23 naŋga, 15.7 naŋga, 1 Jo 3.22 naŋga, 5.14

ambami. ³⁰ Hara simbirasara saŋ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miŋandu hamaŋ kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihafi kiŋiŋgiŋi timbahiris miŋami ha miŋasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihi kru simbira kihiri miŋandu haŋiniŋ ŋgahu nurinandi mavimbu avi mandimi. Kamatihi uta nurinandi aru miku hamaŋ muhimimuhim vana simbirasara saŋ hama andimi haŋiniŋirim ambavaramu. ³² Kamatihu aru hama simbirasara saŋ hamaŋ uraramahi payihi ambami, Na simbirasara saŋ ñamba miŋga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miŋamana haŋandihinirim kindam vata, naŋ kuŋgi kuyivasin. ³³ Yi naŋ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miŋandara ndamaŋ sihisihimandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuŋandi aru miku hama simbirasara saŋ hamarim kitiri kita ambami, Kru kaŋinda ŋguhu haŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamiman. Kamatin kandihafi kiŋiŋgiŋi timbahiris miŋami haŋiniŋ sihananŋa anŋa ŋgurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaŋa ŋandi, muŋiniŋindu ñamba vana kuŋgi maŋguyivirimandira ha, Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama narinandi kuŋgi ndahara maŋguyivirimandi, vami.

19

Navundi nanŋa kru miŋasihiraramarama vanarim Jisas ambavarami

(Mak 10.1-12 nanŋa, Luk 16.18)

¹ Jisas kuyu kaniniŋiniŋ ambavarata mituta, pirivisa Galili mitata pirivisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu nanŋa umu. Kamatihu kandihambu kandi nanŋa haŋiniŋ miŋavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ŋgim vata payimu. Harim Jisasiŋ nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminŋa nimburiŋ saŋinanŋa piŋguvarahi. Kru kandihama arinandi tikatika kuyu miŋahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbimavami, Nari Gotindu anŋwimikiyi kuyu kindi haŋandihin ŋgatiŋgiruta mambaha ŋgandara. Kuyu kandiha nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundiŋ musa miŋami. Kamata andihi kru nanŋa navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niŋum niŋuvaŋ mitata nimburi nanŋa

18:34 Mt 5.25-26   **18:35** Mt 6.12-15 nanŋa, Mk 11.25-26 nanŋa, Ef 4.32 nanŋa, Kl 3.13 nanŋa, Je 2.13   **19:3** Mt 16.1   **19:4** Stt 1.27 nanŋa, 5.2 nanŋa, Mal 2.15   **19:5** Stt 2.24 nanŋa, 1 Ko 6.16 nanŋa, 7.2 nanŋa, Ef 5.21 nanŋa, 5.31

kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandimbat miŋgiyataya yivurahandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kiŋgiti maŋgindu. Kwirandimbat miŋgiyataya maña kindu. Harim Got kahañami him haŋandihin kru mandaviham, vami.

⁷ Kamavahi Farisi haŋiniŋ Jisasiŋ ambamu, Kamatahara mumindihi Moses ariŋ tikaŋika kuyu ŋguta ambami, Kru aŋgwimikiyi yihimbivirata navundiŋ ŋguta piŋguvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nari tamahumbiri ŋiniŋ, harim Moses ŋgatara andihi navundi piŋguvarandara. Hara kimaŋgimaña kamata vana maŋgiyimi. ⁹ Nariŋ yi ambin, kru muminga, nimburi kru mamiŋaviŋgiritira saŋinaŋga piŋguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihama nuŋambi navundi miŋaviŋgiriŋgiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kuyu kandihama indarita Jisasiŋ nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miŋahandiriman vataŋgata, kindamindihi navundi maŋuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihananŋga kuyu kaninandihin mamiŋandu. Got kru minzativatiŋ ndaya tikaŋika ŋguhi navundi maŋurandu. ¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita ŋiniŋ kita navundi maŋurandu. Muviraŋ niŋumiŋgati kavuhu nuriŋandi kwirandi ha ñambatimi. Muviraŋ kru kwirandimbisa tavihamu harim ñiŋi maŋgavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihiyindu simbirarim indariramata nuriŋambi tikaŋika kuyu simahata navundi maŋurandu. Harim kru kuyu kaninandihin miŋiman virimandi hama miŋam, vami.

*Jisas ñiŋi haŋiniŋ mitira yi kiniyi payimu vami
(Mak 10.13-16 nanŋa, Luk 18.15-17)*

¹³ Kandihivi hañi krunavundi ñiŋi sukisirambi haŋiniŋ timbuta Jisas kiyimiyi payimu. Nuŋandi kuma ha nuriŋandi kwirandi hañi tamata, Got nanŋa kuyundavariti, nuriŋ ŋguramam vata andimu. Kamatihura nuŋandi simbirasara haŋiniŋ krunavundi kandihaniniŋ ambahimumu. ¹⁴ Kamatihu Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ambami, Mitira ñiŋi haŋiniŋ yi kini niñi payimu, nuriŋ karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindaŋ vataŋgata, ñiŋi niŋiniŋ maña kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuŋandiha ñiŋi haŋiniŋindu miku hañi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi haŋu mitata umi.

19:7 Lo 24.1-4 nanŋa, Mt 5.31   **19:9** Mt 5.32 nanŋa, Mk 10.11 nanŋa, Lu 16.18 nanŋa, 1 Ko 7.10-11   **19:10** 1 Ko 7.1-2 nanŋa, 7.7-9 nanŋa, 7.17   **19:12** 1 Ko 7.32-34 nanŋa, 9.5   **19:14** Mt 18.2-3

kimbi ambami, Ngana, ara ariṅandi muhimimuhim mitata nananḡa kindandariṅ. Harim ara mum miṅimindaṅ, vami. ²⁸ Kamavahi Jisas ambami, Yi nariṅ kandi ambin, muhimimuhim kihi yivurahimandi hiviṅi, Krundu Niṅi miṅga aru niṅbi nanḡandita aru miku ndu minziminzi maka nuṅandi haṅi minzirimandi. Kamati yi nanḡa kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minziminzi maka kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi tiṅḡiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi taya tiṅḡiruramata haṅiniṅ karatamirimandira. ²⁹ Nanḡa krunavundi sihananḡa yambirim indarita, nuriṅandi tavi, niṅusinaṅaṅ, niṅuranavaṅ, niṅurimaṅgatiṅ, niṅisimiṅ, niṅuminiṅuvaṅ, nanḡa nuriṅandi kiva mitamu haṅiniṅ sihinda muhimimuhim 100 miṅimandiyu. Kamata sihanḡiyimandiyu. ³⁰ Hara kru kasirambu uyu haṅiniṅ sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu haṅiniṅ kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira miṅamu niṅiniṅindu tih
kuyu

¹ Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu niṅiniṅirim ambin. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa niṅuva miṅga maṅa. Kivisihi nda kruṅ timbuhavuta patin yandi wain kiva niṅi simbira miṅamu vata umi. ² Kamata nuri nanḡa kuyu simahata ambami, Simbira miṅitira musi hivindu timbahiris kumba nanḡanaṅa kiris nariṅ ṅguriman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuṅandi haṅi simbira miṅamu. ³ Kamata kiyihandata 9 kilok viraṅi aru hama sihinda umi. Kamata tihirutihiru upi haṅi ṅgahi kru muvira saṅ taṅguvatata kiyimu. ⁴ Kamatihu ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira miṅamara. Kamatira simbira miṅimandiravu ṅgaharamata nariṅ timbahiris titiyi ṅguriman, vami. ⁵ Kamavahi umu. Kamata ina miriyi kiyihih, nanḡa ina miṅgurim saṅḡindangumi hiriviyi aru hama sihinda anḡa uta siwimaṅa musa nda andimi. ⁶ Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muviraṅ ṅgahi tihirutihiru upi haṅi taṅguvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musi hivi nari niṅindaya saṅ taṅguvatata kiyihara kivititi, vamba ambami. ⁷ Kamavahi ambamu,

19:28 Mt 20.21 nanḡa, 25.31 nanḡa, Lu 22.30 nanḡa, 1 Ko 6.2-3 nanḡa, Sk 2.26 nanḡa, 3.21 19:29 Mk 10.29-30 nanḡa, Lu 18.29-30 nanḡa, Hi 10.34 19:30 Mt 20.16 nanḡa, Mk 10.31 nanḡa, Lu 13.30 20:1 Mt 21.33

Arin kru muminga simbira manguyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira minamara, vamba ambami. ⁸ Kamata kivitititih, nuhandi simbira minahuhu karatamandi haman ambami, Simbirasara haninin uramina patu timbahiris ngu. Sihindivu pata simbira minayu haninin wisa nguta, kasiramiyi pata minayu haninin ngu, vamba ambami. ⁹ Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira minamu haninin kumba nananganaga kiris minamu. ¹⁰ Kamatihu kru simbira nuringwisa minamu haninin pata timbahiris sambu vaha minimindan vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nananganaga kiris minamu. ¹¹⁻¹² Kamata timbahiris minamu hambu ngata kiva niyuva hama nanga kuyu mingumu. Kamata ambamu, Kru ndaninin sihindivu pata mingiya hirivi taya simbira minayu ndaninin timbahiris arin nguna maña nurin nguna. Ara kivisun nda kita simbira tikatika minaharin arin ina kirahimuhi pata kivitititi, vamba ambamu. ¹³ Kamavahu kiva niyuva hama kuyu kanduha indarita simbirasara muhaman ambami, Yambuha, yi nan namba vana manandin. Nanganaga, timbahiris kumba nanga kirisirim kuyu simaharin. ¹⁴ Nandi timbahiris ni minata uhu. Yi yambi piritamata nan timbahiris ngwin maña, sihindivu sikwi payi ndaman ndahara timbahiris siwimañanda ngwin. ¹⁵ Ninandihin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tingiruhin. Yi nurin avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. ¹⁶ Kamata Jisas ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu haninin kasirambu patu, kasirambu kindu haninin sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

*Kwiriñimbiri kimuta anga yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 nanga, Luk 18.31-33)*

¹⁷ Jisas Jerusalemim umi. Kamata nuhandi 12 simbirasara haninin timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiningin nurin ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindan. Kamatinin Krundu Ninin Gotin kirañinguhu hanininindu aru miku haninin nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hanininindu kumangimbañi tamimandiyu. Kamata nun ngatingiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa munininindu kumangimbañi tamimandiyu. Kamatu nun kandihaninin ambasuvata pingirawisita,

ahuandiñi yivuwirimbandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi anja yahamirimandi, vami.

*Jems nanğa Jon aru miku yivurahimindaŋ vata andimu
(Mak 10.35-45)*

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu ñiñisim arikimbat, nanğa niñum Jisas kiyimi payimu. Kamata niñum tanda mikwimikwinita Jisasiñ ambami, Nañ muhimirim kitiwiriman, vami. ²¹ Kamatihi Jisas nuñ nimavamba kitihumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi hañambi Jisasiñ ambami, Na aru miku yivurahata, yandi ñiñi arikimbatin ambina, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarita ambami, Kitihura vana niñandihindu sapa ha mañgamañgarandara. Nari arikimbat, kuku kuvirahuvira vuñgi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikimbat nuñ ambamu, Ara andihariñ, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikimbatin ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vuñgi hañi kuvirimandira. Hara yihiramahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minziminsi simbira niñandihin yandima. Minziminsi maka kandihañiniñ krundu, yandi Yavandak siwitamami ñiniñ, vami. ²⁴ Kamatihi Jisasindu 10 simbirasara hañiniñ niñusi niñura kandihamatimu kuyu ha indarita, arikimbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ uraramahi payihu ambami, Nari ñgandara. Aru miku muyindu hañiniñ nuriñandi krunzaparim ariñandi kuyu taya indarimu vata tikatikatmañgarandu. Nanğa nuriñandi kru aru hañiniñ, krunavundi nuriñandi kuyu sihanañga miñahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihamata vana ha nari nanğa mañgiyim. Nariñandi ñiñgiñindu kru muvat aru miñga kiyiman virimandi hama, nariñandi simbira kara miñga kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, nariñandi simbira kara sañ miñga kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Ñiñi hama krunavundi niñambirim simbira miñamu vata mambayimi. Simbira miñata nuñandi kwirandi ha nuñambi ñguta kimuta krunavundi sambu mut miñitini vata payimi, vami.

20:21 Mt 19.28 nanğa, Lu 22.30   **20:22** Mt 26.39 nanğa, 26.42 nanğa, Mk 14.36 nanğa, Jo 18.11   **20:23** Mt 25.34 nanğa, Si 12.2 nanğa, Ro 8.17 nanğa, 2 Ko 1.7 nanğa, Sk 1.9   **20:25** Lu 22.25-26   **20:26** Mk 10.43-44 nanğa, Lu 9.48
20:26 Mt 23.11 nanğa, Mk 9.35 nanğa, Lu 22.26   **20:28** Lu 22.27 nanğa, Jo 13.14 nanğa, Fl 2.7 nanğa, 1 Ti 2.6 nanğa, Ta 2.14 nanğa, 1 Pi 1.19

*Jisas kru arikimbat tamiŋga ñumi ñiniŋ miŋavindamami
(Mak 10.46-52 naŋga, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas naŋga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ pihu aru Jeriko mitata umu. Kamatiŋu krunavundi sambu sikwi nuri naŋga umu. ³⁰ Kamatiŋu kru arikimbat kwimbi tivi haŋi minzita kiyimu. Arikimbat kandihaniŋ tamiŋga ñumi ñiniŋ. Harim Jisas payi vahu indarita kuyu kimbaŋi pativat ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuŋiŋgi. Na ariŋ sihiŋga, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatin ambahimuta ambamu, Mika nariŋandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbaŋi ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuŋiŋgi, na ariŋ sihiŋga, vamu. ³² Kamavahu Jisas taŋguramata arikimbatin ambami, Yi nariŋ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbis ambamu, Aru miŋga, ariŋandi tamiŋga niŋiniŋ miŋavihiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasiŋ arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamiŋga haŋi timbusarahi, sariwayi ŋandiŋ tamiŋga nuriŋandi haŋiniŋ avindihi tihiraŋamu. Kamatihi arikimbat Jisas naŋga umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiŋ kuyu ŋgumi

21

(Sapta 21—25)

Jisas Jerusalem aru miku indiwimaŋandimi

(Mak 11.1-11 naŋga, Luk 19.28-40 naŋga, Jon 12.12-19)

¹⁻² Jisas naŋga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ Jerusalem yivurahirimindihi ariŋindimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta pihu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatin simbita nimavami, Pihu kututa ŋgariŋ ndaŋi umara. Uta sikwitaya ŋgitira donki mu siki timburamitu kiyimandi, ñiŋi nuŋandi handahara nu naŋga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niŋi timbuta payimara. ³ Kamatira kru mumuŋga nariŋirim kuyu mu ambitiŋgata ambamara, Donki arikita niŋiniŋ, Aru hama simbira naŋga, vamba ambamara. Kamavitira sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata vana yivurahami niŋandihiŋirim kuha kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niŋandihiŋ ambavaramara, Niŋgamara. Nariŋandi aru miku nima payi. Nu kru ñimbi

manıman hama payımañandı. Kamata donki himba muniñi minzi. Nu donki miwiri niñi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maña andımu. ⁷ Kamata donki niñum nañga ñiñi ha timbuta payımu. Kamata arikimbat nurıñandı mikwiri kuta hañiñi donkindu kuti hañi yivutihumu. Kamatihi Jisas kimba hañi minzimi. ⁸ Kamatihi krunavundi sambı nurıñandı mikwiri kuta hañiñi siharanzihara kindimbat hañi yivutihumu. Kamatihi muvira ahumakamaka miki nañga hañiñi tahirandahıra kindimbatıyi tamamı. ⁹ Kamatıñi krunavundi Jisasıñdu kasiram ndambu umu ndañiñi nañga sihindı payımu niñiñi, sihanañga nimavamba tañgıvıhumu, Devit Niñuñıñgirim kinziñzıtım. Kru Aru nimandu ñimbıyi payımi nımañ, Got nuñ avındamam. Got kimbayıñdu sikwi nımarım kinziñzıtım, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihıhi, piñu aru hañıñdu krunavundi sihanañga ñgata pındırata nimavamba kitihumu, Kru kanıma ninıñdımbanzıkwı, vamu. ¹¹ Kamavahu krunavundi nu nañga umu hañiñi ambamu, Nu Jisas, kru Gotıñdu kuyu miñata ambavaravara miñga. Piñu Nasaret, piñıvısa Galilıñdu miñga payi, vamu.

Timbahiris simbıra miñahu piñguvaramı

(Mak 11.15-19 nañga, Luk 19.45-48 nañga, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotıñ kirañıñguhu tavi hañıñdu upıyi indihumi. Kamata kru kandıhanu timbahiris simbıra miñamu hañiñi sihanañga piñguvaramı. Kamata kru timbahiris tivırandu hañiñiñıñdu pina hañiñi, nañga kava tamahuhu mut miñandu hañiñiñıñdu minzıminzi maka hañiñi miñasiñgıvaramı.* ¹³ Kamata nurıñ ambami, Gotıñdu añgwiñikiyi nimavamba ambami, Yandı tavi niñañdihini yi nañgandaya kuyundavaravara tavi kiyımandı, vamba ambami. Hara narı andihara kru kurıhahuriha nañga kipa nañga hañiñiñıñdu sipirusipıru upı maña kiyi, vami. ¹⁴ Kamata Jisas Gotıñ kirañıñguhu tavi hañıñdu upıyi kiyımi. Kamatihi tamıñga ñumi nañga tanda ñamba hañiñi nu kiyımiyi payıhu nurıñ miñavındamami. 15-16 Hara Gotıñ kirañıñguhıñdu aru miku hañiñi nañga tikatika kuyıñdu mirımba nañga hañiñi, Jisas

21:8 2 Kin 9.13 21:9 Sng 118.25-26 nañga, Mt 23.39 21:11 Mt 21.46

* 21:12 Kava nañga muhimımuñim, kru mut miñandu hañiñi, kandıhanıñiñi Gotıñ kirañıñguhu upıyıñdu. Kru muvira muhimımuñim kirañıñguhu upıyi kindi hañiñi mut miñirim, timbahiris kirañıñguhu nduyi taya mut miñandu. Rom nañga Grikıñdu timbahirisıyi mut mamıñandu. 21:13 Ais 56.7 nañga, Jer 7.11 nañga, Mk 11.17 nañga, Lu 19.46 21:14 2 Sml 5.8 nañga, Ais 35.5-6 21:15-16 Sng 8.2

muhimimuhim avinzikwi sihrami hañinij ngamu. Nanga ñijisirambi Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba tanjovihumu, Nari Devit Niñuñingirim kinzihinzitimara, vahu indarimu. Harim nurij kitiritihi, Jisasiñ nimavamba kitihumu, Na ñijisirambi niñinij kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbim ambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu angwimikiyi ngatingiruta mambaha ngandara. Devit Gotij ambami, Niñi sukisirambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami. ¹⁷ Kamata Jisas nurij mitata pihu aru hañindu tapirañi pindihami. Kamata anga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi

(Mak 11.12-14 nanja, 11.20-24)

¹⁸ Kamata kivisuñ nda Jisas sihinda pihu aru hañi anga uhi, nuñ avihatimi. ¹⁹ Kamata kindi tivi hañi ngahi ahu fik muñandihin kiyihi arihañi umi. Hara ngahira kandihañi kandi mañgiyimi. Miki hañinij ndaya kiyihu ahu fik hañandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maninganzikwi, vami. Kamavahi sariwayinandi ahu fik hañandihin kwiriñandimi. ²⁰ Kamatihi nuñandi simbirasara hañinij kandiha ngata pindiramumu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatihim ahu fik niñandihin sariwayinandi kwiriñandi, vamu. ²¹ Kamavahu Jisas kimbim ambami, Nariñ yi kandi ambin, nari indarimanjarata, nariñandi indarimit arikita mañgiti, yi ahu fik niñandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanga kandi vana nindaya mañandihara. Apu ndañandihin nimavamba ambitira, Na yahamirata kumbitihuta añakinguku ndañi miñgu vamba ambitira, ambahara maña andihi. ²² Ara indarimanjarata Got nanja kuyundavarimandira ha, muhimimuhim miñirim ambirimandira ha, nari miñimandira, vami.

Jisasiñ nin ndimbanzikwi aru ñimbi ngumi vamba kitihumu

(Mak 11.27-33 nanja, Luk 20.1-8)

²³ Jisas Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihuta krunavundin ambaramami. Kamatihi Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinij nanja Israel hatindu aru miku hañinij payimu. Kamata Jisasiñ nimavamba kitihumu, Na ñimbi kaniñandihin pañundu miñata

^{21:19} Lu 13.6   ^{21:21} Mt 17.20 nanja, Lu 17.6 nanja, Jo 14.12 nanja, 1 Ko 13.2 nanja, Je 1.6   ^{21:22} Mt 7.7-11 nanja, 18.19 nanja, Mk 11.24 nanja, Lu 11.9 nanja, Jo 14.13-14 nanja, Je 5.16 nanja, 1 Jo 3.22   ^{21:23} Jo 2.18

kanimata vana ni andina. Nannga nindimbanzikwi ñimbi nguta ambahi kanimata simbira miñana, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Yindahara nariñ muhimirim kitwiriman. Kamatin kimbi yañ kandi ambitira ngatanda, yi nariñ yañ ninimbaha taya ñimbi nguhi simbira miñandinirim ambitin indarimandira. ²⁵ Jon krunavundiñ kukuyi miñangirundi vana ha pañindu miñami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriñambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitiriñ ariñ nimavamba kitwirimandi, Ara mumindihi nuñambirim mañindarimañgarandara, vamba ambirimandi. ²⁶ Hara kañandihin krundu vana vatañgata krunavundirim piñitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga vamba ambandundihi, vamu. ²⁷ Kamavata Jisasiñ ambamu, Ara mañgandariñ, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Yindahara ninimbaha taya yañ ñimbi nguhi simbira kañandihin miñandinirim nariñ mañambiminda, vami.

Kru mumingandu ñiñi arikimbatindu tih kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru mumingga kru ñiñi nuñandi arikita. Nuñandi ñiñi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiñi, musi uta wain kiva ndañi simbira miña, vamba ambami. ²⁹ Kamavahi ñaniñ ambami, Yañ yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyihi nuñandi indarimit hambu tivirahi umi. ³⁰ Kamata niñuva uta ñiñi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiñi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara mañumi, vami. ³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiñi arikimbat hañindu ninindaya niñuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nariñ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nannga navundi kru miñaviñgiriñgiri hañiniñ wisa Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariñ tititi vana taya isihuramami, hara nuñirim mañindarimañgaramara. Kru gava-man ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nannga navundi kru miñaviñgiriñgiri hañiniñ niñambirim indarimañgaramu. Kandihamata vana andihu ngamara, hara nariñandi indarimit hambu tivirahi niñambirim mañindarimañgaramara, vami.

Kru ñamba ñiniñ wain kiva karatamandu hañiniñindu tih kuyu

(Mak 12.1-12 nanğa, Luk 20.9-19)

³³ Jisas aru miku hañiniñ sihinda ambami, Sihinda tih kuyu muñandihin indarimara. Kru mumingga wain kiva miñami. Kamata tapa hañandihin timbayi tama tañgirata arindihuyivimi. Kamata kiva tunğı hambu wain kiris tañguvusivusirim kumba kayivata musa miñata, kru kita kiva ha karatamatamarim tavi kuta ñandi tihumi. Kamata kru muvira simbira miñimandiyu vata kiva ha nurinandi kumañi tamami. Kamata piñu mu kutañi umi.* ³⁴ Kamata wain hañiniñ kandi tamirim andimi. Kamatih nuñandi simbirasara sañ muvirañ uta kiva simbira miñamiña hañiniñ kiyuyi nuñandi wain mindi miñamu vata simbihi umu. ³⁵ Kamatihu kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ simbirasara sañ hañiniñ miñata, muhamañ yivuta, muhamañ yivutatamahu kimuhi, muhamañ timba kavaramu. ³⁶ Kamatihu kiyihandata kiva niñuva hama sihinda nuñandi simbirasara sañ muvirañ simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimañgimañi simbiñi hañiniñ tarativirata sambimari simbiñi. Kamatih kiyayi simbira miñamu hañiniñ simbirasara sañ kandihañiniñ ndahara siwimaña musa nda andimu. ³⁷ Kamatihu kita kiva niñuva hama nuñandi ñiñi timbanzikwiñ simbihi nuri kiyimuyi umi. Niñuva ambami, Yandi ñiñi niñandu kuyu indarimandiyu, vamba ambami. ³⁸ Hara kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ ñgahu ñaniñ payih nurinambi masamasa kuyundavarata ambamu, Kru niñandu muhimimuhim nu miñimandi. Harim nuñ yivutatamata, niñuvandu kiva ni ara miñim, vamba ambamu. ³⁹ Kamavata kru hamañ miñahandata piñgirita uta kiva tapa kut hambu kavarahu indihuhi yivutatamahu kimumi. ⁴⁰ Harim muyivi kiva niñuva hama pata kru nuñandi kiva hañi simbira miñandu hañiniñ pamata musa andirimandi, vami. ⁴¹ Kamavahi nuñ ambamu, Kru ñamba kandihañiniñ piñgarimandi. Kamata wain kiva ha miñata kru muñiniñ ñguti karatamirimandiyu. Kamata ñaña miñamiña tiwimiñi yivutihiruramata nuñ ñgumandiyu, vamu. ⁴² Kamavahu Jisas nurin niñavamba kitihumi, Nari Gotindu añgwimikiyi kuyu mandambu niñu

21:33 Mt 25.14 * 21:33 Wain kivandu tih kuyu niñandihin, Jisas Aisaia 5.1-2yi ñgami. Got krunavundi Israelin andimirim tih kuyu. Tih kuyundu sapa ha niñata. Kiva niñuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati.

21:35 Mt 22.6 21:38 Mt 27.18 21:39 Hi 13.12 21:42 Sng 118.22-23 nanğa, Ais 28.16 nanğa, Mk 12.10 nanğa, Si 4.11 nanğa, Ro 9.33 nanğa, Ef 2.20 nanğa, 1 Pi 2.6-8

ngatingiruta mambaha ngamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihu hanjiniñ ñamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa miñahandahandandu timba avi ñandi kiyi. Aru hama nuñambi kandihim ha andihi yivurahahi ara ngahariñ avindimbanzikwi kiyi, vamba ambami. ⁴³ Kamataharim nariñ yi ambin, kuha nari Gotindu tiwiyi kiyimara. Hara nariñ Got tihimitata krunavundi muñiniñ miñimandi. Kamati nuñandi tiwiyi kita, nuñandi kuyu taya miñahandirimandiyu. ⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihañi miñgata yivirimandi hama punzi hanjiniñ yivurivumbirimandi. Hara timba kandiha kru ngimba muyi miñgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihaman yiviti miñindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiñ kirañinguhundu aru miku hanjiniñ nañga Farisi tihi kuyu kandiha indarita ambamu, Ni arinambirimanzikwi ambi, vamu. ⁴⁶ Harim Jisasiñ miñahandimindañ nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasiñ kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piñitumu.

22

Kru nañga navundiñ miñavisihuramata ñahuraviravindu tihi kuyu

(Luk 14.16-24)

¹ Jisas sihinda aru miku hanjiniñ tihi kuyu mu nguta nimavami, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku mumingandu maña. Kru ñiñi nuñandi hama navundi uririmindihi, aru miku hama ñahuravimi. ³ Kamata timu kandihañi payimandiyu vata kruñ ambami. Kamata ñaña hivi hañi nuñandi simbirasara sañ hanjiniñ uta kru kandihanjiniñ timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim yakwirivarata mambayimu. ⁴ Kamatihi sihinda nuñandi simbirasara sañ muvirañanzikwi simbita ambami, Uta kru ambasimin hanjiniñ nimavamba ambamara. Ngamara, nu nuñandi bulmakau kru muvira nañga sihim muvira kwirandi nañga hanjiniñ ndahara yivutatamata ñaña nuñandiha siwitami. Kamataharim pata ñamara, vamba ambamara, vamba ambami. ⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara sañ hanjiniñ uta kru hanjiniñ ambami maña

21:44 Ais 8.14-15 nañga, 60.12 nañga, Dan 2.44-45 nañga, Sek 12.3 nañga, 1 Pi 2.8 * **21:44** Kru indarimit avi nañga muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kindi niñandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru muminga yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ngamara. **21:46** Mt 21.11 nañga, 21.26 nañga, Lu 7.16 nañga, Jo 7.40 **22:4** Mt 21.36

ambavaramu. Kamatihura nurinandi kuyu manjandarita singunzingu umu. Muhama nuñandi kivayi umi. Muhama nuñandi timbahiris simbira miñirim umi. ⁶ Hara muvira, aru miku hamandu simbirasara sañ hañiniñ miñahandata sihuminguyu nguta yivutatamahu kimumbiramu. ⁷ Kamatihu aru miku hamañ kitiritihi nuñandi sañganzara hañiniñ simbihi umu. Uta kru nuñandi simbirasara sañ yivutatamamu hañiniñ sihananga yivubarahu kimuta mitumu. Kamata nurinandi pihu aru ha kiramu. ⁸ Kamata aru miku hama nuñandi simbirasara sañ hañiniñirim ambami, Kru nañga navundiñ miñavisihuramata ñahuraviravindu ñaña siwi kiyi. Hara kru uraramasimin hañiniñ aviniñ ma, harim pata mañirimandiyu. ⁹ Kamataharim kwimbihingiriñi uhuhu kru sihananga ngimandira hañiniñ, uraramitira timu niñi payimu, vamba ambami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara sañ kandihaniñ kwimbi sihanangayi singunzingu uhuhu krunavundi ngamu hañiniñ yivutihuramamu, krunavundi ñamba niñiñ nañga aviniñ. Kamatihu pata ñirim minzihu tavi ha yavurimi. ¹¹ Kamata krunavundi minzita kiyihuhu, aru miku hama nurin ngirim indihumi. Kamata ngahira kru mundama mikwiri avi kru nañga navundiñ miñavisihuramata ñahuravindu hiviyi tamandu ñandi mandamami. ¹² Kamatihu aru miku hama kitihumi, Yambiha, na mumindihi mikwiri avinandihin mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu mangingiyimi. ¹³ Kamata aru miku hama simbirasara sañ hañiniñirim nimavamba ambami, Nuñandi kuma tanda ni simahata kaviritira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimingwi kandihaniñ irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi sambu uraramandi. Hara minzavativatiñ ndaya pindihavindiharim yihiramandi, vami.

*Timbahiris Sisariñ nguhu vaha mana mambaha nguhu
(Mak 12.13-17 nañga, Luk 20.20-26)*

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasiñ kindimbuhirata ngatingurimindañ vata kuyu ñamu. Jisasiñ kuyusihiritirin kuyu aka vu ambiti, nuñandi kuyu kandihaniñ nuñ ngatingurimindañ vata indariramamu. ¹⁶ Kamata nurinandi simbirasara hañiniñ nañga Herotinduyindu

22:6 Mt 21.35   22:11 2 Ko 5.3 nañga, Sk 3.4 nañga, 19.8   22:13 Mt 8.12 nañga, 25.30 nañga, Lu 13.28   22:14 2 Pi 1.10 nañga, Sk 17.14   22:15 Mk 3.6   22:16 Mk 3.6 nañga, 8.15 nañga, 12.13

kru muviraŋ simbiŋu, Jisas kiyimiŋi uta nuŋ ambamu, Ahusiki, ara naŋ ŋgandariŋ, na kandidataya ambavava miŋga. Kamata krunavundiŋ kuyu kandidataya Gotindu vana ambavarandana. Na kru mumiŋgarim ndahara mambiŋitundana. Na kruŋ kuyu siwimaña ndaya ambaramandana, ñimbi naŋga ŋiniŋ naŋga ñimbi maniman ŋiniŋ. ¹⁷ Kamataharim ariŋ ambina ŋgim. Na pamata indarina, Sisariŋ timbahiris ŋguhariŋ vaha, mana mambaha ŋguhariŋ, vamu. ¹⁸ Kamavahura Jisas nuriŋandi indarimit ñamba ha atinda ŋgami, harim ambami, Kru kuyusiŋhirimbihapiha nari, yaŋ mumindihi kuyusiŋhirim andira. ¹⁹ Yaŋ timbahiris tamandara muha isihuramitira ŋgitiŋ, vami. Kamavahi timbahiris miŋgiya kiris taya nu kiyimiŋi miŋata payimu. ²⁰ Kamatiŋu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, Ñimbi naŋga kipumika ni ninindu, vami. ²¹ Kamavahi ambamu, Sisariŋdu, vamu. Kamavahu ambami, Sisariŋdu him Sisariŋ ŋgumara, Gotindu him Gotiŋ ŋgumara, vami. ²² Kamavahi kuyu kandiha indarita pindirata, nuŋ mitata umu.

Jisasiŋ Sadyusi kru kimuta aŋga yahamiramirarim kitihumu

(Mak 12.18-27 naŋga, Luk 20.27-40)

²³ Kandihivi hañindaya Sadyusi Jisas kiyimiŋi payimu. Kandihaniniŋ ambarasimu, Kru kimundu haŋiniŋ aŋga mayahamirimandiŋu, varasimu. Harim Jisasiŋ nimavamba kitihumu, ²⁴ Ahusiki, Moses ambami, Kru mumiŋga ñiŋi maŋgavimat kwimitiŋgata, nimburiŋ niŋura urata ñiŋi kaviti, niŋusindu krunzapa ha manziŋgundiŋi, vamba ambami. ²⁵ Kuha ariŋandi ñiŋgiŋi kru miŋza susukiyindu taya kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kita kimumi, hara ñiŋi maŋgavumi. Harim niŋura Yaŋgiŋv hama navundi kandihanambiŋ urami. ²⁶ Kamatihi niŋura Yaŋgiŋv hama ndahara ñiŋi maŋgavimat kimumi. Kamatihi Kari hama ndahara siwimañanda ñiŋi maŋgavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. ²⁷ Sihananga kimuta mituhu, kita imbi navundi haŋambi kimumi. ²⁸ Harim na amba. Kru kimuhimu haŋiniŋ aŋga yahamirimandiŋu tiwimiŋi navundi haŋambi nin nimburi sikwi niŋusi niŋura kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata hañindu nimburi kiyimandi. ŋgandana, nuri sihananga nuŋ uramu, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbimbi ambami, Nari Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu kindi

hañandihin mambaha ngandara. Nanğa nari Gotindu tikatika ndahara mañğandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. ³⁰ Gotindu kutikara nuñandi pihuyi kindu hañiniñ navundi mañurandu. Siwimaña ñandi, krunavundi kimuhimu hañiniñ anğa yahamirimandiyu hiviyi, kru hañiniñ navundi mañurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta anğa yahamirimandiyu vava vana niñandihinirim nariñ kitiwiriman. Nari Gotindu anğwimikiyi kuyu kindi hañandihin ngatingiruta mambaha ngandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ñimbi Abraham, Aisak, nanğa Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kama-vata sihinda ambami, Krunavundi kimuta sava hum-bañi kindu hañiniñ Gotindu ñimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi sihañgindu hañiniñ Gotindu ñimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara sihañgindu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuñandi kuyu kandiha indarihu maviyahavarami.

*Gotindu tikatika kuyu kimañgimanzikwi
(Mak 12.28-31 nanğa, Luk 10.25-28)*

³⁴ Kamata Farisi Jisas Sadyusiñ kuyu hindi miñayihı vava kuyu indarimu. Kamataharim nu kiyimiyi payimu. ³⁵ Kandi ñiñgi hañi tikatika kuyu miñasirivasiriva muminga ndahara kiyimi. Harim kandihama Jisasirim ambiti ngitin vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikatika kuyu pamata kuyu sikwi kimañgima, tikatika kuyu muviran sihananğa tarativirahi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Nari Gotiñ miñata maviñi tamamara, ariñandi Aru niñanğ. Nari nuñ nariñandi maviñguku nanğa, nariñandi maviñiñi nanğa, nariñandi indarimit nanğa miñata maviñi tamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kaniñandihin aru, nanğa kimañgimanzikwi. ³⁹ Nanğa tikatika kuyu siwimaña muha niñandihin. Nambi nandi kwirandirim mavindamandana maña, sihananğa kruñ ndahara miñata maviñi tama. ⁴⁰ Kuyu arikita kaniñiniñ kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotindu tikatika kuyu sihananğandu kuyu sapa. Nanğa kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ kuyu yihimbiviramundu kuyu sapa, vami.

*Jisas Farisiñ kru Got yihiramami hamarim kitihumi
(Mak 12.35-37 nanğa, Luk 20.41-44)*

22:30 1 Jo 3.2   22:32 Kis 3.6 nanğa, Mt 8.11 nanğa, Mk 12.26 nanğa, Lu 20.37 nanğa, Si 7.32   22:33 Mt 7.28   22:37 Lo 6.5 nanğa, 10.12 nanğa, Lu 10.27   22:39 Wkp 19.18 nanğa, Mk 12.31 nanğa, Ro 13.9 nanğa, Ga 5.14
22:40 Mt 7.12 nanğa, Ro 13.10 nanğa, Ga 5.14 nanğa, 1 Ti 1.5

41 Farisi tihiruta kiyihuhu Jisas nurin nimavamba kitihumi, 42 Nari kru Got krunavundi nuñandin anga miñimandi vata yihiramami hamarim nari pamata indarira. Nu ninindu ñinji, vami. Kamavahi nuñ nimavamba ambamu, Nu Devit niñuñinji, vamu. 43 Kamavahu Jisas nurin nimavamba kitihumi, Hara mumindihi Gotindu Maviñinji nuñ indarimit nguhi, Devit kru kandihamarim ambami, Yandi Aru miñga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, 44 Aru hama yandi Aru hamañ ambami, Na yandi kuma kandi samba nimbu minzirimana. Kamatina nandi miku hañinij tamitin nandi tiwiyi kiyimandiyu, vamba ambami. 45 Nari ngamara. Devit nuñambi kru kandihamarim ambami, Na yandi Aru miñga vamba ambami. Hara pamatarim kru kandihama Devit niñuñinji, vami. 46 Kamavahi muvat ndahara Jisasin kuyu kimbì mañambami. Kamata kandihivi hañi kita, Jisasin muhim vanarim kitihuhitihurim piñitumu.

23

Farisi nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa ninin ndu vana
(Mak 12.38-39 nanğa, Luk 11.43 nanğa, 11.46 nanğa, 20.45-46)

1 Mutiwimiyi Jisas krunavundin nanğa nuñandi simbirasarañ kuyu ngumi. 2 Kamata ambami, Moses tikatika kuyu ambavarami maña, narin tikatika kuyundu mirimba nanğa hañinij nanğa Farisi hañinij tikatika kuyu ambavarandu. 3 Kamataharim muhimimuhim kuyu narin ngumandiyu hañinij indarita miñahandamara. Hara muhimimuhim vana andindu hañinij mamihandamara. Muhimimuhim kuyu sambì ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamihandandu. 4 Krundu tivinjiñi pimi tupi nandi simahata kavuramimañandihu kru kavunjavu aviritamandu. Hara nuriñambi pimi musimbiri ndahara kruñ nguramata kavuhavurim kuma mañgundu. 5 Muhimimuhim vana andindu hañinijirim, kru ngimandiyu vata andindu. Got nanğa kuyundavaravararim tavi aru mirimbañi simahandu. Kamata mikwiri nuriñandi kuta hañi ñapiru hambu

siri siki kutanjuta timbuvarandu.*⁶ Kamatindi timu vanayi minziminzi maka kasiramiyindu hanjini nuri taya minjandu. Nannga Got nannga kuyundavaravara taviyi nuri taya minziminzi upiyi kasiramivu minzimindan vata andindu.⁷ Kamata tihirutihiru upiyi krunavundi arinj kuyu avi nguta, ahusiki virimandiyu vata pirikindu.⁸ Hara narinjirim, kru ahusiki vata manjambamu. Ahusiki narinjandi minzavat minjandaya kiyi. Nari sihananga njusi njura.⁹ Nari piri niindu kru mumingarim yava vata manjambamara. Narinjandi Nava minzaminza nujandi pihuyi kiyi.¹⁰ Nannga narinjirim kru miku njini vata manjambamu. Narinjandi miku minzaminjandaya, Kru Got krunavundi nujandinj anga minjimandi vata yihiramami hama.¹¹ Narinjandi aru hama narinjandi simbirakara mingga kiyim.¹² Kru nujandi nimbini tihuyahirimandi hama, Got anditi nimbini maniman mingga kiyimandi. Ara kru nujandi nimbini tanguti minjurimandi hama, Got anditi nimbini aru nannga mingga kiyimandi, vami.¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha njini. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi haindu kindinjariha krunavundindu kipumikayi kivihiha narinjambi manjindhudara. Krunavundi indiwiriminidihu nurinjandi kindiha kivihindara.*¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha njini.

* **23:5** Got nannga kuyundavaravararim tavi hanjini sukisirambi timbahiris tamatama paña maña Juda hati musa minjandu. Gotindu anjwimikiyindu kuyu muhirivi sirambi anjwimiki sukisirambiyi yihimbivirata paña kandihafi kundandu. Kamata kandihanjini nurinjandi kumangak hafi kinjiraramata, tavi mirimba hafi simahandu. Annga Minjamina 13.9 nannga 13.16 nannga Tikatika Kuyu 6.8 nannga 11.18yi ngamara. Nannga Juda hati Namba 15.37-41yindu kuyu minjahandandu. Kamata mikwiri nurinjandi kuta hafi napiru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga hanjini nannga Farisi nimata indarindu. Krunavundi arinj ngata ambirimandiyu, Ninjini Gotindu tikatika kuyu minjahandandu, vamba ambirimandiyu, vandu. Kamata Got nannga kuyundavaravararim kumangak aruru kumafi tamata, tavi aruru mirimbanji simahandu. Kamata siri siki kutanjuta mikwiri napiru hambu timbuvarandu, vami. **23:6** Mt 6.5 nannga, Mk 12.38-39 nannga, Lu 11.43 nannga, 14.7 **23:11** Mt 20.26-27 nannga, Mk 9.35 nannga, 10.43-44 nannga, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nannga, Snd 15.33 nannga, 29.23 nannga, Ese 21.26 nannga, Lu 14.11 nannga, 18.14 nannga, Je 4.6 nannga, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu 11.52

* **23:13-14** Kru indarimit avi nannga muvira kuyu mu ndahara kanihi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kandihani nimata, tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha njini. Nari navundi kindahu hanjini kuyusihirata nurinjandi tavi kipa minjandara. Kamata kuyusihiranjihira Got nannga kuyundavarambara kuyu pinjirindara. Nari ngatingirutingiru hiviyi pimi aru sikwi minjandira. Mak 12.40yi ngamara.

Nari pirivisa nannga añakinguku muvumuvu kindanginda andihara, minzavat miŋgandaya nariŋandi simbirasara miŋga yivurahandi. Kamata nariŋ nu ñamba vanarim tarativiramaŋgarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari tamiŋga ñumi ŋiniŋ kru muŋiniŋ kindi isihuramindaŋ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru mumiŋga Gotiŋ kirañiŋguhu tavi haŋandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuŋandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanaŋandihinirim kuyu saŋinzaŋ, vamba ambandara. Hara kru mumiŋga gol Gotiŋ kirañiŋguhu taviyi kindi haŋandihinindu ñimbi yihita nuŋandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwiniŋkwiŋi nannga tamiŋga ñumi ŋiniŋ, Gotindu tamiŋgañi mumindimbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotiŋ kirañiŋguhu tavi vaha aru him. Nari ŋandara. Gol Gotiŋ kirañiŋguhu taviyi kita, Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ha andihi gol kandiha Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Nannga nari ambandara, Kru mumiŋga Gotiŋ kirañiŋguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuŋandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanaŋandihinirim kuyu saŋinzaŋ, vamba ambandara. Hara kru mumiŋga muhimimuhim Gotiŋ kirañiŋguhu pina kimba hañi kindi haŋiniŋ yihita nuŋandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari tamiŋga ñumi ŋiniŋ, Gotindu tamiŋgañi mumindimbanzikwi aru him. Gotiŋ kirañiŋguhu him vaha aru, mana Gotiŋ kirañiŋguhu pina vaha aru. Nari ŋandara, ñaña kirañiŋguhundu ha kirañiŋguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotiŋ kirañiŋguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru mumiŋga Gotiŋ kirañiŋguhu pina haŋandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuŋandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuŋandi kuyu ha kirañiŋguhu pina handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuŋandi kuyu ha pina ha nannga muhimimuhim pina himba hañi kindi haŋiniŋ nannga tikatikatiramandi. ²¹ Nannga kru mumiŋga Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuŋandi kuyu tikatiramandi. Kandihama, nuŋandi kuyu ha Gotiŋ kirañiŋguhu tavi handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuŋandi kuyu ha Gotiŋ nannga Got nuŋambi kirañiŋguhu tavi kandihañi kindi hamaŋ

naŋga tikatikatiramandi. ²² Naŋga kru mumuŋga Gotindu pihundu ņimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuŋandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nuŋandi kuyu ha Gotindu minziminzi maka, naŋga Got nuŋambi minziminzi maka kandihañi minzindi hamaŋ naŋga tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba naŋga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ŋiniŋ. Nari sahi kivayindu sukisirambi haŋiniŋ kumanzipi timutamu tiŋgiruramata tamarahata miŋgiyataya Gotiŋ ŋgundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata haŋiniŋ mitamaraja. Krunavundiŋ titi vanayi taya ŋgatiŋgirutiŋguru vana, sihiŋgaha vana, naŋga indarimaŋgaramaŋgara vana. Kamataharim tikatikata kuyu aruru haŋiniŋ miŋahandata, tikatika kuyu mu haŋiniŋ ndahara mamitamara. ²⁴ Tamiŋga ņumi nari, kru muŋiniŋ kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru mumuŋga akavat suksimbiri nuŋandi misi hañi kiyihi ŋgata miŋata kavarandi. Kamata kamel misi hañi kamel ha maŋgimat kuvirata kamel ha naŋga mirihi miŋgundi maña ŋiniŋ.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba naŋga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ŋiniŋ. Nari maki naŋga kuku kuvirahuvira vuŋgi haŋiniŋ kutihambu taya ņaŋirandamandara. Hara ņaña him kandihañi kundandara haŋiniŋ kipa miŋamiŋa vana, naŋga nariŋambirimindaya indaritari vanayi miŋandara. ²⁶ Farisi na tamiŋga ņumi, kuku kuvirahuvira vuŋgi ha mavi hambu visa ņaŋirandama. Kamatina kutihambu ndahara ņaŋirandirimandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba naŋga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ŋiniŋ. Nari krunzava mu maŋa suŋi naŋga taŋgusiharahu kindi maña ŋiniŋ. Krunzava kandihata tapiravu ŋgina avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi naŋga ņamba himiŋgim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariŋandi kwirandi hambu ŋgata niŋiniŋ kru tititaya kiyihiyi ŋiniŋ vamba indarimitandu. Hara nariŋandi mavi humba hambu kuyusihiri vana naŋga tikatika kuyu miŋata kavarahavara vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba naŋga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha ŋiniŋ. Nari kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara haŋiniŋindu sava humba avinzikwi musa miŋandara. Kamata kru tititaya

kiyihiyi hañiniñindu sava ha kanzi miñayahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara añiñgitakiña kiyimu takuk hañi kita, nuriñ nguramata kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ mayivutatamahariñ, vamba ambandara. ³¹ Kamataharim nariñandi kuyu kandihañi nariñambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu ñiñisim maña kira. ³² Kamataharim uta nariñandi nañiñgitakiñandu ñamba vana hañiniñ anditira arutimi.

³³ Nari tau ñamba ñiniñ maña. Nari ahutuvarandi heliyirim mandarahirindara. Nariñ Got ngatingiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ, nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ, nanga kru indarimit avi nanga hañiniñ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muvirañ yivutatamirimandira, muvirañ ahuandiñi yivuwirimbimandira. Muvirañ Got nanga kuyundavaravara tavi nariñandi hañi tamata piñgirawismandira. Kamata nariñandi piñhu aru hañi kaharivitira tivaramata piñhu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananga piri niñindu tititaya kindu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu pimi ha, nari nanğandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu hañiniñ yivutatamamara. Abeliyi kita patavata Berikia ñaniñ Sekaraiñ timu Gotiñ kirañiñguhu pina, tamu Gotiñ kirañiñguhu tavi piñiñbirin tamata yivutatamamara. Kamataharim ñamba vana kandihañiñindu pimi ha nariñambi kavirimandira. ³⁶ Nariñ yi kandi ambin, ñamba vana sihananga kandihaniñiñindu kañinda ha, krunavundi tihu kuyu niñiniñ yivurahimandi, vami.

*Jisas Jerusalemirim indarihi mavindimi
(Luk 13.34-35 nanga, 19.41-44)*

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miñata ambavara hañiniñ yivutatamandana. Kamata kru Got na kindanayi simbihi pandu hañiniñ miñamiña yivutatamirim timba kavarandana. Sambi ñimbiri nandi ñiñisim hañiniñ akakara niñum nuñandi ñiñisimiy ambindiwivu yivuñimbirindi maña yivuñimbiriman vata andindin. Hara nari

23:31 Si 7.52   23:33 Mt 3.7 nanga, 12.34 nanga, Lu 3.7   23:34 Mt 10.23 nanga, 1 Te 2.15   23:35 Stt 4.8 nanga, 2 Sto 24.20-21 nanga, Hi 11.4   23:37 2 Sto 24.21 nanga, Sng 17.8 nanga, 91.4 nanga, Si 7.59 nanga, 1 Te 2.15

yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu narijandi pihu ni ñambatita sanjgiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi narij ambin, nari yan sihinda manjgimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi nimanj Got avinjaratamam, vamba ambirimandira, vami.

24

*Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi ñambatirimandi vami
(Mak 13.1-2 naŋga, Luk 21.5-6)*

¹ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiya payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniñ Gotiñ kirañinguhu tavi ha naŋga muhimimuhim upi kandihañindu hañiniñ isihuramindañ vata andimu. ² Kamatihura nuriñ kuyu nimata ambami, Nari tavi paŋgarivaŋgari niñiniñ ŋgara. Nariñ yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhimbañi manjgiyimandi. Sihanaŋga yivukuvimbirata kavariitu miñgurimandi, vami.*

*Jisas pimi sambi yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 naŋga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuñandi simbirasara hañiniñ ndaya pata nuñ kitihuta ambamu, Ariñ ambina ŋgim. Pandiwimira kandihamata vana hañiniñ yivurahirimandiyu. Naŋga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ŋgata ambimindañ, Jisas aŋga pati piri niñandihin siñgundirimandi, vamba ambimindañ, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi ambami, Nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nariñ kru mumuŋga kuyusihiritimandih. ⁵ Kru sambi pañimbañi yandi ñimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuñandiñ aŋga miñimandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambi kuyusihirimandiyu. ⁶ Nari saŋga arurundu pirindim indarimandira, naŋga saŋga arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nari mambindiramara. Muhimimuhim kandihaniñ

23:38 1 Kin 9.7-8 naŋga, Jer 12.7 naŋga, 22.5 23:39 Sng 118.26 naŋga, Mt 21.9 24:2 Jer 26.18 naŋga, Mai 3.12 naŋga, Lu 19.44 * 24:2 Matyundu aŋgwimikiyi kuyu kutanjuta kumanzipi timu tinjgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandiñi 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim arifiditirim ambavarami. 24:3 Mt 24.27 naŋga, 24.37-39 naŋga, Mk 13.3 naŋga, 1 Te 5.1 24:4 Jer 14.14 naŋga, 23.21 naŋga, 23.25 naŋga, Mt 24.23-24 naŋga, Jo 5.43 naŋga, Si 5.36-37 naŋga, 1 Jo 2.18

yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu hañiniñ nanğa kurihirimandiyu. Nanğa aru miku muñiniñindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu hañiniñindu kru nanğa kurihirimandiyu. Nanğa muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Nanğa muvumuvu pirimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihaniniñ, navundi ñiñi kavirimindiha kañinda atikimañi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariñ miku ñiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamata nariñ pimi ñguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari nanğa kiyi. Harim krunavundi sihananğa nariñambirim kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambi yambirim indarimanğarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihaniniñ nuriñambi masamasa kitiri kita, nuriñambi nuriñandi miku ñiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. ¹¹ Nanğa, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara kuyusihiriñiniñ sambi yahata, krunavundi sambin kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriñandi kuyusihiringuyu hañiniñ miñahandirimandiyu. ¹² Kamatu ñamba vana hañiniñ arutirimandi. Harim kru sambi muñiniñ miñata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi hañiniñ, Got nuriñ anğa miñimandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiñindu kuyu avi hañandihin, pirivisa muvumuvu sihananğa ambavarimandiyu. Kamatu imbivu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himinizikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanğa, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Daniel ambami, Pisingarahara ñamba himinizikwi yivurahiti ñgimandira. Ñamba himinizikwi kandiha ñgitira Gotiñ kirañinguhu tavi hañi tanğuramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu anğwimiki niñi kiyi niñandihin kru ngatiñgiruta ñgimandi hama indarimitata ñgam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu

24:7 2 Sto 15.6 nanğa, Ais 19.2 nanğa, Hag 2.22 nanğa, Sek 14.13 nanğa, Si 11.28 24:9 Mt 10.22 nanğa, Mk 13.9 nanğa, Lu 21.12 nanğa, Jo 15.18-20 nanğa, Si 4.2-3 nanğa, Sk 2.10 nanğa, 2.13 24:10 Mt 11.6 nanğa, 13.57 nanğa, 2 Ti 1.15 24:11 Mt 7.15 nanğa, 24.5 nanğa, 24.24 nanğa, Si 20.29 nanğa, 1 Ti 4.1 nanğa, 2 Pi 2.1 nanğa, 1 Jo 4.1 24:13 Mt 10.22 nanğa, Mk 13.13 nanğa, Hi 3.6 nanğa, 3.14 24:14 Mt 9.35 nanğa, 10.18 nanğa, 28.19 nanğa, Ro 10.18 nanğa, Kl 1.6 nanğa, 1.23 24:15 Dan 9.27 nanğa, 11.31 nanğa, 12.11

hañiniñ, tivaramata upi apu sambi nanğanangavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu miñguta maku nuñandi hañiniñ miñamiñarim mañindarim. ¹⁸ Nanga kru kiyimandi hama, mikwiri kuta nuñandiha miñirim taviyi anga mañum. ¹⁹ Nanga navundi mavinanga hañiniñ nanga navundi ñiñi amañgimbañindu nanga hañiniñ, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanga nari Got nanga kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanga Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandivaramirimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni khi kiyimi hiriviyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami. Nanga muyivindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahirimandi. ²² Got pimi kaniniñinñindu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananga siñgundiha. Hara krunavundi nuñandi vata yihiramami hañiniñirim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariñ muhama nimavamba ambirimandi, Niñgamara, kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami hama niñan kiyi, vamba ambirimandi. Nanga muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihaniñinñirim mañindarimañgaramara. ²⁴ Nanga kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nanga kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzihi anditutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihanangañ miñawinikwinitirimandiyu. Kamata nuri miñatanditañgata kru Got nuñandi vata yihiramami hañiniñ ndahara miñawinikwinitirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariñ muhimimuhim vana yivurahimandi niñiniñirim ambavarin. ²⁶ Kamataharim nariñ nimavamba ambirimandiyu, Ngamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu mañumara. Nanga nimavamba ambirimandiyu, Ngamara. Tavihumba niñini kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara nuriñandi kuyu hañandihirim mañindarimara. ²⁷ Nari ngandara. Ihumbisa nimbu ñima miñaparahi, ina yahayahavu

24:17 Lu 17.31   **24:20** Dan 9.26 nanga, 12.1 nanga, Jol 2.2 nanga, Sk 7.14
24:22 Ais 65.8-9 nanga, Sek 14.2-3   **24:23** Mt 24.5 nanga, 24.11 nanga, Mk 13.21 nanga, Lu 17.23 nanga, 21.8   **24:24** Lo 13.1-3 nanga, Mk 13.22 nanga, 2 Te 2.8-9 nanga, Sk 13.13-14   **24:26** Lu 17.23-24   **24:27** Mt 24.37-39

kita siñandita uta ina miñgumiñguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Ñiñi hama ndahara payimandi hiviyi siwimaña musa andirimandi. Kamati krunavundi sihanaŋga nuñ ngimandiyu. ²⁸ Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, puñgi pata tihirundu, vami.

*Muyivi Krundu Ñiñi payimandi
(Mak 13.24-27 naŋga, Luk 21.25-28)*

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihanjiniñ siñgundiriminiti, sariwayiñandi ina ni kinziñgwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki niñiniñ ihumbisa nimbu mitata miñaramirimandiyu. Kamata tikatika himiñgim ihumbisa nimbu kuyu hañiniñ nandahara nananjarimandiyu. ³⁰ Kanditiwimi hañi Krundu Ñiñi hamandu muhim nzihi ihumbisa nimbu yivuramandi. Kamati krunavundi sihanaŋga piri niñindu niñiniñ kambirihirimandiyu. Kamata ngitu Krundu Ñiñi hama, ihumbisa nimbu kita nuñandi tikatika naŋga siña aru naŋga ihumukiri humbañi payimandi. ³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuñandi hañiniñ simbiti piri niñi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami hañiniñ yivuniñbirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

*Nari ahu fikij ngata idariramata ngimandira
(Mak 13.28-31 naŋga, Luk 21.29-33)*

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikij ngamara. Maka nuñandi hañiniñ kuku nanğandita miki hañiniñ muviraahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara. ³³ Siwimaña ñandi, muhimimuhim vana kaniniñiniñ yivurahi ngata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Ñiñi hama pata kindinari mikayi ha kiyi, vamba ambamara. ³⁴ Yi nariñ kandi ambin, krunavundi tihu kuyu niñiniñ mañgwiñmitutu muhimimuhim vana kaniniñiniñ yivuramandi. ³⁵ Pirivisa naŋga ihumbisa ni siñgundirimandi, hara yandi kuyu ni manziñgundirimandi, vami.

*Kandi vana niñiniñ yivuramandi hivi ha mumiñga mañgandi
(Mak 13.32-37 naŋga, Luk 17.26-30 naŋga, 17.34-36)*

24:28 Lu 17.37 24:29 Ais 13.10 naŋga, 34.4 naŋga, Ese 32.7 naŋga, Jol 2.10 naŋga, 2.31 naŋga, 3.15 naŋga, Sk 6.12-13 24:30 Dan 7.13 naŋga, Sek 12.10-14 naŋga, Mk 13.26 naŋga, Sk 1.7 naŋga, 6.12-13 24:31 Ais 27.13 naŋga, Mt 13.41 naŋga, 1 Ko 15.52 naŋga, 1 Te 4.16 24:33 Je 5.9 24:34 Mt 16.28 naŋga, 23.36 naŋga, Mk 13.30 naŋga, Lu 21.32 24:35 Sng 102.26 naŋga, Ais 40.8 naŋga, Mt 5.18 naŋga, Mk 13.31 naŋga, Lu 21.33 naŋga, Hi 1.11

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana niñiniñ yivurahimandi hivi ha nanğa pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru mumınğa ndahara mañgandı. Gotıdu pihuyıdu kutikara ndahara mañgandı. Nanğa Krundu Niñi hama ndahara mañgandı. Niñuvandaya nu ıgandı. ³⁷ Krundu Niñi hama parımiti, muhimimuhim vana Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanğuhihi, ñaña kuvirarasımu. Nanğa kru, navundi urahihi, navundi kru yahurasımu. Kamatihuhu taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihaniniñ nurıñ yivurarahaha vana ha mañgamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha tañguta krunavundi kandihaniniñ sihananğa mituramami. Kamataharım sıwımaña vana Krundu Niñi hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikımbat kivayi simbira mıñata kituhıtu, Got muhaman mıñata, muhaman tihimititi kiyimandı. ⁴¹ Navundi arikımbat mavatımbarım wit tarambiruta kituhıtu, Got muhanambın mıñata muhanambın tihimititi kiyimandı. ⁴² Kamataharım nari tamınğa nanğa kiyimara. Nariñandı Aru hama payıvayı hivi ha mañgandarandıhi. ⁴³ Nımata vana nirim indarimitamara. Tavi niñuva mıñga, kamata hiriviyıra kru kipa nanğa mıñga kiviyyi yandı tavi niñi kipa mıñırım payı vata nuñandı tavi ha karatamahi. Kamati kipa nanğa hama nuñandı tavi ha mıñavirihuta mañındihuhi. ⁴⁴ Kamataharım narındahara yivutımbumanğaramara. Krundu Niñi hama mambarımandı virımandıra hiriviyi payımandı, vami.

Simbira mıñahuhu karatamandı mıñgandı tihı kuyu
(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku mumınğa, nuñandı simbirasara sañ hañıdu mumınğan ıgahi indarimit avi, nanğa simbira avındaya mıñandı hamın yihıramandı. Kamata nuñ simbira ıgundi. Kamatihi nuñandı simbirasara sañ mu haniniñ karatamandı. Kamata aru hama nurıñ ñaña ıguhurım yihıramandı hiriviyi ñaña tıñırundi. ⁴⁶ Kru simbira mıñahuhu karatamandı kandıhamata hama simbira kandıha mıñıtiti, nuñandı aru miku hama anğa pata ıgiti, kandıhama kinziñizitim. ⁴⁷ Nariñ yi kandi ambin, aru miku kandıhama kru nuñandı

24:36 Sek 14.7 nanğa, Si 1.7 nanğa, 1 Te 5.1-2   **24:37** Stt 6.5-8   **24:38** Stt 6.3-5 nanğa, Lu 17.26 nanğa, 1 Pi 3.20   **24:39** Stt 7.6-24 nanğa, 2 Pi 3.6
24:42 Mt 25.13 nanğa, Mk 13.33 nanğa, Lu 21.36   **24:43** 1 Te 5.2 nanğa, 2 Pi 3.10 nanğa, Sk 3.3 nanğa, 16.15   **24:43** Lu 12.39-40   **24:44** Mt 25.13 nanğa, 1 Te 5.6   **24:46** Sk 16.15   **24:47** Mt 25.21-23

simbira miñahuhu karatamandi kandihamañ tamiti nuñandi muhimimuhim sihananğa karatamirimandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miñga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara sañ hañiniñ yivubarimandi. Kamata nuri nanğa ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwiniñkwinitindu hañiniñ nanğa kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miñahuhu karatamandi hama nuñandi aru hama payivayi hivi, nanğa pamata hiriviyi vaha payimandi ha manğimandi. Kamata yivutimbimat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miñahuhu karatamandi kandihamañ piñgarimandi. Kamata kru kuyusihirimbiñhapaha hañiniñ nanğa tamirimandi. Kamati kandihañi irihariha miñka satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñañira ndu tihi kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñañira kumanzipi timutamu tiñgiruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminğa navundi uririm andimi miñga parim andimi. Kamatihi navundi ñañira kandihaniñiñ umbimbunğı nurinandi hañiniñ miñata, kru kandihamañ kindiñi ngata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihaniñdu arikita arikita kwiri indarimit avi nanğa niñiñ, arikita arikita kwiri indarimit avi manimanı niñiñ. ³ Navundi indarimit avi maniman nanğa hañiniñ suñindamandu umbi nurinandi hañiniñ miñamu. Hara kuku hapa muvira kuku vunğıyi kavunğıta miñata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi nanğa hañiniñ nurinandi suñindamandu umbi hañiniñ miñamu. Kamata kuku hapa muvira kuku vunğıyi kavunğıta miñata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñañira kandihaniñiñ sihananğa akwimitandihı karıhamu. ⁶ Kamata kivi itiniñ indarihu kru muminğa kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuñ ngim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñañira kandihaniñiñ sihananğa yahamirata nurinandi umbi hañiniñ siwitamamu. ⁸ Kamatihu navundi indarimit avi maniman hañiniñ navundi indarimit avi nanğa hañiniñ ambamu, Arin

nariḅandi kuku hapa hañindu muvira ḅgumara. Ariḅandi umbi niḅiniḅ kwimirim anditihi, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi naḅga haḅiniḅ kimbi nimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari naḅga ariḅ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa miḅamiḅa hañi nariḅambirim mut miḅimandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi maniman haḅiniḅ kuku hapa mutimiḅirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi naḅga kuku hapa siwitamamu haḅiniḅ, nu naḅga tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihu sikwitaya kru kindiḅariha yihimu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñaḅira kuku hapa mut miḅirim umu haḅiniḅ aḅga pata ambamu, Aru miḅga, aru miḅga, pata ariḅambirim kindiḅari ni piḅiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariḅ kandi ambin, yi nariḅ maḅgandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nuriḅ ambami, Nari maḅgandara, pamata hiviyi, naḅga pamata hiriviyira vaha Krundu Ñiḅi hama payimandi. Harim nari tamaḅga naḅga kiyimara, vami.

*Simbirasara saḅiḅiniḅ timbahiris miḅamundu tih kuyu
(Luk 19.11-27)*

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru mumiḅga piḅu kutañi urim andindi maña. Nuḅandi simbirasara saḅ haḅiniḅ uraramahi payimu. Kamata nuḅandi muhimimuhim karatamirimandiyu vata nuriḅandi kumaḅgimbañi tamami. ¹⁵ Kamata simbirasara saḅ haḅiniḅ minza vativatindu vana naḅga tikatikarim indariramarama timbahiris haḅiniḅ tiḅgirumi. Kru muhamaḅ 5,000 timbahiris ḅgumi. Muhamaḅ 2,000 timbahiris ḅgumi. Muhamaḅ 1,000 timbahiris ḅgumi. Kamata kru hama umi. ¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miḅami hama 5,000 timbahiris kandihañi timbahiris simbira miḅata sihinda 5,000 timbahiris mu miḅami. ¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miḅami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miḅata sihinda 2,000 timbahiris mu miḅami. ¹⁸ Hara simbirasara saḅ 1,000 timbahiris miḅami hama uta piḅiyi kumba kayivata nuḅandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

¹⁹ Kamata kutanḅivi uhi, nuriḅandi aru hama aḅga payimi. Kamata nuriḅ timbahiris ḅgumi haḅiniḅirim kuyu miḅasirivirim andimi. ²⁰ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miḅami hama sihinda 5,000 timbahiris mu naḅga miḅata

pata nimavamba ambami, Aru miŋga niŋga, yaŋ 5,000 timbahiris ŋgumana. Hara timbahiris kandiniŋi timbahiris simbira miŋata sihinda 5,000 timbahiris miŋamin, vamba ambami. ²¹ Kamavahi nuŋandi aru hama ambami, Na simbirasara saŋ avi miŋga, na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi naŋga kinzihinziti, vamba ambami. ²² Kamata kru 2,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miŋga niŋga, yaŋ 2,000 timbahiris ŋgumana. Hara timbahiris kandiniŋi timbahiris simbira miŋata sihinda 2,000 timbahiris miŋamin, vamba ambami. ²³ Kamavahi nuŋandi aru hama ambami, Na simbirasara saŋ avi miŋga, na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi naŋga kinzihinziti, vamba ambami. ²⁴ Kamavahi kru 1,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miŋga yi naŋ ŋgandin, na paŋa miŋga. Na kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandana. Naŋga pirivisa muyi kru mumiŋga ŋaŋa kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nuriŋandi ŋaŋa haŋiniŋ miŋandana. ²⁵ Kamataharim yaŋ piŋitihi, uta nandi timbahiris ni pirihumbaŋi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. ²⁶ Kamavahira nuŋandi aru hama kimbini nimavamba ambami, Na simbirasara saŋ ŋamba, na yakwiri miŋga. Na yaŋ ŋgamaŋgarandana. Yi kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandin. Naŋga pirivisa muyi kru mumiŋga ŋaŋa kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nuriŋandi ŋaŋa haŋiniŋ miŋandin. ²⁷ Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi aŋga pata yandi timbahiris ha kaŋimbiriti timbahiris muvira naŋga miŋahin. ²⁸ Kamataharim 1,000 timbahiris nu naŋga kiyini miŋata kru 10,000 timbahiris naŋga nimaŋ ŋgumara. ²⁹ Kru muhimimuhim naŋga haŋiniŋ, nuriŋ sihinda muvira ŋguriman. Kamatin nuriŋandi muhimimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim maŋgiti, nuŋandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, aŋga miŋiman. ³⁰ Harim simbirasara saŋ ŋamba nimaŋ

25:21 Mt 24.45-47 naŋga, Lu 12.44 naŋga, 16.10 naŋga, 2 Ti 2.12 naŋga, Hi 12.2 naŋga, 1 Pi 1.8 **25:29** Mt 13.12 naŋga, Mk 4.25 naŋga, Lu 8.18 naŋga, Jo 15.2 **25:30** Mt 8.12 naŋga, 22.13 naŋga, Lu 13.28

kavaritira tapira kivimĩngwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimĩngwi kandihafi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

Krundu Nĩji hama krunavundi sihanangaŋ ngatĩngurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu Nĩji hama aru miku maña kutikara sihananga nanŋa payimandi. Kandihivi hañi nuñandi minzimĩzi maka aru miku ndu hañi minzirimandi. ³² Kamati krunavundi sihananga pirivisa muvundumuvundu hañiniñ pata nuñandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nurĩŋ tamarahata arikinziviya tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maña. ³³ Kamata sipsip hañiniñ nuñandi kuma kandi sambavu tamata, meme hañiniñ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu hañiniñ nimavamba ambirimandi, Yavandak nariñ avindamandi. Yandi Yava piri niñandihin tamami hiriviyi ambami, Yandi tiwiyi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiyi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yañ ñaña ngumara. Yañ kukumitandihĩ kuku ngumara. Yi pihu muyindu miñga, hara yañ timbuta nariñandi taviyi umara. ³⁶ Yandi mikwiri manjiyihĩ, yañ mikwiri ngumara. Kandi kimuhin yañ karatamamara. Nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yañ ngamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu hañiniñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miñga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana nañ ñaña ngumariñ. Nanŋa pamata hiriviyi nañ kukumitandihĩ kuku ngumariñ. ³⁸ Nanŋa nañ pamata hiriviyi ngahariñ na kru pihu muyindu miñga kiyihana nañ timbuta ariñandi taviyi umariñ. Nanŋa pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nañ mikwiri ngumariñ. ³⁹ Nanŋa pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nañ ngumariñ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbi krunavundiñ nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi

25:31 Sek 14.5 nanŋa, Mt 16.27 nanŋa, 19.28 nanŋa, Si 1.11 nanŋa, 1 Te 4.16 nanŋa, 2 Te 1.7 nanŋa, Sk 1.7 nanŋa, 20.11-13 25:32 Ese 20.38 nanŋa, 34.17 nanŋa, Ro 14.10 nanŋa, 2 Ko 5.10 nanŋa, Sk 20.12 25:34 1 Ko 6.9 nanŋa, 15.50 nanŋa, Ga 5.21 nanŋa, Hi 4.3 nanŋa, 1 Pi 1.20 25:35 Ais 58.7 nanŋa, Ese 18.7 nanŋa, 18.16 nanŋa, Hi 13.2 nanŋa, Je 1.27 25:36 2 Ti 1.16 nanŋa, Je 2.15-16 25:40 Snd 19.17 nanŋa, Mt 10.42 nanŋa, 18.5 nanŋa, Mk 9.41 nanŋa, Hi 6.10 nanŋa, Sk 22.12

ambin, muhimimuhim vana yaranava ñimbi maniman hañinñindu muvatin andindara hañinin, yañ andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu hañinin nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi siñgunditinin, nari yañ mikiramata ahu tuvarata sihañgiyihiyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan nañga nuñandi kutikara hañininirim Got siwitamami. ⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yañ ñaña mañgumara. Nañga yañ kukumitandih kuku mañgumara. ⁴³ Yi pihu muyindu miñga, hara yañ timbuta nariñandi taviyi mañgumara. Nañga yandi mikwiri mañgiyih, yañ mikwiri mañgumara. Yi kandi kimuhin, nañga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yañ mañgamara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miñga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, nañ ñaña mañgumarin. Nañga pamata hiriviyi nañ kukumitandih kuku mañgumarin. Nañga nañ pamata hiriviyi ngaharin na kru pihu muyindu miñga kiyihana nañ timbuta arinandi taviyi mañgumarin. Nañga pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nañ mikwiri mañgumarin. Nañga pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nañga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nañ mañguramamarin, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nuriñ kimbi nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi ambin, yaranava ñimbi maniman niñinñindu muvatin kanimata vana niñinin mañandimara ha, kandi vana hañinin yañ mañandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandihanin ñamba him miñirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kañinda sihañgiyihiyi ñandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi hañinin avindaya sihañgiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

Aru miku hañinin, Jisasiñ yivutatamindañ vata kuyu kahañamu

(Mak 14.1-2 nañga, Luk 22.1-2 nañga, Jon 11.45-53)

¹ Jisas kuyu kaninñin ambavarata mituta, nuñandi simbirasara hañinin nimavami, ² Nari ngandara,

25:41 Mt 7.23 nañga, Mk 9.48 nañga, Lu 16.24 nañga, Sk 12.9 nañga, 20.10
25:45 Sek 2.8 nañga, Si 9.5 25:46 Dan 12.2 nañga, Jo 5.29 nañga, Ro 2.7
26:2 Kis 12.1-27 nañga, Mt 20.18 nañga, Mk 14.1 nañga, Lu 22.1 nañga, Jo 13.1

arikingiyi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatiŋ Mitahi Avingiyimu Hivi haŋandihinirim indariramarama ha yivurahimandi. Kamati Krundu Niŋi hamaŋ miku niŋiŋindu kumaŋgimbaŋi tamitu ahuandiŋi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kanditiwimi haŋi, Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋiŋiŋindu aru miku haŋiŋiŋ, naŋga Israel hatindu aru miku haŋiŋiŋ umu. Kamata Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋiŋiŋindu aru miku haŋiŋiŋindu aru miku hamandu taviyi tihirumu. Nuŋandi niŋbi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasŋ kuyusihirata miŋahandata yivutatamirim kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got naŋga kuyundavaravarandu aru hiviyi maŋandim. Kamatiŋiŋ krunavundi ŋgatanda saŋga yahamiritumandihi, vamu.

Navundi muŋambi Jisasindu mikuvu ambuŋguku tangusiŋgimi

(Mak 14.3-9 naŋga, Jon 12.1-8)

⁶ Jisas piŋu Betani Saimonindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra naŋga miŋga. ⁷ Kamatihi navundi muŋambi ambuŋguku vuŋgi, timba aviyi musa miŋamu ha miŋata tavi kandihani payimi. Ambuŋguku kandiha timbahiris aruyi mut miŋandu ŋandi. Kamata Jisas pina haŋi minzita kiyihihi, navundi haŋambi Jisasindu miku haŋi tangusiŋgimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara haŋiŋiŋ kandiha ŋgahu, nuriŋ maviwiyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambuŋguku ni saŋinaŋga mituta kiyi. ⁹ Kaniŋandihin mitiriŋ kru muŋiŋiŋ mut miŋitu, timbahiris aru miŋata krunavundi muhiŋimuhim maniman haŋiŋiŋ ŋguhariŋ, vamu. ¹⁰ Jisas nuriŋandi kuyu ha indarita nuriŋ nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindiŋ piŋi ŋgura. Nu yaŋ avi vana andi. ¹¹ Kru muhiŋimuhim maniman haŋiŋiŋ nari naŋga sihaŋiŋindu. Hara yi, nari naŋga siha maŋgiyiman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niŋi ambuŋguku tangusiŋgi ni, yandi kwirandi ni tuŋgi humbaŋirim ikivata andi. ¹³ Yi nariŋ kandi ambin, piŋi niŋi muvumuvu uta kuyu avi niŋandihin ambavarimandiyu. Kamata navundi niŋambi yaŋ andi vana nirim indarimitata, ambavarimandiyu, vami.

Judas, aru miku haŋiŋiŋ naŋga kuyu kahaŋami

(Mak 14.10-11 naŋga, Luk 22.3-6)

¹⁴ Kanditiwimi haŋi Jisasindu ¹² simbirasara haŋiŋindu muhama, nuŋandi niŋbi Judas Iskariot, Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋiŋiŋindu aru miku haŋiŋiŋ kiyimuyi

umi. ¹⁵ Kamata nurin nimavamba kitihumi, Jisasin narinandi kumanjimbañi tamitin yan muhimiyi mut minjemandira, vami. Kamavahi nun 30 timbahiris silva ngumu.* ¹⁶ Kamatihu Judas Jisasin narinandi kumañi tamiman vata kindimbuhirami.

Jisas nunandi simbirasara nanga imbi ñami

(Mak 14.12-21 nanga, Luk 22.7-14 nanga, 22.21-23 nanga, Jon 13.21-30)

¹⁷ Mavatimba Yis Manimanindu Aru Hivi Hanjiniñindu ki-manjima hivi hañi, Jisasindu simbirasara hanjiniñ pata nun ambamu, Upi pañu umindañ. Kamata ñaña siwitamitirin Got Israel Hatin Mitahi Avinjgiyimu Hivi hanjandihinirim indariramata ñirimana, vamu. ¹⁸ Kamavahu Jisas nurin kru mumingarim ambata ambami, Pihu aru niñi indihuta kru kandihaman ngata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha ariñi payi. Harim, yi nanga yandi simbirasara hanjiniñ nanga pata nandi taviyi Got Israel Hatin Mitahi Avinjgiyimu Hivi hanjandihinirim indariramata ñimindañ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. ¹⁹ Kamavahi simbirasara hanjiniñ Jisas ambami maña andita, ñaña kandiha siwitamamu. ²⁰ Kamata kivititi Jisas nanga nunandi 12 simbirasara hanjiniñ ñaña tamatama pina hañi arindihuyivita minzimu. ²¹ Kamata ñata kiñingañi ambami, Yi narin kandi ambin, narinandi muvati mingga, yan yandi miku ninjiniñdu kumañi tamirimandi, vami. ²² Kamavahi, nunandi simbirasara hanjiniñ kuyu kandiha indarihu narinandi mavi hambu pimitimanjarami. Kamatihu minzavativat nun nimavamba kitihumu, Aru mingga, yanjirim vaha ambana, vamu. ²³ Kamavahu Jisas ambami, Kru yan yandi miku ninjiniñdu kumañi tamirimandi hama, narinandi muvati mingga. Yi nanga maki isi niñi kihiri kumandamarin, vami. ²⁴ Krundu Ñinji hama, Gotindu anjwimikiyi ambami maña kwimirimandi. Hara Krundu Ñinji hamañ nunandi miku ninjiniñdu kumanjimbañi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihaman nijum manjavumiti avindihi, vami. ²⁵ Kamavahi Judas, kru nunandi miku ninjiniñdu kumanjimbañi tamatama

---

26:15 Sek 11.12 nanga, Mt 27.3 * 26:15 30 silva timbahiris kaniñandihin manjandarin, timbahiris ariñandiyi timbahiris kaniñandihin pamata timi vaha kihirihiri tih. Kaniñandihin timbahiris arumari. Simbira minjamina njiniñ, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira minjata minjamaña ñandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ngimandira.

26:17 Kis 12.6 nanga, 12.14-20 nanga, Mk 14.12 nanga, Lu 22.7-9 26:18 Mt 21.3 26:23 Sng 41.9 nanga, Lu 22.21 nanga, Jo 13.18 26:24 Ais 53 nanga, Dan 9.26 nanga, Mk 9.12 nanga, Jo 17.12

hama, nuŋ kitihuta nımavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maña, vami.

Jisas nuŋandi simbirasaraŋ mavatimba naŋga wain ŋgumi

(Mak 14.22-26 naŋga, Luk 22.15-20 naŋga, 1 Korin 11.23-25)

²⁶ Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatimba munda miŋata Gotiŋ kuyu avivi ŋguta miŋasihiraramata, nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ŋgumi. Kamata ambami, Miŋata ñamara. Niŋandihin yandi kwirandi, vami. ²⁷ Kamata kuku kuvirahuvira vuŋgi wain naŋga munda miŋata Gotiŋ kuyu avivi ŋgumi. Kamata nuriŋ ŋguta ambami, Nari sihanaŋga niñi kuviramara. ²⁸ Niŋandihin yandi ñaŋgwi. Got naŋga krunavundi nuŋandiŋ sihanaŋga vata miŋavisihuramata siritimbin. Yi ñaŋgwi kaŋiŋandihin, krunavundi sihanaŋga ñamba vana andindu haŋiniŋ kuŋgi kuyivirim taŋgusiŋgin. ²⁹ Yi nariŋ ambin, yi nari naŋga wain sihinda maŋguviriman. Kamata ututa muyivi wain kihi Yavandakindu tiwiyi nari naŋga kuviriman, vami. ³⁰ Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

Jisas ambami Pita yaŋ kutivu tamirimandi

(Mak 14.27-31 naŋga, Luk 22.31-34 naŋga, Jon 13.36-38)

³¹ Kamata Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ambami, Musi kiviyyi yaŋ muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ŋgitira sihanaŋga nariŋandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha miŋgata yivirimandi. Gotindu aŋgwimikiyi, Got nımavamba ambami, Yi sipsip karatamatama hamaŋ yivutatamitin sipsip haŋiniŋ siŋgunziŋgu tivaramirmandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi aŋga yahamiriman. Kamata yi wisa kasiramata pirivisa Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbı ambami, Muhimimuhim vana naŋ yivurahimandi ha muvira ŋgitu nuriŋandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha miŋgata yiviti naŋ mitirimandiyu, hara yi naŋ mamitahandiriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Yi naŋ kandi ambin, musı kiviyyi, akakara kwisi piwititi, na arikikwiri ñimbiri nımavamba ambirimana, Yi nuŋ maŋgandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nananŋga

26:26 Mt 14.19 naŋga, 1 Ko 10.16   **26:28** Kis 24.8 naŋga, Jer 31.31-34 naŋga, Sek 9.11 naŋga, Ro 5.15 naŋga, 1 Ko 10.16 naŋga, Hi 9.22   **26:29** Mk 14.25 naŋga, Lu 22.18 naŋga, Si 10.41   **26:30** Lu 22.39 naŋga, Jo 18.1   **26:31** Sek 13.7 naŋga, Jo 16.32   **26:32** Mt 28.7 naŋga, 28.16 naŋga, Mk 14.28   **26:34** Mt 26.69-75   **26:35** Mt 26.56

kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuṅ maṅgandin vamba maṅambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihananṅa kuyu siwimaña ambamu.

Jisas Getsemani Got nanṅa kuyundavarami
(Mak 14.32-42 nanṅa, Luk 22.39-46)

³⁶ Jisas nuṅandi simbirasara haṅiniṅ nanṅa kiva Getsemani umu. Kamata nurin ambami, Nari niñi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got nanṅa kuyundavariman, vami. ³⁷ Kamata, Pitaṅ nanṅa Sebedindu ñiñi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuṅandi mavi hambu pimitihi, kañinda aru miṅami. ³⁸ Kamatihi nurin ambami, Yandi mavinimbu pimitimaṅgarahi kwimirim andin. Harim nari niñi yaṅ karatamata narindahara taminga nanṅa kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata sukisimbiri uhandata, miṅgata taranṅiruta nuṅandi kipumika ha piriyaṅ tamami. Kamata Got nanṅa nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vuṅgi ni yandi kumayini miṅavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maña maṅandi, nambi pirikina maña andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu hañi pata ṅgahi akwarihata kiyimu. Kamatihi Pitaṅ nimavamba kitihumi, Nari yi nanṅa miṅgiya awa nda kita taminga nanṅa maṅgiyimandira. ⁴¹ Narin miṅagaha vananda yivurahiti miṅgata yivitirama. Kamataharim taminga nanṅa kiñiṅgiñi Got nanṅa kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariṅandi kwirandi haṅandihinindu tikatika maṅgiya, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda anṅa uta Got nanṅa nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vuṅgi niñi yaṅirim kuvirimandi sikwi vatanṅata, nambi pirikina maña, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ṅgahi simbirasara haṅiniṅindu taminga ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nurin mitatuta kwiriñimbiri, Got nanṅa kuyundavarami. Atiyaṅ kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ṅgahi nuṅandi simbirasara haṅiniṅ karihahu ambami, Nari karihata avirikimuraṅgwisa. Indarimara. Krundu Ñiñi hamaṅ kru ñamba vana andindu haṅiniṅindu kumaṅgimbañi tamatama hirivi ha yivurahi. ⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari nanṅa umi. Niṅgamara, kru yaṅ nurinandi kumaṅgimbañi ṅguhu hama ariñi ni yivurahi ha, vami.

26:38 Jo 12.27   26:39 Mt 6.10 nanṅa, 20.22 nanṅa, Jo 6.38 nanṅa, Hi 5.7-8

26:41 Mt 6.13 nanṅa, Ef 6.18 nanṅa, Hi 2.14 nanṅa, 4.15   26:44 2 Ko 12.8

26:45 Jo 12.27 nanṅa, 13.1 nanṅa, 14.31

Judas Jisasij nuṅandi miku ṅiniṅindu kumaṅgimbañi tamami

(Mak 14.43-50 naṅga, Luk 22.47-53 naṅga, Jon 18.3-12)

47 Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuṅandi simbirasara hañindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambi tuki naṅga ahutimi miṅata nu naṅga payimu. Gotiṅ kirañiṅguhu haṅiniṅindu aru miku haṅiniṅ, naṅga Israel hatindu aru miku haṅiniṅ simbiḥu payimu. 48 Kru Jisasij nuriṅandi kumaṅgimbañi tamatama hama nuriṅ ambami, Kru miṅahandimindaṅ vata andira hamaṅ mikwimikwi siriman, kru kandihama Jisas. Nuṅ miṅahanadamara, vami. 49 Kamavata, Judas sariwayiṅandi Jisas kiyimiyi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasij mikwimikwi sami. 50 Kandihamatihira Jisas ambami, Yambiha, pana vana haṅandihin andiriṅgata andihavu, vami. Kamavahi kru haṅiniṅ pata Jisasij miṅahandamu.* 51 Kamatihi kru Jisas naṅga kiyimi miṅga nuṅandi tuki kuta ha miṅasiharami. Kamata Gotiṅ kirañiṅguhu haṅiniṅindu aru miku haṅiniṅindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinzihimiki haṅandihin, yivutivihi piriṅ miṅgata yivumi. 52 Kandihamatihira Jisas nuṅ nimavami, Nandi tuki kuta ha nuṅandi upiyi kiṅgiraramina miṅgum. Kru sihananga tuki kuta naṅga kurihirimandiyu haṅiniṅ, tuki kuta ha nuriṅ pisiṅgarimandi. 53 Na mambaha ṅgandana. Yi yandi yavandakiṅ kitiwitin, nuṅandi kutikara sambi sikwi simbiti pata yaṅ ṅguramahu. 54 Hara yi kanimatiniṅgata, kuyu Gotindu aṅgwimikiyi kindi haṅiniṅ kandisikwisikwi mayivurahirimandi. Gotindu aṅgwimiki ambami, harim kandi vana niṅiniṅ yivurahimandi, vami. 55 Kandihirivi hañindaya Jisas krunzivi kandihaniṅ nimavami, Nari tuki kuta naṅga ahutimi miṅata yaṅ saṅga kurihahuriha naṅga kipa naṅga miṅgaṅ miṅahandirim payimañandira. Yi imutamut Gotiṅ kirañiṅguhu tavi hañindu upiyi minzita krunavundiṅ kuyu ṅgundin. Hara yaṅ kanditiwimi haṅu mamiṅahandandara. 56 Muhimimuhim vana yivurahami kaniniṅirim, kru Gotindu kuyu miṅata ambavaravara haṅiniṅ yihimbiviramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuṅandi simbirasara haṅiniṅ Jisasij mitamita tivaramamu.

* 26:50 Grik kuyuyi avindamata maṅambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na mumindihi pana, vamba ambami, vandu. 26:51 Jo 18.26 26:52 Stt 9.6 naṅga, Sk 13.10 26:53 2 Kin 6.17 naṅga, Dan 7.10 26:54 Ais 53.7 naṅga, Mt 26.56 naṅga, Mk 14.49 26:55 Lu 19.47 naṅga, 21.37 26:56 Mt 26.31

Jisasij ngatinggirumu

(Mak 14.53-65 nanğa, Luk 22.54-55 nanğa, 22.63-71 nanğa, Jon 18.13-14 nanğa, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasij miňahandamu hañiniñ, nuñ timbuta kru Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku Kaiafasindu taviyi umu. Kamatihu tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta kiyimu. ⁵⁸ Kamatihu Pita Jisasij ngaviramata sihindi umi, hara kutañimari kiyimi. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu tavi tapa tapira hañi indihuta, kru tavi karatamatama hañiniñ nanğa minzimi. Jisasij mumibaham vana ha yivurahiti ngitin vata, kiyimi. ⁵⁹ Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nanğa kru Juda hatindu kuyu miňasirivandu hañiniñ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusihiranzihira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuñandi ñamba vana mu ngata, nuñ yivutatamimindañ vata andimu. ⁶⁰ Kamatihu kru sambı pata nuñ kuyusihiringuyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasij yivutatamatama ñandi mañgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu. ⁶¹ Pata ambamu, Kru nima nimavamba ambavarandi, Yi Gotiñ kirañinguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviyi taya tararamiriman, vamba ambavarandi, vamu. ⁶² Kamavahu Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hama tañguramata, Jisasij nimavamba kitihumi, Na kuyu kimbi mañambirimana. Nañ kuyu yihivarayu niñandihinirim mumibana, vami. ⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu mañambami. Kamatihi Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama ambami, Nañ Got sihañgiyihiyi hamandu ñimbiiyi kitiwin. Harim tihu kandisikwisikwi amba. Got krunavundi nuñandiñ anğa miñimandi vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu Ñiñi, mana, manınga, vami. ⁶⁴ Kamavahi Jisas nuñ nimavami, Nambi ambaña. Hara yi nariñ ambin, muyivi Krundu Ñiñi miñganğ ngitira, Got tikatika nanğa hamandu kuma kandi sambavu minzirimandi. Kamata ihumbisa nimbu kita ihumukiri himbañi payimandi, vami. ⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama kandihuyu ha indarita, aka yahamirata nuñandi mikwiri hañiniñ miňasihirata ambami, Gotiñ ambasuvi.

26:60 Lo 19.15 nanğa, Sng 27.12 nanğa, Mt 27.40 nanğa, Mk 14.55 nanğa, Jo 2.19 nanğa, Si 6.13 **26:63** Ais 53.7 nanğa, Mt 27.12 **26:64** Sng 110.1 nanğa, Dan 7.13 nanğa, Mt 24.30 nanğa, Lu 21.27 nanğa, Si 7.55 nanğa, 1 Te 4.16 nanğa, Sk 1.7 **26:65** Mk 14.63 nanğa, Si 14.14 **26:65** Wkp 24.16

Harim nari nan̄ga sihinda kru kanimandu vanarim ambavaravararim kru muviran̄j ambitirin̄j mambayimu. Tihura Gotin̄j ambasuvahi indarira. ⁶⁶ Kamataharim kru kaniman̄j pamatimindan̄j, vami. Kamavahi kimbi ambamu, Nu ñamba min̄ga. Harim kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ muvira ñun̄gimbarapara tamandama ambamu, ⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandin̄j an̄ga min̄jimana vata yihiramami min̄ga. Harim kru Gotindu kuyu min̄jata ambavarandu hañin̄in̄j ambavarandu maña amba. Nan̄j kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasiñ man̄gandin vami

(Mak 14.66-72 nan̄ga, Luk 22.56-62 nan̄ga, Jon 18.15-18 nan̄ga, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihihi, simbirasara muhan̄ambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama nan̄ga kindana, vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihanan̄gandu taminganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha man̄gandin, vami. ⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindin̄jari nan̄ga hañi uhi, sihinda simbirasara muñambi ngata krunavundi ariñi kiyimu hañin̄in̄j ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama nan̄ga kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihaman̄j man̄gandin, vami. ⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi tan̄guramata kiyimu hañin̄in̄j pata Pitan̄j ambamu, Kandisikwisikwi, na nurin̄andi ñingñin̄du min̄ga. Nandi pin̄gwisamur hambu nan̄j min̄jamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kaman̄j man̄gandin. Yi kuyu kandi man̄ambitin̄j ngatara yan̄j Got pisingaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi. ⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ man̄gandin virimana vamba ambami kuyu hañandihin̄irim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patin̄andi irihami.

27

Jisasiñ Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu
(Mak 15.1 nan̄ga, Luk 23.1-2 nan̄ga, Jon 18.28-32)

¹ Kamata pihirihi, Gotin̄j kirañinguhundu aru miku hañin̄in̄j nan̄ga Israel hatindu aru miku hañin̄in̄j sihanan̄ga,

26:66 Jo 19.7   26:67 Ais 50.6 nan̄ga, 53.5 nan̄ga, Mt 27.30 nan̄ga, Jo 19.3
26:74 Mk 14.71   26:75 Mt 26.34 nan̄ga, Mk 14.30 nan̄ga, Lu 22.61-62 nan̄ga,
Jo 13.38   27:1 Lu 22.66

Jisasiņ yivutatamındaņ vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasiņ wirimbinzikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumaņģimbañi tamamu.*

Judas kimumi

(Simbirasara 1.18-19)

³ Kru Jisasiņ nuņandi miku ņiniņindu kumañi tamami hama Judas, ņgahi Jisasiņ ņgatiņgiruta pimi ņgumu. Kamatihu nuņandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuņ Gotiņ kirañiņguhundu aru miku haņiniņ naņga Israel hatindu miku haņiniņ ņgumu haņandihin, nuri kiyimuyi aņga miņata umi. ⁴ Kamata ambami, Yi ñamba vana andin. Kru nariņandi kumaņģimbañi tamin hama ñamba vana maņandindi, hara nuņ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuņ ambamu, Kaņandihin ariņandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris haņiniņ Gotiņ kirañiņguhu tavihumba hambu kahavarahi indihumi. Kamata uta nuņambi sikiyi taņģiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotiņ kirañiņguhundu aru miku haņiniņ timbahiris kandiha miņata nimavamu, Timbahiris niņandihin kru yivutatamatamandu tikwi ņandi. Harim timbahiris kaņandihin Gotiņ kirañiņguhu tavi niñindu timbahiris naņga minzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiharim miņģiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihañi kru piri siņģi musa miņandu haņiniņindu pirivisa mu mut miņamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ņgati kwimitutu tamimandiyu vata, mut miņamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandihaņu, Pirivisa Kru Ñaņģwi Miņgumiņgu vava ñimbi ņgumu. Kuha ñimbi kandihañi ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva haņandihin miņamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihamañ mut miņamiņarim yihiramamu. Aru nima yaņ ambami maña timbahiris kandihañi, kru piri siņģi musa miņandi hamarim pirivisa mut miņamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

* 27:2 Pailat Romindu miņga. Rom hati nuņ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriņambi Jisasiņ mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru mumiņga kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasiņ Pailat kiyimiyi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ņgamara. 27:3 Mt 26.14-15 27:5 2 Sml 17.23 27:9-10 Sek 11.12-13 naņga, Jer 32.6-15

*Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(Mak 15.2-5 nanğa, Luk 23.3-5 nanğa, Jon 18.33-38)*

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu tamıngañi tanğuramata kiyimi. Kamatıhi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotıñ kirañınguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ, Jisasıñ ihivarınguyı sambı ngumu. Kamatıhura Jisas kuyu kimbi mañambami. ¹³ Kamatıhi nuñ sıhında Pailat kitihuta nimavami. Nañ sıhananğa kuyu yihivarayu nımbu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihiniñim kimbi kuyu mañambami. Kamatıhi Pailat indarihitihitimi.

*Pailat Jisasıñ ahuandıñi yıvuwirımbuwirımburım ambami
(Mak 15.6-15 nanğa, Luk 23.13-25 nanğa, Jon 18.38—19.16)*

¹⁵ Miñgiya simbi miñgiya simbindu minza hıviyi taya, Got Israel Hatıñ Mitahi Avingiyimu Aru Hivi hañandihiniñim indariramarasimu. Kandihamatirasimu hıviyi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat miñgan ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nuriñambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañıdu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatıhu kru kandihamañ tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hañi, kru mumınga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuñandı ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuñ ngamañgarandu. Nu kru ñamba sikwi miñga. ¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nuriñ Pailat nimavamba kitihumi, Nariñirim kru ninıñ ndimbanzikwi tihimitini urimandı. Jisas Barabasıñ tihimitini urimandı, mana, Jisas krunavundiñ anğa miñimandı vata Got yihiramami vamba ambandu niñan tihimitini urimandı, vami. ¹⁸ Pailat nuriñ ngami. Nuri sıngirata Jisasıñ sañınanğa timbuta ngatıngurım payımu. Harım kandihamavami. ¹⁹ Pailat ngatıngirutiñgıru hamandu minziminzi maka hañi minzita kiyihıhi nimburi nimavamba, kuyu tamahi payımi. Kru tititaya kiyihiyi hamañ muhim vana mañandı. Kiviyi nuñ akwisihuyi ngin. Kamata indarihin pimisañınzanıñdı. Kanınavamba, kuyu tamahi payımi. ²⁰ Gotıñ kirañınguhundu aru miku hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ, sıhananğa krunavundiñ miñawinikwiniñdı, ambamu,

27:11 Mk 15.2 nanğa, Lu 23.3 nanğa, Jo 18.33 nanğa, 18.37 nanğa, 1 Ti 6.13

27:12 Ais 53.7 nanğa, Mt 26.63 nanğa, Jo 19.9 27:14 Jo 19.9 27:17 Jo

11.47-48 nanğa, 12.19 27:20 Si 3.14

Ambitira Pailat Barabasiŋ mititi payim. Kamata Jisasiŋ yivutatamam, vamu. ²¹ Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nurinŋ kitihuta ambami, Nari kru arikimbat niñindu nininŋ ndaya yambirim tihimitam vata pirikira, vami. Kamavahi krunavundi sihanaŋga ambamu, Barabas, vamu. ²² Kamavahu Pailat nurinŋ nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundinŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami vamba ambandu nimaŋ yaŋirim pamatitirim pirikira, vami. Kamavahi sihanaŋga ambamu, Ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²³ Kamavahu Pailat nurinŋ kitihumi, Mumirim, nu ñamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuŋ ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²⁴ Kamatihu Pailat ŋgata, yandi kuyu maŋindarimandiyu, naŋga saŋga aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri miŋata krunavundindu tamingafi nuŋandi kuma ha ñimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi maŋgaviriman. Kaŋandihin nariŋandi vana, vami. ²⁵ Kamavahi krunavundi sihanaŋga kimbi nimavamu, Pimi kandini ariŋ naŋga ariŋandi ñiŋisimiŋira kiyim, vamu. ²⁶ Kamavahu Pailat Barabasiŋ tihimitahi nurinŋirim umi. Kamata saŋganzara haŋininŋ ambahi Jisasiŋ piŋgirawisimu. Kamata kita Jisasiŋ ahuandiñi yivuwirimbi mandiyu vata, saŋganzarandu kumañi tamami.

Saŋganzara Jisasiŋ ambasuvamu
(Mak 15.16-20 naŋga, Jon 19.2-3)

²⁷ Kamata gavamandu aru miku hama nuŋandi saŋganzara haŋininŋ ambahi, Jisasiŋ timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihu saŋganzara sihanaŋga pata nuŋandi kipumikayi tihirumu. ²⁸ Kamata nuŋandi mikwiri haŋandihin siharumu. Siharata nuŋ mikwiri ñaŋgwi aru miku ndu maña ŋandi tamaramamu. ²⁹ Kamata siki punzimbunzi naŋga haŋandihin miŋata, aru miku ndu miraŋgupihupi maña musa miŋata nuŋandi miku hañi tamamu. Kamata nuŋandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miŋandihuramamu. Kamata nuŋirim tanda mikwimikwitindi nimavamba ambasuvamu, Avingivi Juda hatindu aru miku, vamu.* ³⁰ Kamatindi nuŋ

^{27:24} Lo 21.6-9 naŋga, Mt 27.4   ^{27:25} Jos 2.19 naŋga, 2 Sml 1.16 naŋga, Mt 23.35 naŋga, Si 5.28   ^{27:28} Lu 23.11   ^{27:29} Sng 69.19 naŋga, Ais 53.3

* ^{27:29} Saŋganzara haŋininŋ Jisasiŋ imbiraramata aru miku hamaŋ kanzi miŋayahuramañandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku haŋininŋ mikwiri kandihamata haŋininŋ tamarasimu. Mikwiri ñaŋgwi naŋga miraŋgupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miŋahandarasimu.   ^{27:30} Ais 50.6 naŋga, Mt 26.67

simiruhavimu. Kamata kuki timi miḡandihuramamu ha miḡata, nuḡandi miku hañi yivumu. ³¹ Nuḡ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu haḡandihin siharata nuḡandi mikwiri haḡandihin tamaramamu. Kamata nuḡ ahuandiñi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasij ahuandiñi yivuwirimbumu

(Mak 15.21-32 naḡa, Luk 23.26-43 naḡa, Jon 19.17-27)

³² Kamata uta, saḡanzara haḡiniḡ piḡu aru Sairinindu, kru Saimoniḡ ḡgamu. Kamata andihu Jisasindu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Ñimbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muḡḡiyindu punzindu upi varasimu. ³⁴ Kamata upi kandihañi, Jisasij kañinda miḡguramam vata, wain kuku haḡandihin akiḡḡim naḡa tarayiwarata kuvirimandi vata, ḡgumu. Kamatiḡu kuvirimindihi akindihi maḡguvirami. ³⁵ Jisasij ahuandiñi yivuwirimbuta mituta, saḡanzara haḡiniḡ nuḡandi mikwiri haḡiniḡ nuriḡambi tamarahata miḡimiḡindaḡ vata, atava imbiramu. ³⁶ Kamata kandi upi haḡu minzita nuḡ karatamamu. ³⁷ Kamata ahu parapara siḡa kirivi ḡandi pitita, nuḡ kuyu ḡgatiḡḡirumu ha yihimbivirata nuḡandi miku tarayawi hambu tamamu. Nimata kuyu yihimbiviramu. Kru nima Jisas, Juda hatindu aru miku. ³⁸ Jisas kiyimi tivi hañi, kru arikimbat saḡa kurihahuriha naḡa kipa naḡa haḡiniḡ ndahara ahuandiñi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamañ, kandi sambavu tararamata, muhamañ kakayi sambavu tararamamu. ³⁹⁻⁴⁰ Kamatiḡu, krunavundi uhuvañindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwaha nimavamu. Na Gotiḡ kirañiḡguhu tavi haḡandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviyi taya tararamarama miḡa. Harim nambi ḡgurama. Kandisekwisikwi na Gotindu Ñiḡitingata ahuandi ha mitata miḡa, vamu. ⁴¹ Gotiḡ kirañiḡguhu haḡiniḡindu aru miku haḡiniḡ naḡa tikatika kuyundu mirimba naḡa haḡiniḡ naḡa Israel hatindu aru miku haḡiniḡ ndahara siwimañanzihi andindi ambasuvamu. ⁴² Nimavamba ambamu, Nu kru muḡiniḡ ḡguramandi. Hara nuḡambi maḡgurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata miḡḡiti ḡgatanda niḡambirim indarimaḡgarimindaḡ. ⁴³ Nu Gotirim indarimaḡgarata ambandi, Yi Gotindu Ñiḡi, vamba ambandi. Harim Got nuḡirim mavindamata ḡgata, nuḡ tiḡu ḡguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat saḡa kurihahuriha naḡa

kipa nanğa hañiniñ, Jisasindu tivi hañi ahuandiñi yiwurimbumu hañiniñ ndahara, Jisasiñ ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanğa, Luk 23.44-49 nanğa, Jon 19.28-30)

⁴⁵ Ina miriyi kiyihi, pirivisa sihananğa kivimingwi tariŋgumi. Kamatihi taya uta ina miŋguta saŋgindaŋgumi. ⁴⁶ Kamata ina miŋguta saŋgindaŋgumi hiriviyi, Jisas pati avanğarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu niñindu kuyu sapa ha nimata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yaŋ mitana. ⁴⁷ Kamavahi kru movira ariñi tanğuramata kiyimu hañiniñ indarita ambamu. Kru nima Elaijaŋ urarami, vamu. ⁴⁸ Kamavahi sariwayiñandi nuriñandi muvati hama tivita uta spans visa miñata wain kuku ahivi hañi tamami. Kamatihi wain yavurihi kuki timi muyi simahata, Jisasiñ kuvirimandi vata, ŋgumi. ⁴⁹ Kamatihi movira ambamu, Mitina ŋgimiŋgusa. Elaija pata nuŋ ŋguramirimandi vaha, vamu. ⁵⁰ Kamata Jisas sihinda pati avanğarata kimumi. ⁵¹ Kamatihi kandihirivi hañindaya mikwiri aru, Gotiñ kirañiŋguhu taviyi inanandita kirasimi hañandihin, kimba hambu kita sihirata miŋguta anğamiŋga hambu yivurahami. Kamata arikinziŋga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tihi, timba aruru hañiniñ pihumbiramu. ⁵² Kamatihi krunzava hañiniñ piriñumi. Kamatihi Gotindu krunavundi movira kuha kimumu hañiniñ kandihandiwimi yahamiramu. ⁵³ Yahamirata kiyihuhu, Jisas anğa yahamirata mituhi, Gotindu pihu aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi sambı nuriñ ŋgamu. ⁵⁴ Saŋanzarandu aru-miku hama nanğa, saŋanzara Jisasiñ karatamata kiyimu hañiniñ, ŋgahu pirimama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ŋgata piñisañarandumu. Kamata nimavamu, Kandisikwisikwi, kru nima Gotindu Ñiñi, vamu. ⁵⁵ Navundi Galilindu sambı Jisas nanğa kindanğinda nuŋ ŋguramandu hañiniñ ndahara kiyimu. Navundi kandihaniniñ kutañimari tanğuramata tihiraramamu. ⁵⁶ Navundi kandiñiŋgi hañindu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu ŋambi. Muhanambi, Maria Jems nanğa Josep niñum. Ara muhanambi, Sebedindu ñiñi arikimbat niñum.

Jisasindu pati ha timba humbañi tamamu

(Mak 15.42-47 nanğa, Luk 23.50-55 nanğa, Jon 19.38-42)

^{27:46} Sng 22.1 nanğa, Hi 5.7   ^{27:48} Sng 69.21   ^{27:51} Kis 26.31-33 nanğa,
 2 Sto 3.14 nanğa, Mk 15.38 nanğa, Lu 23.45 nanğa, Hi 6.19 nanğa, 10.19-20
^{27:55} Lu 8.2-3   ^{27:56} Mt 20.20

⁵⁷ Kamata kivititi kivitirim andihitihī, kru timbahirisindu ariku miŋga piĥu aru Arimateandu miŋga, nuŋandi ñimbi Josep, kandihama payimi. Josep kandihama ndahara Jisasindu simbirasara muvati miŋga. ⁵⁸ Nu Pailat kiyimi, kitiwitin aria vitiŋgata Jisasindu pati ha miŋiman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sanġanzara haŋiniŋ pati ha miŋata Josepiŋ ŋgumu. ⁵⁹ Kamatihi Josep miŋata pati ha miŋwiri ñaŋira suŋiyi taparami. ⁶⁰⁻⁶¹ Kamata Josep, Jisasindu pati ha miŋata uta sava humba nuŋandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa miŋahu saŋ kindi. Kamatihihi Maria piĥu aru Makdalandu haŋambi naŋga, Maria muhaŋambi ndahara ariŋi minzita tihiraramamu. Kamatihuhu Josep timba muŋgi aru muŋandi tihuyaparahi payihi, kumba miŋa ha yivuvihita umi.

Sanġanzara Jisasindu sava karatamamu

⁶² Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi haŋi Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ, naŋga Farisi haŋiniŋ uta Pailatiŋ ŋgamu. ⁶³ Kamata nuŋ ambamu, Aru miŋga, ara kru kuyusihiŋi naŋga hama kiŋiŋgiŋi kuyu mu ambamirim indarimitariŋ. Ambami, Yi arikiŋgivi kita, kwiri haŋi aŋga yahamiriman, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambina kumba miŋa haŋandihin yihiŋamaŋgaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuŋandi simbirasara haŋiniŋ pata nuŋandi pati haŋandihin kipa miŋata uta krunavundiŋ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata aŋga yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nuriŋandi kuyusihiŋiŋguyu kivi haŋandihin, nuŋandi kuyusihiŋiŋguyu kuha ambami haŋandihin tarativirimandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pailat nuriŋ ambami, Sanġanzaraŋ timbututa ambitira sava haŋi karatamata kiyimu. Nari uta nariŋandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava haŋindu kumba miŋa ha yihivihimaŋgaramara, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava haŋindu kumba miŋa ha yihivihimaŋgaramu. Kamata timba himba haŋi kuŋgi yivuta tamata, sanġanzaraŋ tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas aŋga yahamirami

(Mak 16.1-10 naŋga, Luk 24.1-10 naŋga, Jon 20.1-18)

^{27:58} Lo 21.22-23   ^{27:60-61} Ais 53.9   ^{27:63} Mt 12.40 naŋga, 16.21 naŋga, 17.23 naŋga, 20.19 naŋga, Mk 8.31 naŋga, 9.31 naŋga, 10.33-34 naŋga, Lu 9.22 naŋga, 18.31-33 naŋga, Jo 2.19-21   ^{27:65} Dan 6.17   ^{27:66} Dan 6.17

1 Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimaŋgima hivi hañi paka pihirihihi, Maria pihu aru Makdalandu haŋambi naŋga Maria muhaŋambi, Jisasindu sava ha ŋgimindaŋ vata, payimu.* 2 Kamatihuhu Aru nimandu kutikara Gotindu pihuyi kita miŋgami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muŋgi kumba mika yivuvihimi haŋandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba hañi minzita kiyimi. 3 Kutikara hamandu kipumika ha ñima miŋaparahi siñandi maña siñandimañandimi. Kamatihi nuŋandi mikwiri haŋandihin ndahara ihumukiri maña kiyimi. 4 Kamatihi saŋanzara haŋiniŋ niŋambirim piŋitihi, nanaŋgarata, kimuhimu ŋiniŋ maña yivurahamu. 5 Kamatihu Aru nimandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim nimavami, Piŋimandumara. Yi nariŋ ŋgin, nari Jisas kru ahuandiñi yivuwirimbusimu hamaŋ ŋgirim para. 6 Nu niñi maŋgiyi. Nuŋambi kuha ambami maña yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niŋandihin ŋgamara. 7 Kamataharim nari arikimbat aŋga uhavuta nuŋandi simbirasara haŋiniŋ nimavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata aŋga yahamiri. Indarimara, nuwisa kasir-amata Galilivu uyi, harim nuŋ kandihambu ŋgimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandiñi nariŋ ambavaririm pan, vami. 8 Navundi arikimbat piŋisaŋarandimu, hara kinzihinzitimaŋgaramu. Kamata sariwayiŋandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara haŋiniŋ ambavaririm umu. 9 Kamatihu Jisas arikimbatin kindiñi ŋgata nimavami, Kivisihi vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihañi uta, nuŋandi tandanzambiri hañi miŋahandata nuŋandi ñimbi tihuyahamu. 10 Kamatihu Jisas arikimbatin nimavami, Piŋimandumara. Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yaŋ kandambu ŋgimandiyyu, vami.

Saŋanzarandu kuyu

11 Navundi arikimbat uhuhu, saŋanzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotin kirañinguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. 12-13 Kamatihu Gotin kirañinguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ naŋga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata saŋanzara haŋiniŋ

* 28:1 Kimaŋgima hivi ha Sande taya. 28:3 Dan 10.6 naŋga, Mt 17.2 naŋga, Si 1.10 28:6 Mt 12.40 naŋga, 16.21 28:7 Mt 26.32 28:10 Hi 2.11 28:12-13 Mt 27.64

